

Arta raului cel mai mic

Mihail Radu Solcan

Cuprins

Puncte de plecare.....	1
PROPEDEUTICĂ: PROBLEME ȘI PRESUPOZIȚII.....	4
PROBLEMA COOPERĂRII.....	13
REGULI, METAREGULI ȘI LEGI.....	25
LIBERTATEA.....	39
DREPTATEA.....	52
EGALITATE ȘI NU DOAR ATÂT: DESCHIDEREA REGULILOR LA SCHIMBARE.....	63
PUTEREA.....	73
PROPRIETATEA.....	82
DREPTURILE INDIVIDUALE.....	91
DEMOCRAȚIA.....	100
PIAȚA CA INSTITUȚIE.....	113
Reflecții finale.....	125
Scurtă listă bibliografică, pornind de la care se poate depăna firul unor lungi discuții despre recursul la politică.....	129

Puncte de plecare

O introducere în filosofia politică are îndeobște puncte de plecare impresionante: considerații despre destinul totalitarismului în veacul al XX-lea, despre iluminism sau postmodernism. Abundă alteori scenariile care încearcă să scruteze viitorul țării sau al lumii. De cele mai multe ori autorii pun în centrul lor probleme "extrem de serioase", cum ar fi statul și bunul mers al administrației publice.

Ce-i drept, acum nu mai sunt în vogă marile proiecte ce visau să-i ferească pe oameni. Viitorul nu mai pare a avea statutul unui obiect solid, palpabil, dar maleabil. Unii au contemplat poate dispariția sa, din punctul de vedere al politicii, și au văzut în democrația liberală un punct terminus al istoriei.

S-ar putea ca acel capăt al istoriei să fi fost chiar atins. Eronată nu este însă ideea ca atare, ci presupuziția că – din perspectiva politicii – trebuie să ne concentrăm asupra lucrurilor "mari", cum ar fi istoria, statul sau omul.

Despre presupuziții va fi vorba foarte mult în această carte. Arta de a le repera ține de tainele celei mai de preț ale meșteșugului filosofic. Dar ce ar fi dacă, optând pentru o presupuziție opusă celei de mai sus, ne-am gândi să ne coborâm la nivelul indivizilor.

Ideea de "a coborâ la nivelul indivizilor" sună foarte dezagreabil în limba română. Fluxul evoluției limbii noastre a cărat mult nisip și mâl peste acest cuvânt, "individ". Asociația imediată este cu "mic", "meschin", "periculos". Într-adevăr, s-ar părea că există riscul ca potențialul cititor să pună cartea înapoi în raft. Filosofia nu se poate coborî la acest nivel!

Și totuși se poate. Eu cred că există și altfel de cititori: cititori care vor să caute probleme care te duc departe, care nu vor să se închidă într-o cameră puternic luminată și extraordinar zugrăvită, dar cu uși care dau către culoare înfundate.

Adevărul este că această "coborâre la nivelul indivizilor" întinde capcane cumplite dacă ar fi să înțelegi demersul respectiv ca pe o înregistrare empirică a opiniilor indivizilor. S-a întâmplat, de pildă, ca să trebuiască să zăbovesc în așteptarea ieșirii fetiței mele de la grădiniță în tovărășia guralivilor bunici, bunice, mame și tătici care-și așteptau copiii ori nepoții. Dacă vine vorba despre politică, atunci discuția lor se mută automat în sferile înalte ale guvernării. Miniștrii sunt cei care-i interesează. Discuția urcă uneori spre culmile și mai înalte ale istoriei înseși.

Indivizii sunt interesanți nu atunci când formulează considerații despre politică. Ei furnizează material pentru reflecții atunci când recurg la politică, adică atunci când acționează în situații diverse. Aceste situații pot fi apoi decantate, pentru a produce experimente ce ne ajută să înțelegem felul în care oamenii recurg la politică.

Individul real poate fi într-adevăr mic și copleșit de angrenajul complex al societății. Răzburarea lui împotriva celor care au vrut să-l prindă în marile lor proiecte sociale vine pe căi indirecte. Din

Arta raului cel mai mic

punctul acesta de vedere, individul este măreț doar dacă acest lucru este încurajat de țesătura politicii în care este prins. Departe de noi gândul de a vă propune un individ care este în sine magnific. Coborârea la individ are, de fapt, alt sens. Este o modalitate de a face față complexității inerente fenomenelor politice.

Direcția din care sunt priviți indivizii este cea a regulilor și a importanței lor în cadrul țesăturii sociale în general.

Poate oare un studiu sistematic al politicii să pună în evidență reguli? La urma urmei, toată lumea știe că nu există o știință a politicii în sensul în care există știința fizicii sau matematica.

Ce s-ar întâmpla însă dacă am inversa aici perspectiva și am gândi prin prisma ideii că farmecul discret al politicii provine tocmai din lipsa de reguli de tipul celor din știință?

În aritmetică, dacă am învățat să adunăm numerele de la 1 la 10, atunci – prin analogie – nu ne va fi greu să adunăm numere precum 10, 20, 30 ș.a.m.d. Adunarea zecilor, sutelor sau miilor se poate face prin analogie cu adunarea pe care o știm deja. Secretul este că trecerea de la un caz la altul păstrează intacte structuri.

Prin contrast, analogiile între cazuri sunt posibile și în politică, dar structurile par să se risipească pe măsură ce firul analogiilor se lungește. Fiecare caz este analog cu vecinii săi, dar la distanțe suficient de mari analogia nu mai este la fel de limpede. Structura nu s-a păstrat. Rezolvarea unei probleme într-un caz dat se poate face într-adevăr prin analogie cu alt caz, dar nu există totuși nici un fel de structură care să se păstreze.

Când este vorba de oameni, nu de numere, regulile sunt încapsulate în cazuri care au fiecare individualitatea sa. Acesta este un punct de plecare care pare de neeludat mai ales atunci când începi să investighezi cum ar putea oamenii să recurgă cu înțelepciune la politică.

Ideea nu este chiar de a te centra pe "trebuie". Nu doar pentru că s-ar putea ca, la urma urmelor, contrastul dintre "este" și "trebuie" să nu fie atât de net pe cât pare, ci pentru că lucrurile depind de presupuzițiile admise de indivizi și de scopurile lor. Nici un "trebuie" nu are sens să fie extins asupra acestor presupuziții și scopuri.

Ne plângem, de exemplu, cu toții că suntem săraci. Ne consolăm, pe meleagurile noastre și pe aiurea, cu ideea că "ne modernizăm", că "ne integrăm în lumea civilizată", că "suntem în curs de dezvoltare", altfel spus că suntem pe cale de a scăpa de sărăcie. Foarte probabil, aceasta nu este decât o amăgire.

Sărăcia nu ține de bunurile de care dispui. Nu vă grăbiți să credeți că vreau să zic că este "o stare de spirit". Cuvintele acestea vapoaze nu spun mare lucru. Altceva vreau să afirm. Să presupunem că am putea fi atinși cu o baghetă magică și am dobândi brusc o mult mai mare capacitate de a soluționa în avantajul tuturor conflictele ivite pe parcursul cooperării dintre membrii societății. Sărăcia s-ar risipi ca prin minune!

Arta raului cel mai mic

Cooperarea dintre indivizi este extrem de importantă. Dacă eu scriu o carte care vi se pare utilă, aceasta este o parte a unei cooperări. Dacă vă pare rău de banii dați pe carte, atunci ceva nu merge. Nu are însă nici un rost să trag concluză că oamenii "trebuie" să coopereze. Ceea ce poți face este să evaluezi ce se întâmplă când fac acest lucru mai bine sau mai prost. Nici predicțiile, nici imperativele necondiționate nu au sens. Lumea umană, cum se spune, este o lume a opțiunilor. Analiza ei ne arată doar ce se întâmplă dacă se optează pentru un curs sau altul al acțiunilor.

Politica este doar o parte a artei de a menține cooperarea în funcțiune. Sunt multe alte lucruri importante în angrenajul cooperării: de la dragoste și prietenie, până la înțelegerea gusturilor celorlalți și încrederea între indivizi. În centrul atenției va fi însă aici numai politica.

PROPEDEUTICĂ: PROBLEME ȘI PRESUPOZIȚII

Cititorul are, fără îndoială, o experiență și o sumedenie de idei despre politică. Asemenea idei le obținem, fie că vrem, fie că nu vrem, din mijloacele de informare, ba chiar din discuțiile de fiecare zi.

Pe de altă parte, lumea politicii este un spațiu în care judecata personală are o forță precumpănitoare. Cum nu există treceri de la un caz la altul care să păstreze o structură ce ar putea face obiectul unui studiu sistematic, doar judecata personală ne poate fi efectiv de folos.

Dacă lucrurile stau așa, cititorul se întrebă probabil ce am de gând să ofer în paginile următoare. Felul în care alții au folosit judecata lor personală? Și asta (în părțile care prezintă reperele dezbaterii pe făgașul căreia autorul vrea să-l antreneze și pe cititor) dar nu doar atât. Cred că se obține un câștig semnificativ dacă încerci să arăți felul în care ai reluat de la capăt judecata altora.

Când omul încearcă să judece lucrurile personal este condamnat, aidoma lui Sisif, să o ia de la capăt. Paradoxal, aceasta este o minunată pedeapsă.

Explorarea sistematică a recursului la politică formează armătura cărții. Chiar dacă partea sistematică este o încercare, în multe dintre punctele sale, de a înțelege gândurile altora, în mod intenționat cititorul nu este obosit în această parte cu trimiteri bibliografice. Referințele bibliografice sunt precizate în "reperle dezbaterii", partea care dă contur liniilor de forță principale ale discuțiilor în problema investigată. "Reperle dezbaterii" pot fi parcurse și separat, ele permițând, împreună cu capitolul final formarea unei asupra temelor și intențiilor cărții. De asemenea, ar putea fi parcurse doar după lectura restului capitolului sau a cărții, dacă se dorește obținerea unei imagini asupra bibliografiei relevante.

Provocări la noi reflecții (sub forma întrebărilor) în probleme lăsate deschise în carte sunt plasate la sfârșitul capitolelor consacrate unei teme anume.

Probleme și presupozii: repere ale unei dezbateri

Câte întrebări nu s-au pus în legătură cu politica! Deși discutarea lor poate să pară exagerat de abstractă, ele au totdeauna rădăcini în probleme de viață

dramatice pentru indivizi. Să ne amintim, de pildă, de Socrate, care—și așteaptă în închisoarea ateniană execuția. Prietenul său Criton îi propune să evadeze. Socrate replică însă cu un "experiment imaginar" în care Legile cetății vin și întrebă: "Spune-ne, Socrate, ce ai de gând să faci? Prin fapta pe care o pui la cale, crezi tu că faci altceva decât să lucrezi, atât cât atârnă de tine, la pieirea noastră, a Legilor și a întregii Cetăți?"^{nota 1}

De ce am asculta însă de legi? Poate sunt nedrepte, poate pieirea lor este un bine? Asemenea întrebări au constituit urzeala pe care s-a țesut reflecția despre politică.

De asemenea, se cuvine oare să fie întreprinse în politică doar acțiuni morale? Sau morala și politica sunt separate?²

Alteori, întrebările despre politică sau, mai precis, răspunsurile oferite par frivole. De exemplu, de ce oare, într-o democrație, disputele dintre politicieni tind mai mult să fie un spectacol?^{nota 3}

Ar trebui făcută, pe de altă parte, o diferență între întrebare și problemă: nu orice întrebare este relevantă pentru problema ce se conturează în orizontul temei dezbătute. Să zicem, de exemplu, că ne întrebăm cine trebuie să conducă statul. Dacă punem astfel întrebarea ne scapă problema puterii.^{nota 4}

În general, există o dispută între cei care admit întrebări care cer drept răspuns o definiție (chestiuni de genul "Ce este politica?", "Ce este statul?" și altele) ca un bun punct de plecare și cei care, asemenea lui Popper, resping astfel de întrebări ca punct de plecare al unei cercetări.^{nota 5}

Reformulând puțin ideea lui Karl Popper, putem spune că o cercetare începe o dată cu descoperirea unei probleme care permite imaginarea de soluții ce pot fi supuse criticii (și se sfârșește cu descoperirea de noi probleme pe parcursul evaluării critice a soluției).^{nota 6} Problemele, nu definițiile, se află în centrul atenției. Definițiile sunt utile pe parcurs, pe măsură ce – de fapt – trebuie să dăm un nume care să permită o referire facilă la construcțiile imaginate în cursul elaborării soluției.

Știința modernă a naturii folosește testele experimentale pentru a pune la încercare (a critica deci) soluțiile propuse. Experimentele acestea, de la Galilei la

Einstein, pot să fie și experimente imaginare (sau gândite).^{nota 7}

Filosofia a fost și este și ea extrem de interesată de experimentele imaginare. O serie de filosofi ai politicii au vorbit, de exemplu, despre un contract, realizat într-o situație ipotetică, în baza căruia sunt stabilite principiile de bază ale relațiilor între membrii societății. Încheierea unui asemenea contract este, desigur, un experiment imaginar.^{nota 8}

Cei care aduc în discuție probleme politice fac însă acest lucru pe fondul unor presupoziiții. Cineva poate să presupună că există ceva de genul nevoilor colective; altcineva presupune că există doar opțiunile individuale. A revela asemenea presupoziiții și a le critica este o parte importantă a analizei recursului la politică.

Ideea de presupoziiție este vie în filosofia contemporană. Analiza presupoziițiilor în forma utilizată aici s-a născut în urma unei dezbateri importante în filosofia limbajului: Bertrand Russell a propus o soluție la problema propoziițiilor care conțin sintagme ce se referă la entități non-existente (de genul "muntele de aur" sau "Regele actual al Franței"). Intenția lui Russell a fost să analizeze propoziițiile care conțin sintagme nereferențiale.^{nota 9}

Russell a fost criticat de către Strawson. Detaliile tehnice ale acestei critici sunt mai puțin importante aici. Interesant este că abordarea lui Strawson a deschis pista examinării propoziițiilor cu sintagme referențiale dintr-o altă perspectivă: aceea a presupoziițiilor.^{nota 10} Are sens să punem problema adevărului sau falsității propoziiției doar dacă presupoziiția asociată este adevărată (de exemplu, presupoziiția existenței unui munte de aur).

Există un test simplu pentru presupoziiții: trebuie văzut dacă ele sunt "solidare" (adică rămân adevărate) atât cu adevărul, cât și cu falsul propoziiției cu care sunt asociate. Acest lucru este important și în politică: dacă A spune că "societatea are nevoie de analiști politici", iar B spune că "societatea nu are nevoie de analiști politici", cei doi spun lucruri diferite, dar împărtășesc presupoziiții comune (privitoare la existența a ceva denumit "societate", care are "nevoi"). Eu aș refuza să decid care dintre enunțurile de mai sus este adevărat: după mine, presupoziițiile sunt false.^{nota 11}

Analiza presupoziițiilor este o metodă folosită și în literatura filosofică

românească.¹²—

Un rol pentru modelele simple

Noianul de idei, dorințe și pasiuni politice este mult prea complex pentru a putea măcar încerca să pui ordine în el ca atare. Nici nu încercați să o faceți! Rezultatul va fi ori că veți adopta o "schemă", o viziune rigidă, ori că totul vi se va părea fără noimă și bun de lăsat pe seama celor care nu au ceva mai bun de făcut decât să se ocupe cu lucruri fără sens.

În fața complexității politicii, judecata noastră este prinsă între Scylla depersonalizării și Charybda lipsei de noimă.

Cartea de față, mergând pe urmele unei tradiții venerabile, vă propune să puneți în paranteze complexitatea politicii reale și să explorați politica pornind de la situații foarte simple, imaginate, dar extrem de utile pentru a putea dezvolta sistematic ideile.

Construirea de modele este folosită pentru a analiza probleme și a testa soluțiile propuse.

O problemă este găsită pe un fond dat. Să zicem, de pildă, că există o teorie sau o viziune cu privire la unele raporturi sociale. O problemă poate fi atunci pusă dacă am găsit o dificultate, o inconsistență în teorie.

Alteori, teoria este pur și simplu incompletă. Problema constă în acoperirea unor lacune. Când vorbim despre fapte care generează o problemă, adesea avem în vedere aceste lacune. A fost, de pildă, descoperit un cadavru, se cunoaște arma crimei, dar nu a fost identificat făptașul. Problema este să fie eliminată această lacună.

Uneori teoria (sau regula dată) trebuie extinsă la alte cazuri. Este de examinat atunci dacă poate fi propusă o soluție analoagă celei deja formulate în cazurile precedente.

Un rol pentru analiza presupuzițiilor.

Două sunt uneltele de bază folosite în continuare pentru a pune în mișcare procesul de judecare a recursului la politică. Primul mijloc este ideea centrării pe soluționarea de probleme. Al doilea este detectarea presupuzițiilor.

Pentru a detalia clarificarea ideii de presupuziție, mergând pe firul discuției filosofice celebre menționate mai sus, putem relua exemplul russellian:

(R) Regele actual al Franței este chel.

Este oare (R) un răspuns la o problemă. Care ar fi această problemă? Dacă regele actual al Franței este chel? Or, problema are sens doar pe fondul unor susțineri – între altele – despre existența unui rege actual al Franței.

Cum susținerea referitoare la existența regelui actual al Franței este falsă, nici problema nu are rost să fie pusă. Ea ar avea rost doar dacă ne-am gândi să completăm datele noastre despre regele actual al Franței, iar dintre informațiile noastre ar lipsi cele privitoare la starea firelor de păr de pe capul regelui.

Aserțiunea privitoare la existența regelui actual al Franței este o presupuziție (existențială) pentru răspunsul (R). Dacă această presupuziție este falsă, atunci problema la care răspunde (R) nu se pune.

Tot așa, răspunsul (R) are și o presupuziție privitoare la unicitate. Nu există doi (sau mai mulți) regi ai Franței. Dacă ar exista, atunci problema din nou nu s-ar pune. S-ar pune doar problema dacă unul dintre (sau mai mulți, sau toți) regii Franței suferă de lipsa părului de pe cap.

Morala este simplă: e important nu doar să cauți soluții la probleme, ci și să vezi dacă ai descoperit efectiv o problemă.

Presupuzițiile joacă un rol și la nivelul experimentelor imaginare. Să zicem, de pildă, că ne-am închipui cum ar arăta Franța actuală dacă ar avea un rege. Desigur, regele acesta ar exista și ar fi unic doar la nivelul modelului imaginat de către noi. Ar fi însă acest rege chel sau nu? Depinde. Desigur, problema cheliei nu se pune, deoarece regele este fictiv. Putem adăuga o asumpție (o afirmație

suplimentară) cu privire la chelie.

Din punct de vedere metodologic însă, în experimente imaginare de genul celui de mai sus trebuie văzut dacă merită sau nu să încercăm modelul cu o nouă asumptie. Dacă interesul nostru cognitiv este concentrat asupra efectelor la nivel instituțional ale existenței regelui, atunci asumptia cu privire la chelia regelui trebuie împranzată.

Interogații despre modele și alte idei poate cam ciudate

Așa cum am precizat, fiecare capitol conține un paragraf ce cuprinde întrebări, care ar putea să-l pună în dificultate pe autor sau (de ce nu?) pe cititor. Aceste interogații fără răspuns dinaintea pregătit sunt provocări la reflecție.

1. Dacă judecata personală joacă un rol atât de important în analiza cazurilor când se recurge la politică, nu sunt atunci toate reflecțiile despre politică pur subiective, simple dezvoltări ale unor ideologii?

(Sugestie: dezvăluirea problemelor pe care le pune recursul la politică, construirea de modele, analize la metanivel și altele constituie resurse ale gândirii noastre care nu sunt simple moduri de a dezvolta o atitudine politică sau alta. Din această perspectivă, filosofii nu sunt "de dreapta" sau "de stânga". Filosofia nu caută să fundamenteze "calea dreaptă", după ce politicienii i-au indicat-o. Analiza filosofică trasează limitele recursului înțelept la politică.)

2. Modelele simple nu schematizează excesiv viața politică reală? Nu ar trebui să ținem cont de context, de conjunctură, care sunt atât de importante în realitate?

(Observație: Demersul științific, cel puțin, nu este niciodată în contact direct cu realitatea. Noi "decupăm" realitatea. Experimentele științei empirice moderne sunt un mod de a suprima efectul unor factori.)

3. Nu s-ar cuveni oare ca analiza întreprinsă aici să conducă la o mare

viziune despre politică? Introducerea nu creează premisele unei mari viziuni despre politică.

(Precizare: Întrebările la care lipsește orice sugestie sau observație nu sunt neapărat mai puțin interesante sau importante.)

4. Dacă presupuzițiile în sensul în care au fost prezentate aici sunt "solidare", de pildă, atât cu adevărul, cât și cu falsitatea unei afirmații, atunci cum ar putea ele să ilumineze enunțurile politice?

(Observație: întrebarea are și ea o presupuziție, conform căreia atenția noastră ar trebui să se îndrepte către adevărul enunțurilor politice.

Sugestie: presupuzițiile ne pot ajuta să punem în evidență ceea ce nu are sens. S-ar putea să fie mai util în politică să detectezi absurditățile. V. și sugestia, la prima întrebare, conform căreia filosofia este interesată de înțelepciunea recursului la politică.)

5. (Întrebarea cititorului care și-a aruncat o privire și peste notele bibliografice din carte) Separarea completă a însemnărilor bibliografice și caracterul lor sumar reprezintă doar o facilitate pentru cititor?

(Răspuns aproape complet: Este vorba de o facilitate și pentru autor. O prezentare atentă fie și numai a marilor reflecții despre politică ar presupune o altă structură a cărții și – din păcate – ar ocupa un spațiu tipografic mult mai mare.)

---

nota 1

Platon, *Criton*, 50a (v. Platon, Opere, vol.I, București, Editura științifică, 1974, p.70).

2

La Machiavelli găsim următoarea situație: "nedreptățile trebuie săvârșite toate împreună, pentru ca oamenii, gustând din ele doar puțină vreme, să le simtă

mai puțin apăsarea; binefacerile trebuie făcute încetul cu încetul, pentru ca să le simțim gustul vreme mai îndelungată" (Niccolo Machiavelli, *Principele*, cap.VIII, București, Editura științifică, 1960, pp.38–39). Comentatorii au interpretat asemenea moduri de a argumenta tocmai în sensul unei separări a politicii de morală. Scopul politicii este menținerea ordinii. Chestiunile morale nu sunt relevante, de fapt, în politică.

nota 3

Ideea este că spectacolul (nu foarte serios) este firesc în acest caz. O prezentare foarte clară a problemei (cunoscute sub numele de "problema ignoranței raționale") se găsește la David Friedman, *Price Theory*, Cincinnati, South–Western Publishing Co., pp.6–7.

nota 4

Karl R.Popper a pus excelent în evidență această situație când vorbea despre o nouă abordare a problemei politicii prin înlocuirea întrebării "Cine trebuie să cârmuiască?" cu întrebarea nouă "Cum am putea face să organizăm în așa fel instituțiile politice încât guvernării răi sau incompetenți să fie împiedicați să cauzeze prea multe prejudicii?" (K.R.Popper, *Societatea deschisă și dușmanii ei*, vol.I, București, Humanitas, 1993, p.142). A se vedea, de asemenea, trimerile din notele lui Popper la John Stuart Mill (*ibidem*, pp.300–301) pentru a putea reconstrui arborele bibliografic (literatura relevantă pentru discuția menționată).

Ideea de a abandona idealul platonician al regelui–filozof și de a sonda problema puterii, pe direcția sugerată și de către Popper, este îmbrățișată și în această carte (vezi, în special, capitolul despre putere).

nota 5

A se vedea K.R.Popper, *Societatea deschisă și dușmanii ei*, vol.I, pp.46–49.

nota 6

Vezi faimoasa schemă tetrică popperiană a metodei științifice (de pildă, în prezentarea accesibilă din Karl Popper, *Unended Quest*, par.29 "Problems and Theories", Londra, Routledge, 1992, pp.132 ș.u.; *Unended Quest* este autobiografia intelectuală a lui Popper, apărută inițial în volumul Schilpp consacrat lui Popper).

nota 7

Variatele utilizări ale experimentelor gândite sunt analizate de către Karl

Popper, "Despre utilizarea corectă și incorectă a experimentelor imaginare, în special în teoria cuantică", *Logica științei*, București, Editura științifică și enciclopedică, 1981, pp.414–425.

nota 8

În literatura contemporană de filosofie politică este celebră abordarea contractualistă propusă de către John Rawls (v. John Rawls, *A Theory of Justice*, Oxford University Press, 1972). Ea a marcat începutul renașterii actuale a filosofiei politice. Pentru Rawls, "viziunea contractualistă susține că anumite principii ar fi acceptate (s.n.) într-o situație inițială bine definită" (*ibidem*, p.16).

nota 9

Articolul lui Bertrand Russell, "On Denoting", a apărut în 1905 în revista *Mind* și este reprodus în culegerea de eseuri ale lui Russell, *Logic and Knowledge*, Londra, Unwin, 1956, pp.41–56.

nota 10

Articolul lui Strawson, "On Referring", a apărut în 1950, tot în *Mind*, și este reprodus în antologia editată de J.F.Rosenberg și Ch.Travis, *Readings in the Philosophy of Language*, Englewood Cliffs, Prentice Hall, 1971, pp.175–195.

nota 11

Atenție la deosebirea dintre "presupoziții" și "premise"! Să zicem că presupozițiile de mai sus ar fi adevărate. De aici nu se deduce nimic cu privire la propozițiile din exemplu; se poate doar spune că au sens. Dacă una dintre propoziții s-ar deduce însă din premise, atunci negația ei și premisele ar forma o mulțime inconsistentă.

12

Mircea Flonta a folosit analiza presupozițiilor pentru a pune în evidență infrastructura filosofică a teoriilor științifice (v. M.Flonta, *Perspectivă filosofică și rațiune științifică*, București, Editura științifică și enciclopedică, 1985). Adrian–Paul Iliescu a analizat rolul presupozițiilor în filosofie (v. A.P.Iliescu, *Filosofia limbajului și limbajul filosofiei*, București, Editura științifică și enciclopedică, 1989, în special pp.156–173). În filosofia politică, Adrian Iliescu a utilizat evidențierea supozițiilor pentru a analiza conservatorismul (v. A.P.Iliescu, *Conservatorismul anglo–saxon*, București, ALL, 1944, în special pp.82–189).

PROBLEMA COOPERĂRII

În capitolul anterior am încercat să arătăm că este important să începem o cercetare cu probleme. Nu vom căuta deci să oferim o definiție a "societății", "statului" sau "politicii". La urma urmei, ceea ce știm deja despre societate, stat și politică ne oferă o sumedenie de intuiții. Ce ne propunem să facem este să descoperim în această încrengătură complexă probleme pe care le putem discuta în contextul unor situații foarte simple.

Repere ale dezbaterii pe tema cooperării dintre indivizi

Există un contrast între două perspective metodologice: colectivismul metodologic și individualismul metodologic.^{nota 1} Ceea ce le individualizează sunt presupuzițiile: din punctul de vedere al colectivismului metodologic, societatea nu se reduce la indivizi și acțiunile lor, ci are, sub o formă sau alta, o existență aparte; din punctul de vedere al individualismului metodologic, "societate" nu este decât un nume pentru ansamblul indivizilor și acțiunile lor de cooperare.

Nici una dintre aceste perspective nu trebuie confundată cu pandantul ei normativ.^{nota 2} Nu este vorba despre valoarea colectivității și a individului, despre datorii ș.a.m.d., ci despre analiza vieții sociale.

Tradiția individualismului metodologic este reprezentată în secolul al XX-lea de gânditori precum Ludwig von Mises, Friedrich von Hayek, Karl Popper, Milton Friedman sau James Buchanan, altminteri foarte diferiți între ei. Ideea de raționalitate individuală este o parte importantă a acestei tradiții.

Terminologia obișnuită atunci când este vorba despre raționalitate individuală a fost, în continuare, adaptată de către noi. Astfel, nu va fi vorba despre "utilități",^{nota 3} ci despre "avantaje". Ceea ce urmărim este să subliniem o trăsătură simplă a ideii de raționalitate individuală: individul acționează pentru a obține un avantaj. Ce sens ar avea să procedeze altfel? Dacă aș șterge fără nici un

motiv conținutul cărții de față, acesta este un accident. Pur și simplu am ratat execuția unei acțiuni. Dacă o fac deliberat, atunci întrevăd un avantaj (să scap, de pildă, de un text compromițător sau, poate, să creez legenda unei cărți grozave, dar pierdute).

S-a reproșat adesea abordării care privilegiază raționalitatea individuală lipsa dimensiunii morale.^{nota 4} Nu este însă adevărat că raționalitatea este neapărat echivalentă cu egoismul: avantajele realizate pot fi foarte bine ale altora.^{nota 5}

Problema-cheie în discuția care urmează este "problema cooperării".^{nota 6} Arhetipul ei matematic este "dilema prizonierului", un paradox apărut în teoria jocurilor. Din punct de vedere strict matematic, dilema prizonierului este poate doar o curiozitate. Din perspectiva comportamentului individual, lucrurile se schimbă radical. Autori precum James Buchanan și Robert Axelrod au dezvăluit felul în care acest tip de problemă are un rol crucial în societate.

De asemenea, autori precum Victor Vanberg și James Buchanan au investigat contrastul dintre moduri diverse de a menține cooperarea, precum solidaritatea și încrederea.^{nota 7}

Separarea dintre politică și morală este, de asemenea, o temă legată de discuția din acest capitol. Poate oamenii ar trebui să adopte legi tocmai pentru a apăra moralitatea? Răspunsul negativ la această întrebare se inspiră aici din firul unei tradiții a separării politicii de morală.^{nota 8}

Un model simplu: o societate cu doi membri

O societate este extrem de complexă. Milioane de oameni sunt în interacțiune. Nenumărate acțiuni sunt întreprinse în fiecare clipă. Consecințele lor sunt incredibil de diversificate și neașteptate. Ideea conturată în introducere este de a face față problemelor complexității cu ajutorul unor modele care ne permit să analizăm problemele pe rând.

Experimentele imaginare cu care vom începe sunt foarte simple. Menirea lor este să ne ajute să evităm capcana complexității.

În continuare, experimentele imaginare sunt țesute pe fundalul unui model "bilateral". În acest model există doar doi indivizi, pe care îi vom boteza "A" și "B". Numele lor are exact lungimea de o literă! Dacă cititorul/cititoarea vrea să dea culoare și forță dramatică situațiilor din model, ne putem închipui că eu sunt individul A, iar cititorul/cititoarea este individul B. Dar aceasta nu este decât o "culoare". Analizele noastre se vor baza pe evidențierea presupuzițiilor modelului, clarificarea problemelor și examinarea consecințelor ce decurg din soluțiile propuse la probleme în contextul asumpțiilor modelului. Cu alte cuvinte, pornim de la elementele artificiale ale lumii modelului (pentru a arunca treptat o lumină asupra situațiilor mai complexe).

Să pregătim acum un prim experiment. Modelul este întregit pas cu pas, pentru a reuni condițiile (asumpții plus culoare) necesare desfășurării experimentului imaginar. "Culoarea" joacă din nou un rol important în sprijinirea imaginației noastre, dar nu joacă nici un rol în raționamentele care compun țesătura argumentării implicate în experimentul imaginar.

Să zicem că individul A posedă o carte ("O teorie a dreptății" de John Rawls), iar B posedă tot o carte ("Anarhie, stat și utopie" de Robert Nozick). Toate aceste date sunt menite doar să coloreze modelul. Important este că A poate întreprinde o acțiune: dă cartea sa lui B și așteaptă ca ea să-i fie înapoiată la un moment ulterior de timp. Pe scurt, asemenea cursuri ale acțiunilor întreprinse de A sau B le vom numi strategii.

La nivelul acesta al modelului nu există stat. Nu există nici măcar un arbitru (nedotat cu monopolul pe care l-ar avea statul asupra arbitrajului).

O asumție foarte importantă: raționalitatea acțiunii individuale

Indivizii A și B ar putea să aibă gusturi foarte variate. Sunt poate foarte diferiți fizic. Genul lor s-ar putea să difere. Toate aceste lucruri sunt împarantezate. Sunt acele trăsături care nu fac parte din model.

Există o trăsătură importantă care nu este pusă între paranteze. Când optează pentru o strategie sau alta, indivizii A și B țin cont de avantajele care rezultă pentru ei ca indivizi din cursul respectiv al acțiunii.

Raționalitatea individului înseamnă, din această perspectivă, urmărirea

avantajului maxim. Ea este introdusă ca o asumție referitoare la comportamentul indivizilor în acest model și în toate cele care vor urma.

Conflictele ca probleme în relațiile dintre indivizi

Să presupunem că A și B din modelul de mai sus își împrumută unul altuia cărțile lor. Nu există deocamdată nici o asumție cu privire la vreo regulă a acestor împrumuturi.

Astfel, A i-a împrumutat lui B "O teorie a dreptății". Într-o zi, A vrea să revadă textul cărții, dar B nici nu se gândește să i-o dea înapoi.

Individul B poate trece și el prin aceeași experiență în relațiile sale cu A. Ambii observă că există un conflict în relațiile dintre ei.

De ce ar fi oare conflictul de mai sus și o problemă? Avem efectiv nevoie de un fundal pe care să se declanșeze problema respectivă: dacă A și B presupun că ei pot intra în relații unul cu altul fără a fi preocupați de ceea ce va întreprinde celălalt, atunci greșesc.

Nu este deloc de mirare că se ajunge la problema de mai sus. Raționalitatea individuală este cea care "se îngrijește" de acest lucru. Dacă A ar putea conta pe faptul că B nu se gândește decât să facă în așa fel încât să vină în întâmpinarea dorințelor lui A, atunci relațiile lor ar decurge lin, fără conflicte. B este însă un om ca toți oamenii (în sensul că modelul presupune că A și B maximizează avantajele lor). Nu este neapărat necesar ca singura grijă a lui B să fie împlinirea dorințelor lui A. S-ar putea ca uneori să se întâmple așa, dar alteori nu. Dacă nu intră între dorințele lui B și împlinirea tuturor dorințelor lui A, atunci raționalitatea individuală generează o problemă în relațiile dintre ei.

Cum se ajunge la problema cooperării

Pentru a rezolva problema lor, A și B ajung la concluzia că trebuie să adopte o regulă. Intuitiv vorbind, o regulă este o cale de ieșire dintr-un conflict de tipul celui de mai sus (pentru o dezvoltare sistematică a ideii a se vedea totuși capitolul următor).

Regula asupra căreia convin A și B este una de felul următor: după trecerea unui interval de timp convenit, fiecare va restitui celuilalt cartea împrumutată. Mai mult decât atât, putem presupune că A și B sunt prudenți: își împrumută simultan cărțile și convin asupra unui interval de timp identic. Astfel, cărțile vor fi restituite simultan.

Ceea ce au reușit să facă A și B nu este nimic altceva decât o încercare de a coopera pe baza unei reguli. Dacă amândoi respectă regula, atunci acțiunea lor de cooperare va decurge fără probleme. Fiecare va putea beneficia de avantajul de a avea acces la cartea celuilalt.

Există însă, în raport cu o regulă dată, două strategii: aceea a respectării regulii și aceea a nerespectării regulii. Fie, astfel, următoarele patru perechi de asemenea strategii și o descriere (în cuvinte) a rezultatelor combinării strategiilor lui A și B:

1) A respectă regula și B respectă regula: avantajul este reciproc;

2) A respectă regula și B nu respectă regula:

avantaj unilateral pentru B;

3) A nu respectă regula și B respectă regula:

avantaj unilateral pentru A;

4) A nu respectă regula și B nu respectă regula:

dezavantaj reciproc.

Perechile de strategii (2) și (3) conduc la rezultate simetrice. Unul dintre indivizi rămâne cu ambele cărți.

Dacă A și B cooperează, atunci perechea de strategii este (1) și avantajul este reciproc. Intervine însă raționalitatea individuală. Din punctul de vedere al lui A, din situația (1) este mai avantajos să treacă în situația (3), unde are un avantaj unilateral concretizat prin posedarea ambelor cărți. Din punctul de vedere

al lui B, raționamentul este absolut simetric și situația cea mai dezirabilă ar fi (2). Cum atât A, cât și B sunt raționali, rezultatul este recursul la perechea de strategii (4), care înseamnă, în fond, prăbușirea cooperării.

Câteva soluții nepolitice la problema cooperării

Problema cooperării este recurentă în viața socială. Toți ne-am ciocnit de ea într-un fel sau altul. Ce-i drept, în cazul relațiilor între doi indivizi, dacă le plasăm în contextul existenței unui număr mare de parteneri potențiali, problema este relativ mai ușor de soluționat.

Într-adevăr, dacă partenerii se pot alege unul pe altul, ei pot depăși problema cooperării. Partenerii care se cunosc bine nu vor cădea în situația dezavantajului reciproc.

De ce oare rezistă căsătoriile? Desigur, forța centrifugă identificată în problema cooperării se exercită din plin și asupra căsătoriilor. Fiecare partener ar avea un avantaj mai mare dacă ar putea cupla fidelitatea celuilalt/celeilalte cu propria infidelitate conjugală. Fiecare caută însă un partener cu care poate coopera și îi elimină pe cei în care nu are încredere.

Dragostea este o soluție la problema cooperării în cadrul familiei. Nu este întâmplător faptul că iubirea este un sentiment atât de important.

Prietenia este, de asemenea, o cale de a soluționa problema cooperării. Mai precis, îți alege prietenii în funcție de gradul în care crezi că vei putea coopera cu ei.

La nivelul unei comunități, solidaritatea este adesea invocată pentru a trece peste problemele cooperării.

În relațiile pe o piață, încrederea între parteneri este extrem de importantă. Piața încurajează, de fapt, nu solidaritatea, ci încrederea în cadrul raporturilor bilaterale.

Resursele morale ca soluție la problema cooperării

Indivizii A și B, din modelul nostru, ar putea găsi "în ei" resursele morale

pentru a menține respectul pentru reguli. O strategie în acest sens ar consta în acordarea unei valori speciale cooperării ca atare. O etică a cooperării ar constitui o soluție la problema cooperării.

Din punctul de vedere al analizei de față, recursul la morală se va dovedi extrem de important. Atunci când politica are limite, ceva ar trebui – ne spune intuiția noastră – să completeze lacunele rezultate.

Recursul la politică și problema cooperării

Nici una dintre soluțiile de mai sus nu face apel la constrângeri materializate prin sancțiuni aplicate de un arbitru. Dacă regulile cooperării dintre A și B se prăbușesc, atunci soluția pentru A și B este să recurgă la reguli a căror aplicare este supravegheată de către o terță parte.

Astfel, A și B pot perfecționa regula adoptată de ei. Perfecționarea aceasta va însemna apelul la un arbitru (botezat aici C). C este o terță parte care supraveghează respectarea regulii. Ne putem imagina că A și B îi vor depune în custodie la C un gaj, pe care îl pierd dacă nu respectă regula. Gajul pierdut este dat de către C drept compensație părții dezavantajate.

Forma în care sunt sancționați A sau B dacă încalcă regula are, deocamdată, mai puțină importanță. Semnificativă este introducerea ca atare a unei sancțiuni.

Pentru moment, raționalitatea individuală a arbitrilor C este împrănzată. Efectele ei nu sunt luate în considerare. Motivul este tocmai faptul că aceste efecte sunt departe de a fi neglijabile (a se vedea mai încolo cotitura pe care o înregistrează discuția în capitolul dedicat problemelor puterii).

Prin urmare, arbitrul C este cât se poate de idealizat: acțiunile sale nu sunt deocamdată plasate sub semnul raționalității individuale. În fapt, modelele conțin în continuare doar doi membri efectivi ai societății. Arbitrul C doar aplică reguli asupra cărora convin membrii societății. Astfel, sunt analizate separat problemele acordului asupra regulilor și cele ale aplicării lor.

Ordinea ca scop-limită al recursului la politică

A face din definiții un punct de plecare sau un țel al investigației științifice

sau filosofice este o idee cât se poate de nefericită. Apelul însă la definiții este binevenit pe parcurs, pentru a introduce termenii tehnici. De altfel, cum se va vedea imediat, acest apel la definiții are efectiv un rol limitat.

Cooperarea, după cum ne arată discuția de mai sus, înseamnă înscrierea în orizontul avantajului reciproc. Pe scurt, făcând apel la o definiție, vom numi ordine starea în care este realizat avantajul reciproc.^{nota 9}

Existența acestei definiții este utilă pentru a putea introduce o asumție cu privire la scopul politicii. Nu există evident nici o constrângere aici. Am putea presupune că scopul recursului la politică este dezordinea. Ar fi greu de văzut atunci cum am putea structura construcția teoretică în continuare. Dezordinea poate fi obținută în nenumărate moduri. Ordinea este însă terenul potrivit când efortul este unul de construcție teoretică, nu de indicare arbitrară a unor aranjamente sociale "drepte" sau a unei "stări ideale".

După cum se va vedea însă ulterior, există multiple paliere ale avantajelor realizate într-o situație de ordine. Aceasta face ca recursul la politică să fie mult tensionat.

Chiar și așa, ordinea ca atare nu poate fi scopul. Ar însemna să presupunem că avem o demonstrație de existență a unei soluții în orice problemă ce implică realizarea ordinii. Pare mai simplu așa: mulți au căzut în capcană în acest punct. După cum se va vedea ulterior lucrurile nu stau astfel: nu există soluție universală la orice problemă legată de ordine.

De aceea, formula preferată aici este cea a "scopului-limită". Asumția introdusă este că ordinea este scopul-limită, nu neapărat și realizabil. "Eliminarea dezordinii" ar fi o formulă plauzibilă, dar ușor inducătoare în eroare: dacă presupunem o opoziție binară dezordine-ordine, atunci eliminarea dezordinii ar fi sinonimă cu realizarea ordinii.

Eliminarea dezordinii prezintă importanță sub un alt aspect. Dezordinea, ca sistem de avantaje unilaterale are o strânsă legătură cu arbitrarul, înțeles drept comportamentul prin care o parte dintre indivizi sunt aduși la cheremul capriciilor altor persoane. (Evident că astfel se realizează avantaje unilaterale. V. capitolul despre libertate pentru semnificația eliminării arbitrarului.)

Interogații pe tema cooperării între indivizi

1. Nu este oare menirea politicianului aceea de a schimba lumea? Rolul care pare a se prefigura aici politiciii, acela de netezire a asperităților cooperării dintre indivizi nu este oare unul minor?

2. Nu ar fi oare mai potrivit să examinăm scenarii, mari planuri, în cadrul cărora indivizii își joacă doar rolul care le este atribuit?

(Vezi, pentru problema planificării, și capitolul despre democrație.)

3. Politica nu înseamnă oare organizarea societății, construirea ei? Nu conduc politicienii societatea?

4. Nu este problema politiciii desemnarea celor mai buni conducători ai societății?

(Sugestie bibliografică: vezi K.R.Popper, *Societatea deschisă și dușmanii ei*, Humanitas, 1993, vol.I, cap.7, în special pp.141–142.)

5. De ce statul nu este în centrul atenției?

6. Care ar fi raportul dintre raționalitatea individuală și egoism?

7. Dacă o regulă este, intuitiv vorbind, o cale de ieșire dintr-un conflict, care ar fi presupuzițiile ontologice ale regulii? În ce raporturi s-ar afla ele cu presupuziții existențiale ale regulii admise (tacit, probabil) de către cei din jurul cititorului (autorului)?

8. Ce ar însemna ideea de "avantaj" pentru un individ? Cum este pus în evidență avantajul sau dezavantajul?

9. De ce oare este totul centrat pe problema cooperării între indivizi? Conflictele nu conduc mai degrabă la situații în care unii câștigă și alții pierd?

(Observație: Este adevărat că este admisă tacit presupuziția că o societate complexă este bazată pe cooperare, pe o formă deci de alocare de avantaje pentru

toți. Oricum, și membrii unei bande care se pregătește să-i jefuiască pe alții trebuie să coopereze între ei. Iar dacă nu sunt omorâți cu toții, cei jefuiți cooperează și ei cu jefuitorii, dar în condițiile dezordinii, pentru că jefuitorii au avantaje unilaterale.)

10. Eu am învățat la școală că respectul pentru legile morale este asigurat de sancțiunile pe care le aplică opinia publică (cam tot așa cum justiția îi sancționează pe cei care încalcă legile juridice). Nu este oare acesta un fel de a politiza morala?

11. Nu există totuși oameni preocupați de binele comun?

(Pont: de ce—și măresc parlamentarii salariile?)

12. De ce ni se par oare soluțiile la problemele politice extrem de simple? Nu ați crezut măcar vreodată că dacă ați fi "acolo sus" ați rezolva totul foarte repede și simplu?

(Sugestie: noi nu vedem decât avantajele noastre și, desigur, în sine, realizarea lor este un lucru simplu. Dificilă este compatibilizarea cu avantajele celorlalți. Dar, mai mult decât atât, chiar există un "acolo sus" în politică, un punct privilegiat din care se poate face ordine în societate?)

---

nota 1

V., pentru o caracterizare mai amplă a problemei, James M. Buchanan și Gordon Tullock, *The Calculus of Consent*, University of Michigan Press, 1965, Partea I (îndeosebi capitolele 1 și 2) și Anexa 1 (cartea este tradusă și în limba română).

nota 2

V. Buchanan și Tullock, *Op.cit.*, Anexa 1 (paragraful "Individualismul ca metodă analitică și ca un sistem de ordine socială").

nota 3

Cea mai bună prezentare de manual a teoriei moderne a utilităților este, după părerea autorului, cea din David Friedman, *Price Theory*, Cincinnati, South-Western, 1990, p.40 ș.u. "Avantajele" încapsulează într-o singură abstracție ceea ce ar trebui detaliat sub forma unei discuții amănunțite despre funcții de utilitate, costuri și beneficii etc.

nota 4

Pentru o recentă abordare de acest tip v. Amitai Etzioni, *The Moral Dimension. Toward a New Economics*, New York, The Free Press, 1988, 314 p. (v. în special core assumptions ale alternativei lui Etzioni, p.4 ș.u.)

nota 5

Pentru o analiză deja clasică a altruismului, din punctul de vedere al raționalității individuale, v. Gary Becker, *A Treatise on the Family*, enlarged edition, cap.8 "Altruism in the Family", Harvard University Press, 1991, pp.277–306.

nota 6

Prezentarea noastră este inspirată de James Buchanan, *The Limits of Liberty*, University of Chicago Press, 1975, cap.2 (cartea este tradusă și în limba română, la Institutul European). Foarte importante sunt de asemenea investigațiile lui Robert Axelrod.

Robert Axelrod a formulat poate cel mai limpede problema: în ce condiții apare cooperarea într-o lume de egoiști nesupuși autorității centrale? Clasicul răspuns al lui Hobbes este negativ: doar statul rezolvă problema. Simulările pe calculator ale lui Axelrod au coroborat însă răspunsul pozitiv. (cf. Robert Axelrod, "The Problem of Cooperation", în T.Cowen (ed.), *The Theory of Market Failure*, George Mason University Press, 1988, pp.237–254.)

Denumirea de "problema cooperării" acoperă însă o sferă mai vastă decât se obișnuiește uneori în literatură (de pildă, la Andrew Schotter, *The Economic Theory of Social Institutions*, Cambridge University Press, 1981), ea cuprinzând aici orice problemă a cărei rezolvare conduce, până la urmă, la nașterea unei instituții.

nota 7

Viktor Vanberg și James Buchanan, "Rational Choice and Moral Order", în J.H.Nichols și C.Wright (ed.), *From Political Economy to Economics – and*

Back?, ICS Press, 1990, pp.175–191. Regulile încrederii sunt de tipul "respectă promisiunile", "spune adevărul", "respectă proprietatea altuia". Regulile solidarității sunt de genul "nu arunca gunoiul pe domeniul public", "ajută-ți echipa", "contribuie la fondurile publice". Diagnosticul lui Vanberg și Buchanan este categoric: regulile încrederii sunt cele susceptibile să mențină cooperarea.

nota 8

Tradiția aceasta cuprinde evident și domeniul dreptului (v., în acest sens, H.A.L.Hart, *Law, Liberty, and Morality*, Oxford University Press, 1963, în special pp.1–24).

nota 9

Cu alte cuvinte, ordine înseamnă menținerea cooperării. În cadrul cooperării toate părțile câștigă, spre deosebire de conflict (când există o parte sau părți care câștigă și alta sau altele care pierd sau, ca în situația din modelul de mai sus, toate părțile pierd).

REGULI, METAREGULI ȘI LEGI

Dacă ne lăsăm pentru o clipă antrenați de asociațiile de idei pe care le sugerează cuvintele sau conceptele, pe cei mai mulți dintre noi termenul "regulă" îi face să se gândească la formulări generale din care se deduc concluzii în cazuri particulare. Regula ar putea fi o expresie a unor regularități (din lumea reală sau dintr-o lume ideală).

Dacă medităm mai atent, ne gândim poate că, în logică, o regulă nu este o afirmație din care deducem ceva. O regulă este o schemă de trecere de la premise la concluzii.

În felul acesta gândul nostru a alunecat liber către o viziune algoritmică despre reguli (pașii pe care îi facem atunci când rezolvăm o problemă; sau, cu formularea intuitivă de până acum, o cale de ieșire dintr-o dificultate, o problemă).

Un algoritm este cuprins și într-o rețetă culinară. Am la dispoziție făină, lapte, drojdie, ulei, oțet, sare, zahăr și problema mea este să prepar un blat de pizza: algoritmul din rețetă îmi spune cum să procedez. Cu toată standardizarea din industria modernă, făina, laptele sau drojdia, de pildă, variază suficient din punct de vedere calitativ și dau un profil individual fiecărui caz. De aceea, algoritmul este încastrat într-un caz: învăț să prepar blatul respectiv într-un caz; apoi extind prudent cele învățate în alte cazuri, fiind atent la diferențele de calitate între ingrediente.

Imaginea creionată în cazul rețetelor de bucătărie este cu atât mai potrivită în cazul regulilor implicate în procesul de cooperare între indivizi.

Repere ale dezbaterii pe tema regulilor

Contrastul fundamental din care se inspiră considerațiile noastre despre reguli este cel dintre o viziune despre norme exprimate în enunțuri cu caracter general, independente de țesătura variată a cazurilor concrete de cooperare între indivizi și o viziune după care regulile sunt încastrate în cazuri, neputând căpăta forma unui enunț independent de un caz.

Nu este probabil deloc greșit ca aceste două viziuni să fie asociate cu sistemele de drept bazate pe coduri scrise (așa cum sunt cele din Franța, Germania, România și alte țări) pe de o parte, și cu sistemele de drept jurisprudențial (care recurg la precedente, ca în țările anglo-saxone) pe de altă

parte. La urma urmei, chiar denumirile de "speță", proprie primului sistem, și de "caz"^{nota 1} sugerează acest contrast. Nu stă însă în intenția noastră să intrăm aici într-o dezbateră ce ține de teoria și filosofia dreptului. Mai mult decât atât, chiar un sistem bazat pe coduri nu poate fi operaționalizat fără apel la practica juridică, lucru pe care încercăm să-l ilustrăm pe scurt în continuare.

Exemplul la care facem apel este cel al codului rutier. Acesta este tipul de cod care, chiar și sub comunism, se pretează la o discuție decentă.² Pentru a putea însă aplica normele din codul rutier ai nevoie de un regulament de aplicare, comentarii, explicații ale codului și, nu în ultimul rând, de practica judiciară. Chiar dacă aceasta din urmă nu constituie un izvor de drept pentru decizii judecătorești, ea face de fapt inteligibilă norma.^{nota 3} Astfel, contrastul amintit mai sus nu se suprapune chiar foarte bine peste sistemele de drept.

Modul de a analiza cazurile în continuare este o combinație între analiza juridică a unui caz^{nota 4} și ideea epistemologică a focalizării pe rezolvarea de probleme. Ideea este că recursul la politică înseamnă rezolvare de probleme.^{nota 5}

Semnul distinctiv al dezbaterilor despre reguli și legi este prezența unor termeni precum "trebuie", "se cuvine", "se dispune" etc. Ce este legea? Întrebarea nu este deloc fericit formulată din perspectiva adoptată aici (deoarece nu se pleacă de la o problemă, ci de la o întrebare care solicită o definiție). În linii mari răspunsurile sunt însă de genul: (a) legea nu este făcută de oameni, ci are – de pildă – o bază morală (punctul de vedere al dreptului natural); (b) legea este comandă, un ordin al autorităților (punctul de vedere al pozitivismului juridic); (c) legea este un mijloc de a prezice deciziile tribunalelor (realismul juridic).^{nota 6}

Cel care a contribuit probabil cel mai mult la încetățenirea ideii că sistemele de drept sunt sisteme de reguli a fost H.L.A.Hart, părintele renașterii filosofiei dreptului.^{nota 7}

Când cineva examinează chestiunile menționate, inevitabil ne gândim la problema cu care se intersectează problemele de mai sus privitoare la natura regulilor: ce anume face ca o regulă să fie valabilă? De unde și-ar trage o regulă superioritatea față de o altă regulă? Două mari căi au fost bătătorite de către cei care au încercat să răspundă la această problemă: după unii, există o selecție naturală a regulilor (punctul de vedere evoluționist)^{nota 8}; după alții, valabilitatea unei reguli se datorează consimțământului sau acordului pe care și-l dau indivizii

într-o situație ipotetică (punctul de vedere contractualist)^{nota 9}

Drumul pe care merge cartea de față este o îmbinare a celor două puncte de vedere. Această combinație este posibilă din perspectiva ideii că recursul la politică este o formă de rezolvare de probleme. Problemele ca atare nu sunt rodul acordului indivizilor. Ele sunt descoperite; ele apar prin procesul evolutiv în care oamenii se ciocnesc de probleme. În schimb, adoptarea de reguli este produsul unui acord.

Strategia cărții este aceea de a descoperi cu ajutorul experimentelor imaginea problemele care survin în cooperarea umană. O altă posibilă abordare ar fi cea a referirii directe la procese istorice. Aceasta din urmă, ca să spunem așa, este pusă între paranteze aici.^{nota}

În multe cazuri este foarte dificil de spus ce regulă ar trebui aplicată. Cel puțin două reguli la fel de plauzibile se concurează. Acestea sunt cazurile dificile. Exemplul discutat de noi mai jos este "decantat" după un asemenea caz celebru.^{nota 11} În cazul real este vorba despre un bunic și un nepot: bunicul lasă, prin testament, averea nepotului; după o vreme, bunicul se însoară din nou și vrea să schimbe testamentul; pentru a preveni acest lucru nepotul îl omoară pe bunic. Problema este că fetele celui ucis cer să nu se aplice testamentul și să li se dea lor moștenirea.^{nota 12}

Capitolul se încheie cu o distincție între reguli și metareguli. "Metaregulile" sunt inspirate din *regulile constituționale* ale lui James Buchanan.^{nota 13} Terminologia este schimbată însă pentru a nu deruta cititorul care ar putea crede că "regulile constituționale" sunt regulile stipulate într-o constituție scrisă. Ceea ce am preluat, în esență, este distincția între niveluri. La Buchanan, ideea este – intuitiv vorbind – că distingem între regulile jocului (regulile constituționale) și jocul ca atare, pe parcursul căruia cei care joacă jocul cad de acord asupra unor reguli (postconstituționale).^{nota 14}

Cazurile și analiza lor

Dacă este să recurgem acum din plin la metoda de a pleca de la probleme în investigațiile noastre, atunci merită să ne amintim că indivizii A și B din experimentul nostru imaginar de cooperare au adoptat o regulă de îndată ce s-au confruntat cu o problemă în relațiile lor.

Cum sunt adoptate însă asemenea reguli? Reflectă ele legi ale vieții sociale? Există oare mari tendințe pe care se mulează aceste reguli? Sau poate trebuie postulate idealuri în funcție de care să fie constituite asemenea reguli ale relațiilor dintre oameni?

Oamenii au încercat variate soluții la întrebările de mai sus. Adesea, a fost afirmată credința în legitățile vieții sociale. Politica bună, legislația dreaptă ar fi, din această perspectivă, rodul înțelegerii acestor regularități de profunzime ale vieții sociale.

O lungă polemică împotriva punctului de vedere de mai sus ar fi deplasată aici. Voi afirma doar o opțiune diferită, după care lumea umană este o lume a alegerilor.

Imprevizibilitatea acțiunii umane ține de însăși natura ei. Să zicem că mă vedeți ajuns în fața casei. Puteți prezice oare că voi intra în casă? Cel mai interesant este dacă eu aflu ce anume ați prezis; atunci pot să aleg între a corobora predicția dumneavoastră și a o infirma. Doar limitele cunoștințelor noastre ne fac să nu contemplăm toate aceste alternative. Pur și simplu s-ar putea să nu știu ce ați prezis.

Potențial, toate acțiunile noastre ne pot antrena într-un conflict cu alții. De ce scriu acum aceste rânduri? Poate aveai tu intenția să le scrii pentru prima oară și astfel ți-am răpit această ocazie.

Nu facem însă un caz din orice conflict. Aici intră din nou în acțiune principiul raționalității. Oricât de procesoman aș fi, tot nu pot să-i dau pe toți (cel puțin luați separat) în judecată. Dacă nu altceva, atunci cel puțin resursele de timp mi-ar lipsi. Nu aș maximiza avantajele. Nenumărate procese cu necunoscuți ar fi o pierdere pentru mine. Mutatis mutandis, acest raționament se aplică și altor genuri de dispute pe care le-aș putea iniția (eu sau oricine altcineva).

Viața socială este punctată de conflicte, dar acestea constituie o rețea aplicată peste universul mai vast al variatelor acțiuni întreprinse de către indivizi.

Momentele din care se face un caz merită însă o definiție ceva mai formală. Prin definiție, un caz are trei componente: (1) problema; (2) soluția; (3)

argumentarea (soluției).

Ideea de problemă a fost discutată deja în introducere. Soluția înseamnă pur și simplu un set de strategii (de acțiune) ale celor implicați în problema din cazul dat. Asumpția este că soluția cuprinde și constrângerile. Argumentarea soluției permite nu doar degajarea unei explicații a soluției, ci și efectuarea legăturii cu alte cazuri în care se pun probleme analoage.

Trăsătura cea mai frapantă a cazurilor este individualitatea. Nici un caz nu este identic cu un alt caz.

Regulile

Cu riscul de a-l obosi poate pe cititor cu încă o definiție, vom introduce printr-o stipulare și ideea de regulă. Plastic lucrurile ar putea fi prezentate sub forma unei ecuații:

Regulă = soluție + argumentare.

Cu alte cuvinte, o regulă este încastrată într-un caz, dar cu păstrarea posibilității de a face legătura cu alte cazuri.

La urma urmei, definiția noastră nu poate fi considerată prea incomodă. O regulă ne spune nu doar care este soluția, ci ne oferă și argumente care ne permit să extindem soluția în alte cazuri.

Cum fiecare caz este individual, soluția trebuie – evident – extinsă caz cu caz. Argumentarea ne permite legătura cu cazul analog și, în același timp, particularizarea soluției.

O posibilă obiecție împotriva modului de a vedea regulile ca mai sus ar putea fi inspirată de legislație (legile scrise). Ea s-ar centra în special pe lipsa de generalitate implicată în acest mod de a vedea regulile.

De fapt, ne așteptăm totuși ca orice regulă să aibă un anumit grad de generalizabilitate (să se aplice în toate cazurile analoage). Ce este drept, este vorba despre generalizare și nu despre generalitate. Diferența de perspectivă este dată deci de presupuziții diferite: obiecția are ca presupuziție existența tipurilor

de cazuri, iar abordarea de aici a regulilor are ca presuposiție existența doar a unor analogii între cazuri.

De fapt, legislația nu cuprinde reguli în sensul de mai sus. Ea descrie condiții, specifică dispoziții și sancțiuni. Problemele sunt încălcările dispozițiilor (iar aceste încălcări ale dispozițiilor sunt sancționate). Argumentarea cu rol de legătură între cazuri lipsește.

Încercare de a preciza ideea de argumentare

Mai sus ne-am referit doar la rolul argumentării. Argumentarea înseamnă, în logica deductivă, o trecere de la premise la concluzii. Problema este că, această viziune trebuie făcută congruentă cu ideea că argumentarea survine într-o rețea de cazuri. Cazurile acestea sunt individuale într-un sens foarte radical: nu există premise privilegiate, valabile în fiecare caz. De aici și accentul pus în denumirea de "argumentare" pe activitate și procesualitate.

Pe de altă parte, dacă variatele elemente (ale unui caz real) ar constitui puncte de plecare, complexitatea amenință din nou să ne copleșească. Ideea de bază este că elementele de plecare care contează când se recurge la politică sunt avantajele părților în diverse situații (combinații de acțiuni pe care le întreprind indivizii).

Argumentarea în acest sens are două etape: (1) relevarea avantajelor părților; (2) căutarea situației de avantaj reciproc.

De exemplu, mulți oameni ar putea conduce automobile chiar dacă suferă de boli ce-i pot pune pe neașteptate în imposibilitatea de a mai stăpâni mișcările mașinii. Ei ar putea considera că pentru ei este mai avantajos să conducă automobilul. Ceilalți participanți la trafic socotesc că este însă un dezavantaj pentru ei ca persoanele suferind de asemenea boli să se afle pe drum. Este ca și cum cineva cu care te poți întâlni pe șosea ar pleca la drum cu mașina cu frânele defecte.

Argumentarea ar conduce astfel la ideea că oamenii care suferă de bolile respective nu ar trebui să conducă automobile. Pentru ca regula să fie aplicabilă efectiv, ea trebuie să cuprindă desigur și o parte referitoare la felul în care se fac controalele medicale și la sancțiuni. Discuția acestor aspecte este o parte, probabil

foarte complicată, a unei reguli reale de acest tip.

Două observații sunt de adăugat în finalul acestei încercări despre argumentarea politică. Prima observație este că substanța soluției este dată de sancțiuni efectiv aplicabile. Acestea trebuie, de fapt, exact argumentate și trebuie văzut dacă nu cumva produc mai mult rău decât înlătură.

A doua observație privește existența argumentelor și contraargumentelor în faza a doua a argumentării. Acestea trebuie cumva "cântărite", arbitrate.

Introducerea de reguli

Regulile în sensul de mai sus nu sunt specificate deodată în relațiile dintre indivizi. Ele se fac din mers.

Aidoma lui A și B din experimentele noastre gândite, membrii unei societăți mai ample introduc reguli noi pe măsură ce se ivesc probleme în care nu se mai pot face analogii cu probleme deja soluționate în alte cazuri.

Când se ivesc noi cazuri, A și B cad de acord asupra soluției și argumentării. Aceasta presupune o confruntare a argumentelor și contraargumentelor în favoarea unei soluții sau a alteia.

Ce se întâmplă însă dacă A și B nu cad de acord? Ar putea interveni C pentru a arbitra între argumentele și contraargumentele părților? Problema este că arbitrul C nu poate face acest lucru, judecând prin analogie cu alt caz, care conține în el o regulă. Tocmai acest lucru lipsește.

Rezolvarea adoptată aici este apelul la principii. Un principiu este o regulă cuprinsă într-un caz imaginar. Cu alte cuvinte, arbitrul recurge la un experiment imaginar, în care omologii lui A și B reușesc să ajungă la un acord.

Metoda de mai sus este desigur chiar cea aplicată și aici pentru a obține reguli. Indivizii A și B sunt parte a unor experimente imaginare. Distincția de mai sus este folositoare însă pentru cazul unei societăți reale. Cheia rezolvării problemei stă, până la urmă, în altă parte: în procesul de revizuire a regulii. Recursul la principii deblochează deci o situație, oferă o primă rezolvare, care ulterior poate fi îmbunătățită (a se vedea mai jos capitolul despre egalitate).

Recunoașterea unei reguli

Există pentru arbitru o problemă simetrică în raport cu cea de mai sus. De această dată, A și B ajung la un acord în privința unei reguli, dar arbitrul descoperă că are o problemă din perspectiva rolului său: acela de a asigura respectarea regulii.

Un exemplu clasic este cel în care A cade de acord să se vândă sclav lui B. Aceasta ar putea fi o soluție, să zicem, la o problemă generată de datorii ale lui A față de B. În orice caz, momentul cheie al problemei este dat de această soluție găsită de A (vânzarea sa drept sclav).

Poate fi vorba mai sus de o regulă care să fie recunoscută de către arbitrul C? Regula ar antrena o problemă de îndată ce A nu s-ar mai supune ordinelor lui B. Ar trebui atunci aplicate sancțiuni de către C?

Dacă examinăm situația imaginară de mai sus, vedem imediat că există o soluție. Există oare și o argumentare? Dacă argumentarea nu are sens să fie formulată, atunci regula nu există. Cu alte cuvinte, arbitrul trebuie să nu o recunoască.

Arbitrul nu trebuie să recunoască că există o regulă în înțelegerea de mai sus dintre A și B pentru că nu se poate produce o argumentare bazată pe premise cu sens. Desigur, s-ar putea argumenta că oricine poate să vândă servicii care implică ascultarea de ordine. De pildă, dacă B are de dus în zilele următoare bagaje, atunci A se poate angaja ca hamal. Nu se știe dinainte care sunt bagajele pe care le va căra. El/ea se angajează să îndeplinească ordinele lui B. Dar nu se angajează să respecte toate ordinele lui B (precum un sclav). Tocmai aici este dificultatea în argumentare.

Dacă A devine sclavul lui B, atunci el/ea dispare de fapt ca individ din modelul nostru. Doar B rămâne. Raporturile de cooperare presupun însă raporturi între indivizi diferiți. Modelul suferă deci un colaps. Premisele argumentării își pierd sensul.

Cititorul se va fi întrebând probabil dacă nu cumva tot raționamentul de mai sus nu este un artificiu care funcționează la scara unui model bilateral. Într-o

societate, indivizii sunt numeroși. Ce contează dacă unii ajung sclavi?

Și totuși contează! Dacă înțelegerea de mai sus dintre A și B este recunoscută de arbitru, atunci ea devine un precedent. Nimic nu mai împiedică atunci generalizarea precedentului la scara întregii societăți. Efectul este același ca și în modelul bilateral.

Cazurile dificile

Cazul care urmează este obținut prin "distilarea" unui celebru caz real. Să zicem că individul A posedă o avere considerabilă. Dorința lui A este ca B să intre în posesia ei dacă A moare. Dar, la un moment dat, B află că A ar putea să se răzgândească. Pentru a intra în posesia averii lui A, B îl omorâ pe A. Arbitrul C îl pedepsește pe B.

Până aici nu se pune nici o problemă deosebită. B este închis de către C. B acceptă că aceasta este o pedeapsă pentru omorul săvârșit, dar cere averea lui A. Această avere ar putea fi, de pildă, cărțile lui A, pe care B vrea să le citească. El argumentează că aceasta a fost dorința A. Arbitrul C nu neagă că aceasta a fost dorința lui A. Atâta doar că arbitrul nu se poate decide.

Arbitrul C descoperă că are de ales între a aplica două reguli. Una dintre reguli spune, în esență, că trebuie respectată dorința lui A. Cea de a doua regulă este un principiu care spune că nimeni nu poate avea avantaje de pe urma încălcării unei reguli.

Arbitrul C ezită. Argumentul legat de prima regulă ar fi că el/ea, arbitrul nu poate anula calitatea de individ a lui A (prin nerespectarea dorințelor lui A). Argumentul legat de a doua regulă este că ar fi ruinită însăși ideea că în societate trebuie să domnească reguli (în punctele de conflict) dacă se realizează avantaje prin încălcarea de reguli. Ordinea ar fi perturbată în societate.

Metaregulile

Vom numi metareguli acele cupluri de soluții plus argumentare valide în cazul în care sunt în conflict reguli (ca în experimentul imaginar de mai sus).

Un caz dificil este un caz în care ar putea fi aplicate reguli incompatibile, dar

la fel de plauzibile. Cu alte cuvinte, argumentele aferente regulilor aflate în conflict nu pot fi departajate. Nu se poate spune, la nivelul regulilor, care ar trebui acceptate și care ar trebui respinse.

Ideea este că doar la un metanivel s-ar putea găsi soluții și dezvolta o argumentare care să ne arate care dintre reguli are prioritate. Aceasta nu înseamnă deloc că sarcina arbitrilor C devine foarte ușoară.

Eu personal aș înclina către cea de a doua regulă în cazul de mai sus. Neaplicarea ei ar însemna renunțarea la supremația regulilor.

Dacă ar fi însă ca arbitrul C să procedeze într-un mod care nu pare nepotrivit a-l denumi înțelept, atunci ar trebui adăugată hotărârii luate și o doză de echitate. De pildă, B ar fi lăsat/lăsată să dispună de averea lui A, dar nu în avantajul său/al ei.

Desigur că în modelul simplificat ar fi greu de imaginat ce ar putea face B cu averea în condițiile deciziei anterioare. Într-un model ceva mai bogat ar putea face o donație anonimă.

A lăsa la latitudinea arbitrilor C destinul averii lui A ar introduce un element de arbitrar. Evitarea elementului de arbitrar este o problemă de care ne vom ciocni adesea. Ideea avansată aici este că metaregulile trebuie formulate în așa fel încât să nu lase loc pentru arbitrar.

Și, în cele din urmă, dar nu în ultimul rând, despre legi

Dacă A și B cad de acord asupra unei reguli într-un caz dat (ipotetic sau real), regula lor este ca un capăt al unei semidrepte sau al unui segment de dreaptă. Ea este originea din care se poate depăna firul unei legi.

O regulă are o componentă foarte importantă, care asemenea unui indicator arată către alte cazuri decât cel în care este încastrată. Convenția terminologică propusă aici este să numim lege un cuplu format din regulă plus extinderea ei.

Ideea-cheie este că A și B nu pot să cadă de acord decât asupra regulii. A cădea de acord asupra extinderii ar însemna să examinezi cazuri pe care nu ai cum să le prevezi. Examinarea acestei importante probleme este însă amânată

pentru capitolele finale ale cărții.

Chiar dacă aici am propus doar o distincție terminologică, problemele pe care le ridică legile sunt, pe măsură ce modelele devin tot mai complicate, printre cele mai sofisticate chestiuni pe care le pune recursul la politică. S-ar putea ca ele să fie chiar în inima dilemelor contemporane ale recursului la politică. Ajunge să ne gândim la probleme de genul: Ce poate și ce nu poate face obiectul legislației¹⁵? Care este extinderea legislației pe care poate (nu trebuie!) să o adopte un Parlament? Produce legislația mai degrabă ordine sau dezordine?

Interogații referitoare la reguli, metareguli și legi

1. Ne comportăm oare întotdeauna rațional, în sensul asumției privitoare la raționalitatea individuală? Dacă nu este așa în realitate, atunci ce valoare mai au regulile introduse pe baza modelelor?

2. Nu ar putea fi cazurile analizate și în alt fel?

(Sugestie: vezi și însemnările bibliografice care urmează.)

3. Nu există oare în definiția dată aici regulilor o dependență culturală? Dependența la care se face aluzie este de cultura juridică anglo-saxonă, bazată pe ideea că jurisprudența este sursă de drept (precedentele constituie temei pentru decizie).

4. Când este vorba de controlul medical preventiv al conducătorilor auto, nu cumva nu există nici un conflict, nici o dispută? Conflictul este doar potențial. Atunci cum se ajunge la regulă?

5. Ce înseamnă a urma o regulă?

6. Când A se vinde ca sclav lui B, devine individul B o întruchipare a statului?

(Comentariu: deși elementele pentru articularea unui răspuns sunt reunite mult mai târziu în carte, întrebarea merită deja atenție pentru că pune în evidență faptul că probleme structural analoge celor implicate de recursul la politică sunt

prezente nu doar la un macronivel social, ci și la microniveluri, precum cel al familiei sau grupurilor mici.)

7. Metaregulile sunt și ele rodul unor acorduri?

8. Să zicem că legea sau norma juridică cuprinde, în spiritul unui cod scris, condițiile în care se aplică norma, dispozițiile cu privire la acțiuni sau inacțiuni ale indivizilor în condițiile specificate, precum și sancțiunile pentru nerespectarea dispozițiilor. Care ar fi deosebirile, din punctul de vedere al presupuzițiilor, față de caracterizarea legii propusă mai sus?

(Observație: indicarea condițiilor înseamnă specificarea unei clase de cazuri în care se aplică norma.)

---

nota 1

V.Hanga și R.Calcu oferă următoarele sinonime pentru englezescul *case*: caz; cauză; proces; instanță; speță; afacere (v. Vladimir Hanga și Rodica Calcu, *Dicționar juridic englez-român*, București, Lumina Lex, 1994, p.32).

2

Despre semnificația codului rutier v. Fr.Hayek, *Drumul către servitute*, București, Humanitas, 1993, p.91.

nota 3

V., pentru o structură de acest tip, Corneliu Turianu și Cristiana Turianu, *Legislația rutieră comentată și adnotată*, București, Editura științifică și enciclopedică, 1988, 464 p.

nota 4

V., de pildă, analiza juridică a cazurilor la Beth Walston-Dunham, *Introduction to Law*, St.Paul, West Publishing Company, 1990, 464 p. Acolo această analiză are patru momente: (1) evidențierea faptelor (a. faptele care au condus la o conflict; b. faptele de ordin juridic); (2) evidențierea problemei în care se judecă părțile; (3) stabilirea legii în baza căreia se dă sentința (cu

indicarea exactă a izvorului de drept); (4) regula (se explică de ce și/sau cum se aplică legea la faptele și problema din cazul dat – *Ibidem*, pp.17–19). Evident, în dreptul jurisprudențial, la punctul (3), izvorul de drept poate fi hotărârea unei instanțe, a unui tribunal.

nota 5

Karl Popper este, în acest context, autorul al cărui nume ar trebui menționat cu precădere. Nu doar epistemologia sa, ci și filosofia sa politică trimit la ideea că omul este o ființă care rezolvă probleme.

nota 6

Pentru o tratare mai detaliată a tuturor acestor puncte de vedere v. Norman Barry, *An Introduction to Modern Political Theory*, New York, St.Martin's Press, 1989, pp.29–57.

nota 7

Contribuția fundamentală a lui Hart este încorporată în cartea sa clasică *The Concept of Law* (Oxford, Clarendon Press, 1961).

nota 8

Punctul de vedere evoluționist este foarte limpede formulat în F.A.Hayek, *Law, Legislation and Liberty*, Londra, Routledge, 1982 (ediția care reunește retipărite într-un singur volum cele trei tomuri apărute inițial în anii '70). Hayek stabilește un contrast între evoluție și construcție. Evoluția selectează practici, care au fost generate accidental sau pentru alte scopuri, dar sunt de folos grupului pentru a prevala asupra altora (Hayek, *Op.cit.*, vol.I "Rules and Order", pp.8–9). Nu se poate ști însă dinainte care practici sau reguli vor conduce la succes (*ibidem*, p.17). Tot acest contrast între evoluție și construcție este legat de un contrast profund între două tipuri de ordine: o ordine spontană și o ordine făcută (*ibidem*, pp.35–54). Foarte semnificativ, de aceea, este faptul că, pentru Hayek, legislația este dreptul făcut (*ibidem*, p.72).

nota 9

Pentru punctul de vedere contractualist, v. Buchanan, *The Limits of Liberty*. Elemente ale unei comparații critice între evoluționism și contractualism cititoarea/cititorul le pot găsi la Karen Vaughn, "Constituția libertății din perspectivă evoluționistă", în anexă la F.A.Hayek, *Drumul către servitute*, București, Humanitas, 1993, pp.294–302.

nota 10

Ar fi important, cred, să spunem că la fiecare abordare plătești un preț: construcția de modele, ca aici, permite dominarea mai lesne a complexității, dar plătește prețul inerent unei analize abstracte; abordarea din perspectiva cazurilor istorice ar face discuția mai vie, dar ar fi considerabil mai dificil de dominat complexitatea inerentă proceselor istorice.

nota 11

Riggs v. Palmer, 115 N.Y.506, 22 N.E. 188 (1889). O descriere a cazului se găsește în Ronald Dworkin, *Law's Empire*, Londra, Collins (Fontana Paperbacks), 1986, pp.15–20.

nota 12

Din practica discuțiilor pe marginea acestui caz știu că trebuie făcut abstracție de codurile continentale europene. Legea scrisă ar da dreptate ficelor. Dar nu aceasta este problema! Poate legea scrisă ar trebui să arate altfel? Iar, în orice caz, din perspectiva soluției politice, relevantă este întrebarea ce ar face cei care ar trebui să soluționeze cazul fără a apela la un precedent sau la prevedere legală deja existentă.

nota 13

James Buchanan, *The Limits of Liberty*, pp.70–71.

nota 14

O comunitate în care sunt respectate promisiunile are, în acest sens, o regulă a jocului (cf. Vanberg și Buchanan, "Rational Choice and Moral Order", p.177). Are, de asemenea, și o problemă de rezolvat: individului A îi poate conveni regula jocului ca regulă constituțională, dar nu și ca regulă a comportamentului său în anumite cazuri (*ibidem*).

15

Legislația este lege fără regulă (în sensul utilizat aici al termenului "regulă"). V. și mai sus despre legislație.

LIBERTATEA

Vom analiza sistemul de metareguli al recursului la politică din trei perspective: (1) cel al recursului la reguli; (2) cel al aplicării regulilor de către arbitru; (3) cel al raporturilor dintre cei cărora li se aplică regulile.

Din perspectivele menționate mai sus, libertatea, dreptatea și egalitatea sunt denumiri convenabile, dar ambigui. Libertatea, de pildă, poate să apară ca presupoziție a recursului la reguli, dar și ca o soluție la o problemă prin apel la o metaregulă.

Repere ale dezbaterii despre libertate

Libertatea îi pune manifest în mare dificultate pe cei care încearcă să o gândească atent. Are ea oare vreun rost?^{nota 1}

Filosofia politică modernă a introdus ideea unei "stări naturale". În această stare există un soi de libertate sălbatică: fiecare este propriul ei/său stăpân. Există însă o ambiguitate care minează ideea aceasta ca atare.

Pe de o parte, putem interpreta "starea naturală" ca o cale de a ajunge la ideea că nu totul este reglementat. Este vorba despre ceea ce, mai jos, denumim libertatea ca presupoziție.²

Pe de altă parte, marea problemă este că tot restul demersului care pleacă de la "starea naturală" este o sofisticată întemeiere a restrângerii acestei libertăți originare.^{nota 3} Or, străduința oamenilor moderni pare a fi mai degrabă să rezolve problema libertății (și anume să extindă libertatea). Tehnica recursului la starea naturală nu este utilizată aici în forma ei originară.^{nota 4} Intuiția de bază este că acțiunile oamenilor sunt întreprinse în condițiile presupoziției libertății și că, precum orice presupoziție, ea poate fi "solidară" cu stări de lucruri de semn opus, respectiv un fond al cooperării umane reușite și altul (arbitrarul) în care se ivesc probleme, pe care, pentru a le rezolva, oamenii inventează reguli.^{nota 5}

Cum te pot face regulile, care sunt asociate cu constrângeri, mai liber? Dacă lucrul acesta s-ar petrece pe fondul unei stări naturale, ai pierde evident din libertate. Ideea este însă că fondul cu pricina este arbitrarul, o stare în care capriciile cuiva pot împiedica pe altcineva să obțină avantajele scontate de pe

urma acțiunii plănuite.

Tema creionată în alineatul anterior este aceea a *supremației dreptului* (sau domniei legii). Legătura dintre supremația dreptului și libertate este subliniată, de pildă, de către autori precum Rawls.^{nota 6} Pe această temă se duce o discuție subtilă în problema garantării libertății.

Pe de o parte, am putea socoti că statul este acela care garantează libertatea. Termenul de "stat de drept", dacă este folosit ca un sinonim pentru "supremația dreptului", pune accentul pe rolul statului.

Pe de altă parte, în viziunea unui autor ca A.V.Dicey, siguranța libertății individuale nu provine dintr-o frază a unui document. Nu are, de asemenea, nici un sens să vorbești despre "garantarea" libertății. A vorbi despre "garantarea" libertății ar sugera că aceasta este un privilegiu acordat de o autoritate aflată deasupra legii obișnuite a țării.^{nota 7} Din punctul acesta de vedere, există o prioritate a principiului libertății în raport cu o Constituție în sensul de sistem de reguli ce stabilesc structura organelor statului și funcționarea acestora.

În clasică analiză a lui A.V. Dicey, nucleul Constituției britanice îl constituie supremația dreptului (Supremacy or Rule of Law), ale cărei componente de bază sunt: (1) egalitatea în fața legii (pe care o putem compara cu antica isonomia); (2) principiul că nimeni nu poate fi pedepsit decât dacă a încălcat o lege (nulla poena, nullum crimen sine lege, "nici o pedeapsă, nici o acuzație fără lege", în dreptul roman); (3) prioritatea libertății individuale în raport cu Constituția.^{nota 8}

Dicey a subliniat semnificația absenței dreptului administrativ, ca parte a sistemului de drept care se aplică în cazul acțiunii autorităților publice. Din perspectiva supremației dreptului, nu există nici tribunale, nici o reguli speciale după care să se arbitreze în cazul conflictelor ce implică structuri ale statului.

Impresia multora, nu doar a celor care studiază profesional recursul la politică, este că libertatea individuală are proprietăți dizolvante (destramă comunități, generează "capitalism sălbatic" ș.a.m.d.). Vanberg și Buchanan au creionat însă un contrast interesant între solidaritate și încredere.^{nota 9} Încrederea între oameni este proprie tocmai zonelor unde există libertate individuală.

La urmă, dar nu ca ultima chestiune în ordinea importanței, trebuie

menționată chiar formularea condițiilor în care se pune problema libertății. Condiția asupra căreia ne concentrăm atenția în continuare este lipsa unui scop comun.¹⁰

Libertatea ca presuposiție

Ideea centrală a capitolului anterior este că recurgem la reguli pentru că s-a ivit o problemă, un conflict. Altfel nu facem apel la reguli.

Dacă regulile ar fi ordine pe care trebuie să le urmăm, marea dificultate ar consta în aceea că ori de câte ori întreprind o nouă acțiune ar trebui, explicit sau implicit, să îndeplinesc un ordin. Ies pe ușa casei. Ce ordin îndeplinesc? Să deschid ușa? Să mai fac un pas, apoi altul? Să nu mă întorc? ș.a.m.d. Ar fi o infinitate de ordine de îndeplinit de fapt. Nici chiar dacă aș face asta inconștient, nu aș putea să văd dacă le-am îndeplinit pe toate cum trebuie. Drept care mă mulțumesc să ies pe ușă.

Chiar dacă ordinele de mai sus nu ar fi concepute în sens pozitiv, ci negativ (ca interdicții), dificultatea nu ar fi mai mică. Ce nu trebuie să fac atunci când ies pe ușa Universității. Să nu sparg geamul? Să nu desfac șuruburile de la mânerul ușii? Să nu iau mânerul cu mine? ș.a.m.d. Dezarmant de multe interdicții!

Avantajul ideii "regulilor ca interdicții" constă însă în punerea în evidență a prezumției de libertate: tot ce nu este interzis este permis. Opusul acestei prezumții este prezumția reglementării. "Legea" (regula), în lumina prezumției reglementării, ar trebui să furnizeze indicații explicite despre ce trebuie făcut.

Prezumția reglementării paralizează acțiunea umană. Ar fi nenumărate exemple de oferit în acest sens, din România și, în general, din Europa. Cutare manager dintr-un domeniu oarecare spune că nu poate acționa pentru că nu există "o lege-cadru pentru domeniul său". "Legea" ar trebui să-i spună cum să facă el/ea contracte ș.a.m.d. Exemplele se pot diversifica la nesfârșit.

Dacă regulile sunt soluții ale unor conflicte, atunci presuposiția care dă sens acțiunii umane este libertatea. Cât timp nu există conflict, acționăm după cum cred de cuviință. Pur și simplu acțiunea umană presupune libertatea. Fără libertate nu

are sens să spun că eu am făcut cutare lucru sau că tu ai întreprins cutare acțiune.

Are o societate scopuri comune?

Libertatea ca presuposiție dă sens și întreprinderii unei acțiuni și neîntreprinderii acțiunii respective de către individ. Ea nu poate constitui un ghid însă, tocmai din această pricină, când indivizii ajung să aibă probleme în relațiile dintre ei. Atunci ei pot invoca reguli diferite și s-ar părea că, în acest fel, nici o regulă comună nu mai există.

Societatea din modelele noastre bilaterale are doar doi membri. Dacă au un scop comun oarecare, atunci ei cooperează în vederea atingerii lui. Cum fac acest lucru nu este interesant din punct de vedere al libertății politice ca soluție la o problemă. Cooperarea lor nu ridică nici o problemă.

Ce se întâmplă oare dacă membrii societății nu au nici un scop comun? În ce sens se mai poate vorbi despre cooperarea lor? Dar dacă scopurile, vederile lor sunt contrastante?

Cooperarea atunci când nu există un scop comun vizează, ca orice acțiune de cooperare, păstrarea ordinii (în sensul tehnic propus aici – acela de ordine ca avantaj reciproc). Acesta este tipul de situații care este interesant din punctul de vedere al libertății.

Când există un scop comun sau când membrii societății au scopuri necontrastante, nu are nici un rost să pui problema libertății. Pur și simplu problema nu există. Ea există doar când scopurile comune lipsesc și, potențial cel puțin, scopurile membrilor societății sunt contrastante.

Așadar, până la urmă este puțin important dacă societatea are sau nu scopuri comune. Pentru ca să putem pune problema libertății trebuie să introducem asumția că nu există un scop comun. Altfel spus, problema libertății este urmărirea de scopuri contrastante (incompatibile) în condiții de ordine.

Neașteptata metareglă a libertății: supremația legilor.

Din condiția inexistenței scopurilor comune decurge imediat ideea că în societate există un teren minat, pe care pot apărea la tot pasul conflicte.

Să zicem că A adoră filmele pornografice, iar B nu poate suferi ideea existenței filmelor pornografice. Conflictul dintre ei pe această temă este inevitabil.

Care ar fi regula în situația de mai sus? A ar putea să propună regula sa: toți trebuie să vadă filme pornografice. Drept care instalează un ecran pe care poate și B să-l vadă. B, la rândul său, propune regula sa: toate filmele pornografice vor fi distruse.

Nu există în situația de mai sus o regulă care să le convină amândurora. Tot ce ar putea face A ar fi să se mulțumească să vadă doar el filme pornografice și să nu pună ecranul pe care l-ar putea vedea și B. Iar B se poate mulțumi cu această regulă, pentru că personal se va putea feri de vizionarea filmelor nedorite.

Regula de mai sus este un compromis. Într-un fel, recursul la politică este o artă de a ajunge la compromisuri. Dificultatea cea mare ar fi însă dacă am încerca să formulăm o "metaregulă a compromisului". Cât trebuie să cedeze fiecare? Există oare totdeauna un soi de punct de echilibru în care să se întâlnească A și B în situații precum aceea de mai sus?

"Metaregula compromisului" nu ar fi operațională. Ceea ce rămâne este pur și simplu ideea unei reguli asupra căreia cad de acord atât A, cât și B. Condiția suplimentară degajată din experimentul gândit de mai sus este cea a existenței unei (singure) reguli.

Metaregula la care conduce meditația pe tema libertății este cea a supremației regulilor. Orice conflict trebuie soluționat pe baza unei reguli. Metaregula nu specifică însă un anumit conținut al regulii despre care este vorba.

Un corolar despre domnia legii și o trimitere către regulile de proprietate

Ar putea fi soluționate însă cazuri care ridică probleme analoge după reguli diferite? Acest lucru nu este posibil. Cazurile fiind analoge, soluționarea lor diferită înseamnă că există un conflict între reguli. Iar metaregula supremației regulilor cere să existe o regulă și numai una.

Prin urmare, metaregula supremației regulilor are drept corolar și supremația

legii (în sensul că extinderea la noi cazuri a regulilor nu se face sub semnul arbitrarului).

La nivelul discuției despre metareguli nu are sens să investigăm ce formă exactă ar avea regulile la care se referă metaregula supremației regulilor. Intuiția ne spune ceva însă despre nucleul acestor reguli: sunt reguli referitoare la ceea ce pot și nu pot face (cu un anume bun, între altele) în raport cu alți oameni. Mai direct spus, este vorba despre ceea ce este al meu și ce este al tău.

Regulile în sensul de mai sus sunt reguli ale proprietății. Analiza mai amănunțită a acestor reguli este însă amânată pentru un capitol ulterior.

Despre ce fel de libertate este vorba dacă nu pot face tot ce vreau?

Cititorul și-a pus poate deja această întrebare. Nu este vorba oare despre limitarea libertății? Presupoziția acestui mod de a pune problema este însă că libertatea este dată în prealabil (și apoi limitată).

Presupoziția de mai sus nu este însă cea subiacentă meditației filosofice anterioare. Ideea este că limitarea produce libertatea.

Dacă există o regulă, părțile se străduiesc să obțină maximum de avantaje în condițiile regulii date.

Mai mult decât atât, o regulă nu "acoperă" complet acțiunile unui individ. Rețeaua regulilor se țese doar acolo unde sunt puncte de conflict.

Fără reguli, acțiunea articulată pe termen lung nu ar fi posibilă. Mai devreme sau mai târziu, individul se ciocnește de acțiunile de sens opus ale altui individ. Rolul regulii este să-i permită să știe la ce să se aștepte și până unde poate să meargă.

Chiar în situațiile în care regula nu există încă, există metaregula. Iar aceasta spune că orice conflict trebuie decis prin recurs la o regulă. Iar aceasta înseamnă o soluție argumentată: o soluție a unei dispute pe baza articulării înțelepte a avantajelor părților.

Un test de civilizație

Un caz imaginar simplu arată limpede ce se întâmplă când nu există reguli și de ce nu are sens să vorbești despre libertate în asemenea situații.

Să ne imaginăm că A și B stau față în față de o parte și de alta a unei mese și intenționează să discute. Fiecare are însă pornirea de a vorbi mult. De asemenea, se întrerup frecvent unul pe altul.

Dacă nu adoptă nici o regulă, A și B nu fac decât să genereze dezordine. Ar putea cel mult să constate că nu au ce discuta și să se despartă. Dar aceasta ar fi o regulă! Presupunerea noastră era că nu se plasează sub semnul supremației regulilor. Rezultatul este dezordinea, nu libertatea.

Libertatea ca lipsă a arbitrarului

Supremația regulilor ar putea ascunde, la prima vedere, domnia arbitrarului. Nu ar trebui oare să ascultăm și de un dictator care face reguli după bunul său plac?

Ideea călăuzitoare conform căreia nu trebuie să ne ghidăm după cuvinte este de mare importanță și în construirea răspunsului la întrebarea de mai sus. Indiferent ce denumire ar folosi dictatorul sau altcineva, nu cuvântul "regulă", sau "lege", sau altul contează.

Regulile în sensul folosit aici sunt soluții ale unor probleme. Ele nu se nasc pentru a satisface capriciile unui dictator. Mai departe, ele sunt rodul acordului membrilor societății.

Nici arbitrul nu face reguli atunci când recurge la principii. Arbitrul descoperă regula printr-un experiment imaginar.

Elementul care lipsește în "regulile" dictatorului este argumentarea. Ea nici nu ar avea cum să se constituie, dacă "regula" este fixată unilateral. Lipsește examinarea argumentelor și contraargumentelor părților.

Elementul de arbitrar apare nu doar în cazul în care "regulile" sunt rodul capriciilor dictatorilor. Regulile, în sensul folosit aici, sunt extinse caz cu caz. De aici diferențele care apar chiar în raport cu legislația bazată pe ideea specificării

unei "reguli" pentru un "tip" de situații.

Să zicem, de pildă, că legislația interzice horele pe drumurile publice. Ce se întâmplă dacă pe drum nu circulă însă nici o mașină vreme de câteva ore? Nu se poate dansa hora? Aplicarea ad litteram a legislației nu ar fi în avantajul nimănui. Ea ar produce dezordine, nu ordine.

Marea problemă a legislației, în situații precum cea din exemplul nostru, este că rezolvarea cazului rămâne la latitudinea celor care aplică dispozițiile din legislație. Se creează un spațiu pentru comportamentul arbitrar.

De asemenea, în cazul legislației nu există o constrângere clară exercitată de metareguli. Este vorba despre un caz nou? Este vorba despre un conflict de reguli? Credința strictă în textul pozitiv al legii împiedică ascensiunea la un metanivel.

Libertatea ca liant al societății

Concluzia acestui capitol este simplă și nu chiar atât de paradoxală pe cât ar părea la prima vedere, deoarece – din perspectiva problemei cooperării – dacă fiecare individ face "ce-i trăznește prin cap", rezultatul este dezavantajos pentru toți.

Ceilalți pun oricum obstacole în calea acțiunilor mele. Problema este ca ele să nu apară în mod arbitrar. Dacă ele sunt rodul unor reguli la a căror introducere am consimțit și eu, caracterul arbitrar dispare. De aceea, recursul la reguli este primordial.

Întrebarea care se pune nu o dată este dacă, în aceste condiții, legăturile sociale nu sunt cumva prea slabe sau chiar inexistente. Nu s-a susținut mai sus că problema cu adevărat relevantă din punctul de vedere al libertății se pune atunci când nu există scopuri comune? Dacă există scopuri comune, oamenii sunt pur și simplu solidari în acțiunea de atingere a țelurilor lor. Solidaritatea lor este liantul societății. Ce îi unește când sunt liberi?

Obiecția de mai sus pune accentul pe efectul forțelor centrifuge pe care le-ar stimula pluralismul. Dacă fiecare ar fi liber să-și educe copiii în limba pe care o socoate ea sau el drept cea potrivită, nu s-ar ajunge rapid la blocarea proceselor

simple de comunicare și la destrămarea legăturilor ce țin laolaltă o țară? Desigur că s-ar putea oferi relativ ușor contraexemple empirice. Acestea sunt însă nepotrivite aici, în contextul discuției pe modele simple. Problema este aici ce i-ar uni pe A și B din modelele noastre.

Răspunsul este că respectul pentru reguli generează încredere. Am încredere în celălalt pentru că știu că respectă o regulă și celălalt are încredere în mine din același motiv.

Ceea ce-i unește pe indivizii liberi nu este un scop, ci încrederea că vor putea fiecare să-și urmărească scopurile fără să fie împiedicați arbitrar de către altcineva.

Corolar: poate fi o lege retroactivă?

Înainte de a propune citoarei/cititorului un număr de întrebări, ar fi poate interesant să testăm, să punem la încercare pe loc construcția de mai sus și să vedem ce răspuns am putea produce la o întrebare clasică.

Să efectuăm în cadrul modelului de mai sus un experiment imaginar: să zicem că A și B au căzut de acord asupra unei reguli care indică spre cazuri din trecut. Poate un arbitru C să recunoască regula respectivă și să o aplice efectiv? Cu alte cuvinte, problema este cea a unei legi (cuplul regulă plus extinderea ei) retroactive.

Ca și în cazul autovânzării ca sclav, răspunsul negativ pare foarte implauzibil. La urma urmei, părțile au căzut de acord; de ce nu ar prima dorința lor?

Dacă ne amintim însă că regulile sunt încastrate în cazuri, perspectiva se schimbă. La prima vedere, A și B au decis un caz (pentru că au adoptat o regulă). Dar lucrurile nu stau așa. Ar putea la fel de bine să se reunească mâine și să decidă alt caz printr-o regulă care ar trimite către primul caz. Nu există atunci, de fapt, nici o regulă.

Dacă ar recunoaște "regula" care se află la originea legii retroactive, arbitru C ar ruina metaregula supremației regulilor. Presupoziția că ar exista o regulă este falsă. Deci nici recunoașterea regulii nu are sens.

Interogații pe tema libertății

1. (Întrebare retorică) Nu cumva cheia înțelegerii libertății stă în sesizarea raportului dintre libertate ca presupuziție și ideea că orice conflict din societate este soluționat nu arbitrar, ci pe baza unei reguli? Lipsa scopurilor comune și posibila dezvoltare de scopuri incompatibile nu este decât terenul pe care apar problemele.

2. În situațiile reale este inexistența unui scop al societății ca întreg o chestiune empirică?

(Posibil punct de start pentru un răspuns: războaiele religioase din Europa, duse cu scopul de a consacra supremația în stat a unei confesiuni sau a alteia, nu au adus victoria decisivă a uneia dintre părți; toleranța religioasă s-a dovedit o soluție.)

3. Ar putea "testul de civilizație" să fie aplicat dezbaterilor de la televiziune? Rezultatele obținute ar genera oare o hartă interesantă politic?

4. Distincția implicită aici între problema libertății politice și probleme cum ar fi raportul dintre determinism și libertatea voinței este doar o asumție comodă la nivelul modelelor?

5. Poate fi libertatea separată pe "domenii": libertatea cuvântului, libertatea de asociere, libertatea economică etc.?

6. De ce oamenii care beneficiază de avantajele oferite de ordinea creată de libertate nu au, adesea, o mare prețuire pentru libertate?

7. Tratarea cu prioritate a libertății, în această introducere în filosofia politică, în raport cu dreptatea și egalitatea, are rosturi care pot face obiectul unei construcții teoretice mai articulate?

---

nota

V. Norman Barry, *An Introduction to Modern Political Thought*, p.191 (pentru o prezentare a dilemelor conceptului de libertate). Barry atrage atenția asupra faptului că un autor ca Ronald Dworkin sugerează că, de îndată ce sunt precizați termenii în care pot fi evaluate legile și instituțiile, libertatea este un concept dizolvat (cf. Ronald Dworkin, *Taking Rights Seriously*, Londra, Duckworth, 1977, cap.12).

2

În sensul acesta, cercetările lui Axelrod, care au pus în evidență existența cooperării fără ca să existe guvernământul, au o importanță crucială (v. Robert Axelrod, "The Problem of Cooperation", p.237 ș.u.). De asemenea, este important clasicul contrast între societăți și sisteme de drept bazate pe prezumția de libertate (libertatea ca presuposiție) și cele bazate pe prezumția de reglementare (presuposiția că orice acțiune trebuie să fie autorizată). Dershowitz creionează foarte viu acest contrast pornind de la un schimb de persoane acuzate de spionaj în S.U.A., respectiv în U.R.S.S.: legea sovietică privitoare la spionaj era largă (incluzând strângerea cam a orice fel de informații pe care guvernul nu vrea să le facă publice), în vreme ce legea americană permite strângerea de informații pe care guvernul le-ar vrea confidențiale; legea sovietică permitea K.G.B. să închidă pe cineva vreme de nouă luni, fără a avea acces la un avocat, un lucru de-a dreptul de neînțeles pentru americani; deși era aproape sigur spion, sovieticul avea multe căi de apărare în America, fiind perfect posibil ca juridic să fie nevinovat (cf. Alan M. Dershowitz, *Taking Liberties*, Chicago, Contemporary Books, 1988, pp.222–224).

nota

Cea mai importantă scriere contemporană care pornește de la teoria stării naturale este Robert Nozick, *Anarhie, stat și utopie* (ed.orig.1974), București, Humanitas, 1997, pp.43–67. Cred că o posibilă interpretare a lucrării lui Nozick ar fi că ea este o încercare de a scăpa din capcana restrângerii libertății originare (v. *op.cit.*, pp.166–193, în special pentru acest tip de problemă și efortul argumentativ pe care îl face Nozick).

nota

În forma originală, indivizii din starea naturală sunt înzestrați cu drepturi. Un alt sens al tehnicii recursului la starea naturală este acela de metodă de construire a unor modele în care nu există instituții; acestea apar ca urmare a interacțiunilor dintre indivizi. Pentru o prezentare a tehnicii recursului la starea naturală în acest sens v. Andrew Schotter, *The Economic Theory of Social*

Institutions, Cambridge University Press, 1981, pp.20–39. Această din urmă metodă este folosită și aici, dar cred că termenul de "stare naturală" este derutant, din pricina conotațiilor sale.

nota

V., în prelungirea acestei observații, și discuția de începutul paragrafului despre imposibilitatea teoretică a cooperării, în capitolul despre piață ca instituție.

nota

John Rawls, *A Theory of Justice*, Oxford University Press, 1972, pp.235–243.

nota

Dicey se referă explicit la Constituția Belgiei, pe care o consideră, de altfel, o transpunere în scris a Constituției (nescrise) engleze (v. A.V.Dicey, *Introduction to the Study of the Law of the Constitution*, Indianapolis, LibertyClassics, 1982 (reprint după ed.a 8-a din 1915; prima ediție – 1885), pp.38, 123–124).

nota

Vezi A.V. Dicey, Law of the Constitution, pp.107–122; comentarii în: D. Kavanagh, British Politics, Oxford University Press, 1985, p. 298; Ph. Lauvaux, Les grandes démocraties contemporaines, Presses Universitaires de France, 1990, pp. 333–335 (în special pentru ideea că libertățile individuale sunt sursa, nu consecința, dreptului public, după Dicey); R. Michener, "Foreword" la Dicey, Law of the Constitution, p. xxii (în special pentru sublinierea inacceptabilității "rațiunii de stat").

nota

V. Vanberg și Buchanan, "Rational Choice and Moral Order" (deja menționată mai sus pentru ideea că încrederea este mai potrivită atunci când problema este cooperarea).

10

Pentru această idee a lipsei unui scop comun este interesant să fie examinată opera a doi autori. Pe de o parte, Hayek, care arată că scopurile individuale sunt necunoscute (și deci neagregabile într-un tot) și că ne lipsește cunoașterea unei ierarhii comune a importanței scopurilor individuale (după care ar putea fi ordonate pe măsură ce sunt relevate – v.Hayek, *Law, Legislation and Liberty*, vol.II "The Mirage of Social Justice"(1976), pp.1–30, 39). Pe de altă

Arta raului cel mai mic

parte, Berlin cu ideea sa că o lume armonioasă este o lume iluzorie (cf., de pildă, I.Berlin, *Patru eseuri despre libertate*, București, Humanitas, 1996, p.253). Pluralitatea este, cu alte cuvinte, punctul de la care trebuie să plecăm.

DREPTATEA

O dată ce există reguli și acestea pot fi recunoscute de către arbitrul C, problemele care survin sunt cele ale aplicării acestor reguli. Vom trata problemele aplicării regulilor în raport cu arbitrul C ca probleme ale dreptății; iar problemele aplicării regulilor în raport cu A și B ca probleme ale egalității.

Intuitiv vorbind, arbitrul C poate să aplice regulile "drept" sau "strâmb". La prima vedere, dreptatea nu pune mari probleme: totul este ca arbitrul C să aplice regulile în mod corect. Dreptate se face dacă vinovații sunt pedepsiți, iar nevinovații nu sunt pedepsiți.

Repere ale dezbaterii despre dreptate

Dreptatea este o temă predilectă printre filosofii contemporani care scriu despre politică. Dreptatea a devenit o cupolă vastă sub care sunt reunite uneori și analize ale libertății sau egalității,^{nota 1} alteori și ale drepturilor individuale.²

Teoriile contemporane ale dreptății se despart după felul în care vizează fie atingerea unei stări–scop, fie realizarea dreptății prin respectarea regulilor jocului social.³ Aceste din urmă teorii sunt teorii procedurale ale dreptății.

Mari diferențe pot să apară însă și din felul în care este formulată problema dreptății. O parte a literaturii de filosofie politică se străduiește să răspundă la întrebarea "Care este distribuția dreaptă a bunurilor produse de o colectivitate?"; aceasta este problema dreptății în distribuție sau a dreptății sociale.

După alți autori, problema însăși a dreptății sociale are o presupuziție falsă: presupuziția că ar fi ceva de împărțit de către societate.^{nota 4} Aparțin oare bunurile colectivității și abia apoi urmează să fie "distribuite"? Problema dreptății sociale nu are sens și nu generează, din această perspectivă, decât iluzii.

Dacă presupuziția menționată este falsă, atunci distribuția este, de fapt, redistribuție. Este ceea ce se întâmplă în practică în cadrul sistemelor de "protecție socială". Redistribuția devine astfel miezul dreptății.^{nota 5}

Alte puncte de vedere pun accentul pe faptul că principiile dreptății nu ar fi universale, ci ar depinde de sfera în care se aplică.^{nota 6} Astfel, din această perspectivă, disputa de mai sus este una privitoare la adecvarea sau inadecvarea în sfera dată a principiilor de dreptate la care se face apel. Pot coexista, în sfere diverse ale vieții sociale, abordări și principii diferite ale dreptății.

Dreptatea este departe de a fi o temă predilectă printre economiști. Pentru ei eficiența este tema care are sens să fie discutată.^{nota 7}

Eficiența economiștilor este legată de o idee simplă în fond. Indivizii pot efectua diverse acțiuni care le aduc avantaje. O trecere de la o stare la alta este o îmbunătățire a situației dacă un individ obține un avantaj superior de pe urma schimbării, dar nimeni nu pierde în raport cu vechea stare de lucruri. Eficiența este reprezentată de atingerea unei stări în care asemenea îmbunătățiri nu mai sunt posibile.^{nota 8}

David Friedman a adus o obiecție la fel de simplă acestei abordări: există obstacole, legate de pildă de lipsa de informații sau de dificultatea stabilirii avantajelor, care fac eficiența în sensul de mai sus iluzorie.^{nota 9}

Un exemplu simplu ar fi legat de tarifele aplicate (când concepeam acest text) produselor lactate importate în România. Aceste tarife fac produsele străine neatrăgătoare. Dacă tarifele ar fi anulate, producătorii autohtoni ar pierde. Consumatorii de lactate însă ar câștiga. Dacă am ignora obstacolele amintite mai sus, ar fi posibil să se plătească de către consumatori compensații producătorilor autohtoni, în așa fel încât toată lumea să fie în avantaj. Problema este că nu avem însă cum depăși obstacolele lipsei de informații și dificultăților legate de calcule și plăți.

David Friedman propune adoptarea soluției răului cel mai mic.^{nota 10} Soluția este îmbrățișată și aici. Convingerea mai profundă, de altfel, este că recursul la politică nu este ca atare altceva decât o artă de a face răul cel mai mic. Politicienii care promet să facă binele și numai binele ar trebui tratați cu suspiciune.

În condițiile unei asumții că ordinea este scopul recursului la politică,^{nota 11} discuția din analiza economică despre eficiență este foarte importantă. Este firesc să ne gândim că ordinea încorporează cumva trăsăturile eficienței.^{nota 12}

Discuția finală despre echitate este inspirată de chiar sensul tehnic–juridic al acestui termen în dreptul englez.¹³

Sunt regulile drepte sau nedrepte?

Multă lume va obiecta la ideea că dreaptă sau nedreaptă este aplicarea regulilor de către arbitru argumentând că s–ar putea ca un individ să fie vinovat din punctul de vedere al unei reguli date, dar să fie nedreaptă pedepsirea lui/a ei, deoarece regula ca atare este nedreaptă.

Acesta este un fel foarte răspândit de a utiliza termenii "drept/nedrept", nu doar în viața cotidiană, ci și în filosofie. Prin urmare, trebuie să zăbovim cel puțin o clipă asupra argumentelor și contraargumentelor ce–l însoțesc tacit sau explicit.

Nedreptatea regulii ar putea fi înțeleasă ca alocare inegală de avantaje între parteneri. Chestiunea nu ține însă de dreptate, ci de egalitate. Ea va fi reluată ceva mai pe larg în capitolul următor.

Eroarea comisă atunci când se cere egalitate de avantaje este totuși una foarte simplă: ordine nu înseamnă avantaje egale, ci avantaje reciproce. Aceste avantaje nu sunt neapărat egale.

Pe de altă parte, nedreptatea regulii ar putea fi înțeleasă în sensul că unul dintre parteneri este dezavantajat: în urma cooperării, avantajele sale/ei sunt mai mici decât ar fi fost într–o situație de avantaj reciproc. Așa formulată, obiecția se cere a fi tratată sub două aspecte.

Sub un prim aspect, obiecția ne antrenează pur și simplu într–o contradicție. Modelul adoptării regulilor a fost în așa fel construit încât partenerii au putut examina avantajele fiecăruia, au căutat situația de avantaj reciproc și au construit în jurul ei regula. Partenerii decid în unanimitate (din simplul motiv că în modelele simple adoptate în această etapă a discuției nu intră decât doi parteneri, A și B).

Sub un al doilea aspect, obiecția ne antrenează către ideea că partenerii pot, pe parcursul cooperării, să modifice evaluarea avantajelor. Ceva ce mi s–a părut avantajos la un moment dat va apărea ca mai puțin avantajos mai târziu. Este

acesta un temei pentru a socoti că regula este nedreaptă?

Problema este că nu putem construi modelele cu asumții privitoare la distribuții de avantaje dinamice. Rostul regulilor este, la urma urmelor, să ofere soluții în cazuri date. Distribuția avantajelor este cea revelată de către comportamentul fiecărui partener de cooperare în cazul dat. Felul în care se va răzgândi cineva nu este o parte a cazului.

Concluzia este deci că nu are sens să vorbim despre reguli drepte sau nedrepte. Este, prin urmare, interesant să vedem ce presupune obiecția de mai sus.

Trebuie judecate regulile după rezultatele pe care le produc?

Presupoziția care pare să fie subiacentă în discuțiile despre caracterul drept sau nedrept al regulilor este ideea că regulile trebuie cumva evaluate după rezultatele pe care le produc.

Dacă este să acceptăm o asemenea presuposiție, efectul e uneori de-a dreptul absurd. Lucrurile îmi amintesc de meciul de fotbal jucat odată de două echipe de frunte din țara noastră. Rezultatul din teren nu a convenit conducerii politice; iar consecința a fost foarte directă: s-a făcut "dreptate" și scorul a fost schimbat.

Dacă tot se revizuiesc lucrurile după ce se vede care este rezultatul, atunci nici respectul pentru reguli nu mai are sens. Supremația regulilor este suprimată.

Concluzia este deci că regulile trebuie judecate după modul în care sunt introduse. Presupoziția acceptată atunci când vorbim despre dreptate este că regulile au fost introduse cu acordul părților.

Poate și mai importantă este ideea că regula este conținută într-un caz și este extinsă apoi caz cu caz. Dacă se ivesc dificultăți de aplicare a regulii pe parcurs, acestea ridică problema caracterului deschis sau nu la revizuire al regulii, o chestiune abordată în capitolul următor.

Revizuirea permanentă a regulii ar produce însă nedreptate. Este perfect posibil ca o parte să acționeze crezând că funcționează în cazul respectiv o anumită regulă și să se trezească dezavantajată de schimbarea regulii. Iar, mai important, revizuirea permanentă ar distruge încrederea în însăși ideea de regulă. De aceea, dreptatea are prioritate; iar caracterul deschis al regulii trebuie să facă obiectul unei metareguli. În felul acesta putem anticipa când și în ce condiții regula s-ar putea să se schimbe.

Tipuri de erori ce pot fi comise de arbitru

Arbitrul C nu este nici omniscient, nici nu are posibilitatea să constate instantaneu dacă regulile au fost sau nu încălcate. El/ea are nevoie de probe. Problema este de a stabili în condițiile căror presupuziții strângerea de probe este una dreaptă.

Să zicem că A este suspectat că a încălcat o regulă. Atunci arbitrul C este pus în fața unei situații care poate fi descrisă prin următorul tabel:

Faptul că <u>A</u> a încălcat regula în realitate:	Arbitrul <u>C</u> îl declară pe <u>A</u> :	
	nevinovat	vinovat
nu este adevărat (<u>A</u> nu este vinovat)	decizie corectă	Eroarea I: pedep- sirea unui nevinovat
este adevărat (<u>A</u> este vinovat)	Eroarea II: nepedep- sirea unui vinovat	decizie corectă

Problema lui C este că atunci când se va strădui foarte tare să evite eroarea I, va avea mai multe șanse să comită eroarea II și vice versa.

Prezumția de nevinovăție

Eroarea II poate fi evitată dacă arbitrul C va strânge dovezi presupunând că A este vinovat. Pe scurt, arbitrul C recurge la prezumția de vinovăție. În orizontul acestei prezumții are sens să-i ceri lui A să aducă dovezi că nu este vinovat (arbitrul presupune deja că A este vinovat).

Eroarea I poate fi evitată dacă arbitrul C va strânge dovezi presupunând că A nu este vinovat. Pe scurt, arbitrul C recurge la prezumția de nevinovăție. În orizontul acestei prezumții nu are sens să-i ceri lui A să aducă dovezi că nu este vinovat; arbitrul C este dator să aducă dovezile de vinovăție. Evident, acest lucru nu este totdeauna facil și rezultatul va fi că vinovatul ar putea să scape

nepedepsit.

Ce soluție se poate găsi la problema de mai sus? Cum este oare drept să procedeze arbitrul C? Dificultatea problemei constă în aceea că în cazul fiecărei soluții se produce ceva rău: dacă A scapă nepedepsit și este vinovat, atunci el obține un avantaj unilateral în raporturile sale cu B; dacă A este inocent, dar primește o pedeapsă, dezavantajul creat lui A în acest caz este evident.

Dreptatea și limitele politicii

Problema cooperării nu poate fi "integral" rezolvată recurgând la politică. După cum se vede de mai sus, problema este de a alege între două rele. Răul nu poate fi evitat cu totul.

Oricât ar părea de ciudat, dreptate înseamnă – din această perspectivă – o alegere între două rele. Este evident că de ales ar trebui ales răul cel mai mic.

Dar care este răul cel mai mic? Răspunsul este de multă vreme cunoscut sub forma priorității prezumției de nevinovăție. Care ar fi argumentul, din perspectiva construcției întreprinse aici, în favoarea prezumției de nevinovăție?

Pedepsirea inocenților i-ar da lui C posibilitatea de a se comporta arbitrar, ceea ce ar fi în contradicție cu principiul supremației regulilor, discutat în capitolul anterior.

Nepedepsirea unora dintre vinovați este însă o urmare necesară a acestui mod de a proceda. Acest lucru are însă două consecințe importante.

Prima consecință este că există efectiv, din punct de vedere politic, un spațiu pentru încălcarea regulilor. Aceasta este și ea o opțiune de luat în considerare. Trebuie să ne așteptăm ca, dată fiind asumția privitoare la raționalitatea individuală, acest spațiu să și fie folosit.

A doua consecință este că recursul la mijloace nepolitice este foarte importantă pentru a opri încălcarea regulilor (adoptate prin recursul la politică!). Prietenia sau iubirea au aici rolul lor.

Se observă deci că prietenia, bunăoară, nu este un substitut, ci o completare

a politiciii. Ea intervine acolo unde se manifestă limitele recursului la politică. Tot așa, politica nu poate fi substituită, de pildă, cu prietenia. Țesătura vieții sociale are rosturile ei subtile.

Dreptatea ca presuposiție: judecata echitabilă

Despre libertate ca presuposiție am vorbit deja înainte de a trata libertatea ca o soluție la o problemă. Tot așa, în capitolul care urmează, vom vorbi despre egalitate ca presuposiție în deschiderea discuției despre probleme. Tratatamentul acordat dreptății, din acest punct de vedere, este asimetric: dreptatea ca presuposiție este adusă în discuție la urmă.

Temeiul acestei asimetrii rezidă în abordarea dreptății din perspectiva aplicării regulilor de către arbitru. Ceea ce apare mai întâi este problema străngerii de probe. O dată strânse aceste probe, este posibil să ne întrebăm ce aplicări ale regulii au sens și care ar putea să golească regula de sens.

Să zicem, de exemplu, că A și B au convenit ca fiecare să presteze o oră de muncă în folosul celuilalt, dacă nu este respectată soluția cuprinsă în regula dată. A nu respectă regula. C îl sancționează pe A. Dar A are în momentul respectiv o rană pe care dacă nu o îngrijește moare. Îl obligă oare arbitrul C pe A să presteze imediat ora de muncă în favoarea lui B?

Dacă arbitrul C l-ar obliga pe A să presteze imediat ora de muncă în favoarea lui B, atunci pedeapsa aplicată ar fi mult agravată (deoarece A ar muri din pricina neglijării răni sale, conform asumției făcute).

Modul înțelept de a proceda este de a judeca echitabil. Pedeapsa trebuie dată, dar ea nu este rodul aplicării ad litteram a regulii.

Orice sancțiune are sens dacă este, de fapt, o contribuție la ordinea socială. Dacă ea generează dezavantaje excesive pentru una dintre părți, își pierde sensul: este o sursă de dezordine. În sensul acesta, dreptatea este și presuposiție în actul de judecată.

Interogații pe tema dreptății

1. Ar putea fi dreptatea socială o alternativă la dreptatea (fără calificative) de care se vorbește în acest capitol?

2. (Întrebare pentru cei care ar răspunde afirmativ la chestiunea anterioară) De ce nu ar fi "dreptatea socială" o temă mai potrivit de tratat în orizontul egalității?

3. Cum ați face dreptate în cazul descris în capitolul despre reguli și metareguli (cazul când B îl ucide pe A pentru ca acesta să nu aibă timp să schimbe testamentul favorabil lui B)?

4. Dacă ați accepta să luați în considerare posibile reevaluări ale avantajelor de către indivizi, ar trebui oare să aveți o teorie cu privire la cauzele acestor reevaluări? Cum ați formula-o?

5. Sunt rezultatele în timp ale regulilor anticipabile?

6. Care ar fi consecințele dacă o regulă este adoptată fără a se ține cont de dificultatea reunirii de probe ale încălcării ei?

(Observație: un exemplu celebru este o regulă de tipul interzicerii folosirii prezervativelor/ sau al obligației folosirii lor.)

7. Să zicem că A și B au căzut de acord asupra unei reguli de genul "nu se taie brazi decât de Crăciun". A află că B vrea să taie vara un brad. Se plânge arbitrilor C. B susține că există o excepție de la regulă. Ce poate face arbitrul C? Trebuie să aștepte ca B să taie bradul și apoi să vadă dacă B trebuie sau nu să suporte sancțiunile prevăzute în regulă?

(Observație: dreptatea ca soluție la un conflict nu funcționează bine aici. Ceea ce cere A este o acțiune preventivă. Problema este dacă arbitrul C se poate servi de presupuziția de dreptate și să-l oprească pe B să acționeze până se clarifică posibilul conflict. Ce pericole ar putea rezulta însă dintr-un spațiu larg pentru acțiuni preventive? Cred că acesta este corolarul extrem de interesant al problemei.)

nota 1

Cartea definitivă pentru începuturile renașterii contemporane a filosofiei politice, *A Theory of Justice*, de John Rawls cuprinde discuții despre libertate (cap.IV) și egalitate (par.77). Este adevărat totul este integrat în fluxul unui unic argument, care, desfășurat pe parcursul a aproape 600 de pagini, impresionează prin monumentalitatea sa.

2

După Hillel Steiner, "particulele elementare ale dreptății sunt drepturile" (H.Steiner, *An Essay on Rights*, Oxford, Blackwell, 1994, p.2). Cele mai multe încercări de a descoperi ce este dreptatea nu au urmat însă o strategie a evidențierii microfundamentelor, susține Steiner; ceea ce s-au căutat au fost cvasisinonime ale dreptății, precum imparțialitatea, *fairness*, neutralitatea (*ibidem*, p.88).

3

Observația este inspirată de distincția lui Nozick între principii istorice și principii ale stării finale (cf. *Anarhie, stat și utopie*, pp.201–204).

nota 4

De ce ar fi avantajele cooperării sociale, cum se exprimă Rawls, la dispoziția societății (deci a unei autorități centrale)? Anthony Flew susține că, fără a depăși (formidabilul) obstacol al analizei acestei presupoziiții, problema dreptății sociale nici nu se pune (Anthony Flew, *Thinking about Social Thinking*, Londra, Fontana Press, pp.70–71).

nota 5

După Jouvenel, redistribuția are însă o realitate de adâncime care diferă cu totul de imaginea de suprafață conform căreia statul ia de la bogați și dă săracilor: ea este, de fapt, "o redistribuție a puterii de la individ către stat" (B.de Jouvenel, *The Ethics of Redistribution*, Indianapolis, LibertyPress, 1990, p.72). Lucrurile stau așa pentru că statul nu oferă săracilor bani, ci servicii; iar, treptat, statul nu face decât să ia de la toți și să dea la toți, ceea ce sporește, evident, puterea sa.

nota 6

Cf. Michael Walzer, *Spheres of Justice*, New York, Basic Books, 1983,

346 p.

nota 7

Motivul profund nu este greu de identificat. Dacă o persoană întreabă "Trebuie oare să fie protejată industria textilă?", iar o alta "Trebuie doctorii să primească mai mulți bani?", atunci economistul o trimite la filosofi. Ei se ocupă cu "trebuie" (cf. David Friedman, *Hidden Order*, p.211). Intuiția economistului este că tot ce poate să facă este să captureze o mare parte din ideea de "bine" în conceptul de "eficiență".

nota 8

Originile ideii se găsesc la Vilfredo Pareto. Interesant este că, dacă deschidem o enciclopedie de filosofie politică (de pildă, *The Blackwell Encyclopedia of Political Thought*, ed. de David Miller, Oxford, 1991) nu vom găsi acolo decât informații despre Pareto ca teoretician al elitelor; în schimb într-un dicționar de analiză economică (de exemplu, *The Penguin Dictionary of Economics*, 1985) biografia lui Pareto va conține o trimitere la conceptul de eficiență economică.

nota 9

David Friedman, *Hidden Order*, pp.220–224.

nota 10

David Friedman, *Hidden Order*, pp.224–225.

nota 11

Aceasta este asumptia din modelele construite în această carte (v.mai sus capitolul despre cooperare, paragraful despre ordine ca scop al recursului la politică, unde ordinea este definită ca avantaj reciproc).

nota 12

Caracterul problemei din exemplul cu produsele lactate iese imediat în evidență dacă ne amintim că reciprocitatea este neunilateralitate. Or, fiecare dintre soluții oferă avantaje unilaterale (fie producătorilor autohtoni de lactate, fie consumatorilor) și înseamnă dezordine, în sensul definit aici. Dacă avantajele consumatorilor sunt mai mari, în cazul înlăturării tarifelor, răul cel mai mic este înlăturarea tarifelor. Practic, lucrurile sunt însă complicate de caracterul compact al avantajelor producătorilor (v. paragraful consacrat grupurilor de interese în capitolul despre democrație).

Exemplul final este construit după analogia propusă de către C.Gordon Post (*An Introduction to the Law*, Englewood, Prentice–Hall, 1963, pp.46–48) între *equity* și judecata din procesul lui Antonio în *Neguțătorul din Veneția* de Shakespeare. Antonio ar trebui să dea cămătarului o livră de carne din trupul său. Cămătarul primește livra, dar trebuie să o ia fără nici o picătură de sânge.

EGALITATE ȘI NU DOAR ATÂT: DESCHIDEREA REGULILOR LA SCHIMBARE

Nimic nu ilustrează mai bine decât tema egalității caracterul inducător în eroare al analizelor care pornesc de la cuvinte sau concepte. Ce ne-ar sugera cuvântul "egalitate"? Ceva ce în mod sigur nu există printre indivizi: egalitate de înzestrare intelectuală? egalitate de înălțime sau putere fizică? etc. Pornind de aici nu rezultă decât lungi discuții care iluminează prea puțin mintea noastră.

Capcanele de genul celor de mai sus ilustrează cu prisosință de ce trebuie să examinăm presupuziții și să pornim în analiza noastră de la probleme.

Repere ale dezbaterii despre egalitate și deschidere

Argumentele care sunt formulate în continuare în acest capitol depind mai mult de constrângerile interne ale construcției cărții de față. De aceea, paragrafele care urmează reprezintă doar indirect alăturarea la dezbaterile puse sub semnul temelor de mai sus.

Egalitatea este un motiv cultivat de mari mișcări politice. Una dintre ele a și adoptat de altfel un anumit ideal de egalitate, conform căruia fiecare contribuie la dezvoltarea comunității după capacități, dar i se distribuie în schimb bunuri după nevoi. Fiecare s-ar bucura deci de o considerație egală, deoarece nevoile fiecăruia ar fi integral satisfăcute.

Două obiecții majore la ideea de mai sus merită cu deosebire să fie menționate. Prima obiecție atrage atenția asupra unei presupuziții false a susținerii de mai sus: existența nevoilor. Nu are atâta importanță dacă satisfacem sau nu nevoile. Nevoile ca atare nu există. Omul este o ființă care alege. Ceea ce există sunt preferințele, opțiunile. Nimic nu are o valoare infinită (precum o nevoie).^{nota 1} Riscul ca scrierea acestei cărți să-mi pună viața în pericol este mic, dar nu nul (s-ar putea să fiu extenuat, s-ar putea să supăr prea tare pe cineva etc.); dacă ar exista nevoia de viață, atunci nu aș scrie cartea. Dacă o scriu,

înseamnă că aleg (și supun unui risc viața mea).

Se întâmplă însă că idei care animă mișcările politice să nu poată fi ușor demolate cu ajutorul unor construcții raționale reci. De aceea, nu este lipsit de semnificație că a doua obiecție a fost formulată într-o formă literară de către Ayn Rand. În romanul *Atlas Shrugged*,² Ayn Rand dezvoltă pe larg argumentul reluat, în esență, în continuare referitor la ascunderea deliberată a capacităților și exacerbarea nevoilor.

De altfel, ideea satisfacerii nevoilor este intens cultivată de statul asistențial contemporan. Nu este vorba, este drept, de o satisfacere integrală a nevoilor, ci despre protecție socială sau o "plasă de siguranță" furnizată de societate.

Amortizarea căderilor suferite în procesul cooperării dintre indivizi antrenează redistribuiri de venituri. Acesta este, într-adevăr, un subiect frecvent discutat, cu argumente pro și contra.³

Dintre construcțiile teoretice care privilegiază ideea de egalitate, ar trebui amintite scrierile de filosofie dreptului și de filosofie politică ale lui Ronald Dworkin.⁴ Tot Dworkin a discutat (în mod favorabil, din perspectiva sa) discriminarea compensatorie (sau pozitivă),⁵ pe care o analizăm și noi în cursul capitolului.

Dezbaterea modernă cu privire la egalitate se pretează la o caracterizare succintă: egalitatea în fața legii a întrunit un acord foarte larg, dar atunci când a fost vorba despre egalitate prin redistribuție de venituri sau rezervare de poziții în societate pentru cei mai puțin bine situați în jocul cooperării sociale, dezacordurile profunde au constituit nota dominantă.

Capitolul de față încearcă însă să treacă dincolo de limitele discuției stricte despre egalitate. Sunt exploatare pentru aceasta idei cum ar fi renegocierea regulilor⁶ și societatea deschisă⁷.

Legătura întrevăzută de noi este următoarea: într-adevăr, este perfect posibil ca să funcționeze reguli discriminatorii (de genul, nu pot intra în restaurant din pricina culorii pielii mele); egalitatea ar aduce însă avantaje pentru cei discriminați, fără a cauza pierderi celorlalți sau fără ca aceste pierderi să fie comparabile cu cele suferite de către cei discriminați. Egalitatea ar fi, în orice caz,

răul cel mai mic. Pentru a fi realizată trebuie însă schimbate regulile. Corolarul este că regulile înseși, pentru ca asemenea schimbări să poată avea loc prin renegociere, trebuie să fie deschise la schimbare.

Ambiția este de a oferi, în cele din urmă, și o interpretare ideii popperiene de societate deschisă. Deschiderea, fără să elimine idei precum cea de egalitate, ar urma să-și facă loc, alături de libertate și dreptate, printre marile idei politice.

Egalitatea ca presupuziție a libertății

Libertatea a fost analizată deja ca un sistem de metareguli ale negocierii de reguli. Pe lângă alte presupuziții ale instituirii de reguli este și aceea că părțile sunt egale: este nevoie de acordul fiecărei părți pentru o regulă dată și vederile fiecărei părți cântăresc la fel.

Cantitativ, avantajele obținute în condițiile regulii date pot să fie diferite (chiar foarte diferite). Nimeni nu are însă posibilitatea de a obține un avantaj mai mare, dar în condițiile în care cealaltă parte nu obține și ea un avantaj sporit. Părțile caută un echilibru și obținerea de avantaje reciproce.

Presupoziția egalității părților în procesul de aplicare a regulilor

Aplicarea nearbitrară a regulilor presupune și egalitatea părților. Dacă părțile angrenate într-un caz dat schimbă între ele pozițiile, iar problema rămâne aceeași, atunci regula nu se schimbă.

Dacă există un precedent și apar două cazuri analoage, dar care implică indivizi diferiți, regula se extinde în mod uniform.

Toate observațiile acestea despre egalitate ca presupuziție par a fi foarte plauzibile. Seamănă cu tot felul de lucruri auzite pe tema egalității de fiecare dintre noi (de pildă, că egalitatea este "egalitate în fața legii" și alte afirmații de acest gen). Ele se limitează însă la egalitate ca presupuziție. Poate oare egalitatea, precum libertatea și dreptatea, să fie tratată și ca o regulă aplicabilă unor reguli (ca o metaregulă)?

Aceleași avantaje pentru toți?

Ce sens ar avea într-o lume a dorințelor foarte diverse ideea egalității avantajelor? Dacă am primi aceleași bunuri, atunci dorințele noastre foarte diversificate ne-ar face să le acordăm o valoare diferită și egalitatea nu s-ar realiza. Același bun ar mulțumi într-o măsură foarte diferită indivizi diferiți.

Ar fi oare o idee mai fericită împărțirea după dorinți a bunurilor? Toți ar fi atunci într-adevăr egali într-un sens mai profund decât cel conferit de egalitatea fizică a bunurilor. Dar cum ar contribui fiecare la producerea acestor bunuri? Tot egal! Deci, după gradul de înzestrare fizică și, mai ales, intelectuală. Atâta doar că aici survine o mare problemă.

Într-o lume de oameni raționali, egalitatea în sensul de mai sus ar duce la prăbușirea rapidă a cooperării între indivizi. Sensul raționalității este maximizarea avantajelor fiecăruia. Or, cel mai avantajos pentru fiecare este să-și ascundă cât mai bine înzestrarea și să-și hipertrofieze dorințele. Rezultatul ar fi o penurie dramatică de bunuri, pe fondul unei explozii a dorințelor. Acest tip de egalitate este teoretic inconsistent.

Nemunca este una dintre dorințele de bază, din perspectiva raționalității individuale. Dacă dorințele din argumentul de mai sus ar fi înlocuite cu "nevoi", atunci situația nu s-ar îmbunătăți deloc. Cine ar determina "nevoile"? Cum ar face-o? Unele dorinți ar fi declarate "nevoi", iar altele socotite un "lux". Cei care ar face acest lucru ar introduce inevitabil o puternică doză de arbitrar în relațiile umane. Ce alte criterii decât propriile lor dorinți ar putea fi luate în considerare în stabilirea nevoilor. Iar argumentul anterior ar rămâne intact, deoarece acum toată lupta se concentrează în planul hipertrofierii nevoilor.

Dincolo de fascinația cuvântului "egalitate": problema șanselor de a obține avantaje reciproce superioare

Individul A și individul B, membrii societății din cazurile imaginate de noi anterior, ar putea să aibă o regulă care le permite fiecăruia să obțină un anumit avantaj. Să zicem că B ar sesiza existența unei posibilități de a obține pentru sine un avantaj considerabil mai mare printr-o strategie nouă. Ar avea oare vreun sens să-i propună lui A să renegocieze regula, astfel încât și A să obțină un avantaj superior.

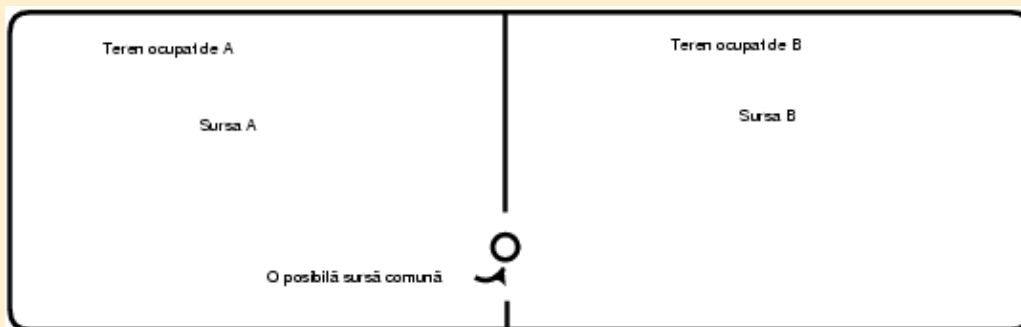
Renegocierea regulilor deschide calea către obținerea de avantaje reciproce

superioare celor realizate în condițiile vechii reguli.

Un caz imaginar: segregarea surselor de apă

Pentru a testa intuiția de mai sus, să încercăm să ne imaginăm un caz foarte simplu. Indivizii A și B respectă în acest caz o regulă care constrânge exclusiv comportamentul fiecăruia luat separat și nu raporturile cu celălalt. Atâta doar că regula consacră o anumită reținere față de produsele activității celuilalt. Regula avută în vedere este următoarea: A, respectiv B nu beau apă de la fântâna (de la sursa de apă) îngrijită de către celălalt.

Putem vizualiza lucrurile imaginându-ne că individul A ocupă parcela din stânga în desenul de mai jos, iar individul B pe cea din dreapta. Nu folosim terminologia "drepturilor de proprietate", pentru simplul motiv că această chestiune este împranzată; ea va fi abordată ulterior în discuția noastră. Deocamdată presupunem că proprietatea nu reprezintă o problemă și ne concentrăm asupra efectului regulii foarte simple pe care o urmează A și B.

Segregarea constă pur și simplu din faptul că individul A nu bea din sursa B, iar individul B nu bea din sursa A. Individul A n-ar avea nimic împotriva ca individul B să vină și să ia apă din sursa A, în schimbul unui bun sau serviciu oarecare. Problema este că nu pot raționa astfel amândoi: ar rămâne fără apă.

Indivizii A și B ar putea conveni însă să folosească o sursă la care să aibă acces amândoi. Desigur, asumția este că astfel obțin amândoi avantaje superioare.

De asemenea, în exemplul de mai sus sunt împarantezate pericolele legate de existența unei unice surse de apă și de controlul asupra ei.

Deschiderea regulilor la revizuire

Mesajul experimentului imaginar de mai sus este foarte simplu: are sens să fie lăsat un spațiu pentru reformarea regulilor (sau înlocuirea lor).

Oricât ar părea de ciudat la prima vedere, o regulă – deși formulată într-un caz dat – tinde să fie foarte rigidă și să se mențină – pentru că există mereu cazuri analoage la care poate fi extinsă. De exemplu, dacă averea familiei este moștenită integral de către primul născut, atunci vor exista permanent destule cazuri în care să nu se poată aplica altă regulă.

În felul acesta, ca într-o posibilă prelungire a exemplului cu dreptul de primogenitură, se ajunge în mod cert, pe măsură ce este sesizată posibilitatea unor aranjamente mai bune, la un conflict deschis sau latent. Dacă regula este absolut rigidă, lucrurile nu pot fi îndreptate. Soluția este o metaregulă a deschiderii. Regulile au termene de valabilitate sau de revizuire.

În orice caz, ideea de bază este că metaregula deschiderii interzice formularea de reguli care nu sunt revizuibile. Acestea sunt deci reguli care nu pot fi recunoscute de către arbitru.

Aceasta nu înseamnă că regulile și trebuie revizuite sau că trebuie integral revizuite.

Compensații pentru dezavantajele suferite sub regula care a fost revizuită?

Întrebarea din titlul acestui paragraf este asemănătoare cu cea referitoare la reguli "drepte" sau "nedrepte". O parte dintre argumentele formulate acolo pot fi reluate evident aici.

În modelele în orizontul cărora este dusă până în acest punct discuția, există doar doi membri efectivi ai societății (individul A și individul B). Ei cad de acord asupra regulilor împreună. Să zicem că A a trecut cu vederea avantajele pe care el/ea le-ar fi putut avea și pentru care ar fi putut obține acordul lui B. Aceasta nu

înseamnă decât că în prima fază a procesului de argumentare, când A a revelat avantajele lui/ei, nu a sesizat un posibil câștig pentru sine (acceptabil și pentru B). Dar nu există de aici nici un motiv ca B să fie nevoit să ofere o compensație.

Este nu doar perfect posibil, dar chiar foarte probabil ca situații precum cea de mai sus să survină pe parcursul cooperării dintre A și B. De pildă, B poate să facă o descoperire sau să-și pună în valoare un talent și astfel să deschidă un câmp pentru noi avantaje. A descoperă atunci că ar putea coopera cu B la valorificarea noii descoperiri sau l-ar putea cumva ajuta. Amândoi ar avea avantaje superioare. A-i impune lui B o compensație înseamnă însă a-i da lui A o putere asupra lui B, ceea ce nu ar avea sens din pricina presupuziției că ei sunt egali atunci când introduc regulile.

Se va obiecta probabil la argumentele de mai sus din perspectiva ideii că modelul simplificat nu permite punerea adecvată a problemei compensațiilor. Să zicem că menținem, de pildă, modelele bilaterale, dar examinăm serii de cazuri. Astfel, cazul în care se constituie regula îi are drept protagoniști pe A și B. Regula se extinde însă într-un caz analog în care sunt angajați în cooperare A' și B'. Ei descoperă însă că trebuie să revizuiască regula. Individul B' a beneficiat o vreme de avantaje, sub vechea regulă, de care nu mai beneficiază sub noua regulă.

Problema unor astfel de modele îmbogățite este legată de asumțiile pe care le facem cu privire la legăturile dintre A și A', respectiv B și B'. Există între ei un fel de continuitate? Alcătuiesc ei o comunitate? Dacă da, atunci problema este că revenim la argumentul referitor la descoperirile sau talentele lui B. Comunitatea lui B și B' ar fi precum un singur individ.

Preferința noastră este pentru o asumpție de individualitate: A și A' sunt diferiți ca indivizi; la fel, B și B'. Această asumpție concordă mai bine, după părerea noastră, cu ideea însăși de caz. Fiecare caz are individualitatea sa. De aceea, dacă analogiile sunt posibile între cazuri apropiate, ele nu păstrează totuși invariante structuri. Când lanțul se lungeste, firul analogiilor, mai devreme sau mai târziu, se rupe.

Obligația lui B' este de a fi deschis la revizuirea regulii. Această obligație este generată de metaregula deschiderii. Dacă B' blochează revizuirea, atunci A' poate cere compensații. Dar aceste compensații nu sunt, în nici un caz, menite să

acopere dezavantaje create de B lui A.

Dincolo de problema compensațiilor, discuția de mai sus ne-a relevat necesitatea extinderii modelelor noastre. Vom face acest lucru în capitolul despre putere.

De altfel, o dezbatere despre reguli prost făcute sau despre aplicarea nedreaptă a unor reguli are sens dacă luăm în considerare problemele pe care le generează puterea unora dintre membrii societății asupra altora. Iar aceasta a fost, până acum, prin natura însăși a modelelor noastre bilaterale, împarantezată.

Egalitate și deschidere

Concluzia analizelor întreprinse în acest capitol poate fi sintetizată foarte simplu. Egalitatea nu este o soluție la o problemă.

Egalitatea intervine ca presupuziție. Din acest punct de vedere, ea este foarte importantă, atât în contextul elaborării de reguli, cât și în acela al aplicării lor. Egalitatea este o soluție precară a problemelor care survin pe parcursul cooperării.

Altele sunt soluțiile acolo unde ne-am aștepta poate ca egalitatea să ofere rezolvarea. Din această perspectivă, deschiderea regulilor la revizuire ne-a apărut ca un moment-cheie al constituirii și reconstituirii sistemului de reguli. Un sistem de reguli care nu poate fi reformat blochează recursul la politică.

Interogații pe tema egalității și deschiderii

1. Care ar fi avantajele și dezavantajele următoarei analize a înțelesului egalității: egalitatea înseamnă că nimeni nu trebuie să accepte soluțiile altuia la problemele care îl privesc. Altă formulare: din punct de vedere politic, nu există șefi (societatea nu este o ierarhie).

(Atenție: diferență dintre "probleme care mă privesc" și "probleme care nu mă privesc" este ea însăși problematică.)

2. Ar fi de dorit ca munca să fie transformată într-o dorință a omului?

(Observație: încercați să analizați și presupuzițiile întrebării de mai sus! Este posibil ca munca să fie transformată într-o dorință?)

3. Vi se pare oare mai potrivită metaregula după care oricine descoperă noi surse de avantaje poate să refacă regulile în așa fel încât să captureze toate noile avantaje?

(Atenție: există o deosebire între obținerea de avantaje oricât de mari în condițiile unei reguli date și avantaje care ar fi obținute revizuind regula.)

4. Ar putea fi găsit un sistem de reguli care să nu aibă trebuia să nu fie revizuit?

5. Membrii unei comunități ai căror strămoși au fost în stare de sclavie în societatea dată trebuie să fie favorizați în compensație (prin acces preferențial la educație, slujbe ș.

6. Ar putea o regulă care nu putea fi recunoscută (de pildă, autovânzarea ca sclav) să devină, după procesul de revizuire o regulă care poate fi recunoscută de către arbitru?

(Precizare: din punctul nostru de vedere, aceasta este o întrebare care poate primi doar răspuns negativ. Interesante ar fi problemele legate de argumentarea răspunsului.)

7. Ce înțeles ar căpăta sintagma "societate deschisă" din perspectiva ideii de deschidere la revizuire?

(Trimitere: vezi și "reperle dezbaterii" care urmează.)

---

nota 1

Despre implauzibilitatea "nevoilor" v. David Friedman, *Price Theory*,

pp.23–24.

2

Ayn Rand, *Atlas Shrugged*, New York, The New American Library, reprint după ed. Random House, 1957, pp.307–308, 616–627.

3

V. și capitolul consacrat anterior temei dreptății.

4

V., de pildă, Ronald Dworkin, *Law's Empire*, p.222 (pentru ideea considerației egale acordate tuturor oamenilor) sau pp.309–310 (argumentul egalitarian).

5

V. cap. relevant în acest sens din Ronald Dworkin, *Taking Rights Seriously*.

6

V. în special cazul imaginar din James Buchanan, *The Limits of Liberty*, pp.178–179.

7

V. Karl R. Popper, *Societatea deschisă și dușmanii ei*, vol. I, pp.182–227.

PUTEREA

Dezbaterea pe tema puterii scoate încă o dată cu claritate în evidență contrastul dintre o abordare centrată pe definiții și una centrată pe probleme. Definiția puterii s-ar orienta imediat către funcția sau rolul pe care-l îndeplinesc cei care fac reguli, cei care judecă dacă regulile sunt respectate, cei care aplică sancțiuni ș.a.m.d. Dar acestea nu sunt lucruri relevante, pentru simplul motiv că le-am discutat deja. De exemplu, "puterea judecătorească" în acest sens este suma atribuțiilor unui arbitru (ideal!). Centrarea pe probleme caută să pună în lumină chestiuni relevante.

Analiza puterii pe care încercăm să o întreprindem aici este centrată nu pe tema a trei "ramuri" ale puterii, ci pe tipuri de probleme ale puterii (care sunt, de altfel, în număr mai mare decât trei).

Repere ale dezbaterii pe tema puterii

Puterea a fost uneori considerată scopul recursului la politică.^{nota 1} Asumpția explicită a acestei cărți este că ordinea este scopul-limită al recursului la politică. Contrastul este vizibil. Puterea ca scop generează poate cele mai dificile probleme ale politicii. Există o întreagă documentare a fenomenului creșterii puterii și a efectelor sale.²

Deplasându-ne apoi către straturile de profunzime ale dezaterii descoperim teme precum cea a "bunurilor publice". Dintre toate construcțiile teoretice discutate în capitol, bunurile publice sunt fără doar și poate punctul nodal.³ Caracterizate succint, bunurile publice sunt bunuri care ar găsi lesne consumatori, dar nu și producători; motivul: consumatorii le pot consuma fără să le plătească și fără să lase alți consumatori pe dinafară.

După unii autori, bunurile publice nici nu există.^{nota 4} Din această perspectivă, evident nu subzistă nici o justificare (pe baza bunurilor publice) pentru structuri politice publice de orice fel. Orice bun este privat și poate fi produs privat și este produs, dacă există o piață. Puterea politică este privată, firește, cu maximă suspiciune de către autorii de această orientare.

După alți autori, bunurile publice există. Nu trebuie însă trasă de aici concluzia că ele nu pot fi produse privat. De exemplu, farurile marine sunt un bun

public, deoarece vasele se pot foarte bine ghida după lumina lor, dar rămânând, să zicem, doar în apele internaționale, atunci când utilizează semnalele farului, se sustrag de la plată. Totuși, asemenea faruri pot fi întreținute de către firme private.^{nota 5} Puterea politică este privită tot cu mare rezervă de către autorii de această orientare, dar – la limită – ea poate fi acceptată ca un rău necesar.

Desigur, există și situațiile politice care fac din bunurile publice temelia argumentării lor în favoarea chiar a statului.^{nota 6} Doar statul ar putea furniza bunuri publice. Pentru plată statul recurge la strânegerea de impozite, iar neplata impozitelor este sancționată de către stat.

În rezumat, existența bunurilor publice este sinonimă cu un moment de sincopă a cooperării dintre indivizi. Este ceea ce se numește, de altfel, o rămânere în pană a pieței. Problema este dacă depanarea se poate face prin cooperare voluntară sau trebuie să fie introdusă o cooperare prin constrângere.

Discuția este mai sofisticată decât pare poate la prima vedere. Ceea ce se vede deocamdată mai puțin este că nucleul întregii chestiuni este legat de costurile tranzacționale.^{nota 7} Costurile acestea sunt generate nu doar de alergătura implicată de găsirea celui mai bun raport preț/calitate sau de timpul consumat la negocieri. Este vorba și de încrederea între parteneri.

Să spunem că se reunesc zece consumatori potențiali ai unui bun public. Ei se hotărăsc să plătească un producător. Au nevoie însă și de un mecanism care să-i mențină loiali unul față de altul. Altfel, cineva se poate sustrage de la plată în ideea că bunul, o dată produs, oricum îi este accesibil.

Statul nu este un panaceu la problema bunurilor publice. Este mai degrabă expresia extraordinarelor dificultăți de a găsi o bună soluție la probleme ca aceea de mai sus. De ce ar fi statul mai eficient când este vorba de derapaje de genul celui de mai sus? Sincopile statului ar trebui comparate cu acelea ale pieței.

Având în vedere aceste considerente, statul nici nu este introdus deocamdată ca atare în modelele din acest capitol și din următorul capitol. Aria problemelor guvernării este mai vastă decât aria problemelor statului.

Ideea îmbrățișată este aceea că nu există instituții garantate în mod absolut. Popper spune acest lucru despre democrație,^{nota 8} dar ideea poate fi extinsă. Nu

există mecanisme politice perfecte.

Nici faimoasa separare a puterilor nu este un mecanism politic perfect. Între altele, pentru că o separare a puterilor (ca atribuții ale ramurilor guvernământului) ar subordona rapid legiuitorilor, cel puțin într-un sistem în care sentințele judecătorești nu sunt izvor de drept, celelalte ramuri ale guvernământului. Iar, acolo unde legiuitorii ar fi copleșiți de avalanșa de reglementări pe care trebuie să le producă, s-ar ajunge practic la supremația executivului.

Pe bună dreptate, analizând sistemul politic american, Huntington observă că ideea de bază nu este separarea puterilor, ci a instituțiilor.⁹

Problema puterii arbitrului

Ce se întâmplă oare dacă îl "dezîmparantezăm" pe C, în sensul că arbitrul devine un om precum toți ceilalți și acționează conform principiului raționalității individuale? Atunci, dacă arbitrul C are de ales între a aplica o regulă și a profita de încălcarea ei, va adopta strategia încălcării regulii.

Dacă arbitrul este "dezîmparantezat" și este tratat ca un om (care acționează după principiul raționalității acțiunii – maximizarea câștigului propriu), atunci arbitrului C i se aplică deci exact același raționament pe care l-am dezvoltat inițial în discuția despre problema cooperării.

Problema de mai sus o vom denumi problema puterii arbitrului. Nu definiția puterii este, după cum se vede aici, importantă, ci problema pe care o ridică puterea. Problema puterii este similară, structural vorbind, cu problema cooperării. Relațiile aflate sub semnul unei reguli se destramă de îndată ce una dintre părți întrevede un posibil avantaj unilateral.

Problema puterii pune în lumină fragilitatea sistemului de metareguli descoperit de noi până aici: toate presupuzițiile și metaregulile legate de libertate, dreptate, egalitate, deschidere și altele pe care le-am putea descoperi sunt nesocotite sau se prăbușesc în fața puterii.

Analiza problemei puterii ne va conduce, am putea spune în mod natural, la o revizuire a modelelor noastre care le va aduce mult mai aproape de situațiile politice reale.

După cotitura introducerii în discuție a puterii: modele bazate pe ideea unei comunități guvernate

Ce înseamnă oare această "apropiere de realitate"? Asumarea presupuziției existenței unui stat? Nu chiar. Nu ne grăbim chiar așa de tare. Ceea ce este avut în vedere este ceva mult mai modest.

Gândiți-vă, de pildă, că mergeți cu prietenii la munte. Alcătuiți, în miniatură, o comunitate. Puneți bani la un loc pentru a cumpăra bilete de tren sau a plăti hotelul pentru tot grupul. Hotărâți în comun pe ce traseu veți merge. Poate că ți-e greu să participi la treaba asta și atunci o lași pe seama unui "ghid" sau a "pasionaților" din grup.

Grupul de excursioniști nu are structura unui stat, pentru simplul motiv că poți să-l părăsești când vrei, că nimeni nu poate să ia banii tăi cu forța (și să numească asta impozitare legitimă) și pentru că nu există un monopol asupra arbitrajului conflictelor.

Într-adevăr, cea mai bună soluție pe care o au A și B, ca membri ai unei presupuse comunități guvernate în sensul de mai sus, în problema puterii arbitrului C, este să aibă posibilitatea de a alege arbitrul. Prin urmare, soluția este recursul la un șir de arbitri C, C', C" ș.a.m.d. Presiunea concurenței este cea care îi face pe arbitri să nu aplice strâmb reguli: chiar dacă pe termen scurt ar rezulta din aplicarea incorectă a regulilor un avantaj, pe termen lung arbitrul își dă lesne seama că va putea fi înlocuit. Modelul nostru s-a modificat însă, devenind mai complex.

Modelul devine mai complex și, evident, mai realist dacă lui A, B, C, C', C", ... li se alătură D, E, F, ..., care sunt, asemenea lui A și B, non-arbitri. Ei sunt însă, conform principiilor încorporate în metaregulile politicii, cei care negociază și renegociază reguli. Mai pot ei însă lua, asemenea lui A și B, decizii în unanimitate?

Problema puterii în contextul revizuirii regulilor

Schimbarea în modelele din experimentele noastre gândite impune și o regândire a procesului de negociere și renegociere a regulilor.

Dilema cooperării este acum: a rămâne la reguli fixe (inițiale) sau a le renegocia. Dacă nu renegociază, membrii societății ratează posibilitatea de a avansa către niveluri superioare ale avantajului reciproc. Nerenegocierea este o irosire de șanse pentru toate părțile.

Dacă renegociază în doi (A și B), decizia membrilor societății va fi luată întotdeauna în unanimitate. Când renegocierea are loc între foarte mulți membri ai societății, atingerea unanimității ar fi de-a dreptul imposibilă. Cerința unanimității ar bloca renegocierea. Decizia trebuie luată fără unanimitate.

Dar a lua decizia fără unanimitate înseamnă desigur că este deschisă calea către luarea de hotărâri în avantajul unilateral al celor care decid efectiv. Între dictator și majorități nu există din acest punct de vedere nici o deosebire de natură. Este vorba despre aceeași problemă a puterii: puterea celor care fac reguli de a le croi în așa fel încât să fie în avantajul lor. Și, dacă ne gândim bine, nici nu ar fi rațional să procedeze altfel!

Problema de mai sus este și mai dramatică în contextul unui număr foarte mare de membri ai societății, dispersați pe spații geografice mari. Aceștia decid prin reprezentanți. Iar reprezentanții sunt, la rândul lor, oameni (în sensul că urmăresc realizarea de avantaje proprii cât mai mari).

Problema puterii celor care produc bunuri publice

Ar fi interesant să revenim la cazul imaginar folosit în discuția pe tema egalității: A și B ajunseseră atunci la concluzia că ar fi mai avantajos să utilizeze o unică sursă de apă, fără rețineri pricinuite de regula segregării surselor de apă. Modelul modificat pe care îl folosim în prezent are mai mulți membri ai societății. Toți ar putea recurge la o unică sursă de apă. Să presupunem acum că sursa aceasta este pur și simplu un izvor la care poate veni oricine, fără să dea nimic în schimbul apei. Este fântâna de la margine de drum, dacă vreți să vă reprezentați mai plastic situația. Fiecare își poate potoli setea cu apa din această sursă. Pe scurt, acesta este un bun public.

Ce se întâmplă dacă sursa de apă nu există și ea trebuie creată și se stabilește o regulă că se vor aduna bani de la toți membrii comunității de către Z, care va produce bunul respectiv? Problema puterii lui Z este, ca și până acum, generată de faptul că este un om ca oricare altul și va folosi producerea de bunuri publice pentru a maximiza avantajul propriu.

Problema fuzionării puterii

După cum se vede mai sus, problemele puterii există oricum (în cazul arbitralului, al celor care decid regulile și al celor care produc bunuri publice) și fără ca puterile să fie reunite în mâinile unei singure persoane. Când C este identic cu Z și este și singura persoană care decide în privința reformării regulilor, ceea ce rezultă este, de fapt, o nouă problemă – pe care o vom denumi problema fuzionării puterii.

În cazul puterii fuzionate, cineva poate – de exemplu – decreta orice drept bun public; poate decide în favoarea sa atunci când este parte implicată într-un caz (pentru simplul motiv că este și arbitru).

Clasica soluție a problemei fuzionării puterii: contrapunerea instituțiilor și exercitarea echilibrată a puterii.

Este evident că separarea puterilor rezolvă problema fuzionării puterii. Marele defect al acestei soluții este că lasă complet neabordate cele trei probleme ale puterii luate separat.

Există un al tip de soluție: puterile nu sunt separate, dar sunt contrapuse "instituții". Definiția instituției avută aici în vedere poate fi vizualizată plastic sub forma unei ecuații:

Instituție = oameni + reguli.

Din perspectiva contrapunerii instituțiilor, societatea nu este o unică instituție. Societatea stă sub semnul pluralismului și al problemei cooperării.

Încă o dată despre importanța centrării pe probleme și nu pe definiții

Discuția despre putere constituie un punct de cotitură, un soi de placă turnantă în cartea de față. De aici putem porni la revederea unor teme ca libertatea și dreptatea. Dar tot de aici trebuie să plecăm pentru a înțelege chestiuni delicate precum raporturile dintre individ și stat.

Dacă ne-am concentra asupra definiției puterii, nu am pierde doar foarte multă vreme cu tot felul de distincții sterile. Accentul s-ar muta pe funcțiile pe care le îndeplinesc în societate cei care dețin puterea. Dar a te centra pe funcțiile celor care dețin puterea înseamnă inevitabil a conduce discuția către îndeplinirea în condiții cât mai bune a acestor funcții.

Centrarea pe definirea puterii conduce astfel la ideea cooperării celor care dețin puterea. Cum altfel și-ar putea îndeplini optim funcțiile? Iar problema fuzionării puterii este complet trecută cu vederea.

Contrapunerea instituțiilor politice este, desigur, sinonimă cu împiedicarea funcționării lor optime. Dar la mijloc nu este decât o generalizare a argumentului deja formulat în cazul arbitralului și al prezumției de nevinovăție. Reaua funcționare a instituțiilor politice este răul mai mic. Problemele puterii, dacă sunt nerezolvate, generează rele mai mari.

Interogații pe tema puterii

1. Dacă puterea creează atâtea probleme, de ce să mai recurgem la politică?

(Sugestie: recursul la politică s-ar putea să nu fie o opțiune colectivă, ci un fenomen natural în relațiile interindividuale. Puterea s-ar manifesta fie că recurgem la politică, fie că nu recurgem la politică în sensul discutat aici.)

2. Care ar fi puterea cuiva care ar controla cu titlu personal (nu în urma unei înțelegeri cu ceilalți) unica sursă de apă a unei comunități, ca în exemplul imaginar discutat în text?

(Observație: statutul de bun public este unul relativ; atâta timp cât nimeni nu controla consumul de apă din izvor și consumul fiecăruia nu excludea consumul

celorlalți, bunul respectiv era public. În întrebarea de mai sus bunul nu mai este public.)

3. Care este efectul prezenței unui șir $Z, Z', Z'' \dots$ de producători concurenți de bunuri publice?

4. Alergările zilnice contribuie la sănătatea fiecăruia. Dacă se organizează sistematic "sportul pentru toți", chiar dacă eu nu particip beneficiez de pe urma sănătății mai bune a membrilor comunității. Dacă nu altceva, indivizi sănătoși pot oferi mai multe servicii pe care le-aș putea achiziționa. Nu ar apare însă o problemă de putere dacă există cineva care poate decide că alergările zilnice sunt sau nu un bun public (care ar trebui produs)?

---

nota 1

V.referirile și explicațiile din articolul despre putere scris de Norman Barry în *A Dictionary of Conservative and Libertarian Thought*, ed. de Nigel Ashford și Stephen Davies, Londra, Routledge, 1991, pp.202–205. În istoria politică a secolului al XX-lea momentul cel mai semnificativ din punctul de vedere al transformării cuceririi și păstrării puterii într-un scop este reprezentat de Congresul social-democrației ruse din anul 1903. Atunci se enunță de către Posadovsky și Plehanov ideea că legea supremă este victoria revoluției (cu alte cuvinte, trecerea puterii în alte mâini). Consecințele acestei declarații sunt analizate de către Isaiah Berlin (v. *Patru eseuri despre libertate*, pp.94–96, 293).

2

V., de exemplu, paginile consacrate de Jouvenel creșterii puterii (cf. Bertrand de Jouvenel, *Progresul în om*, București, Editura politică, 1983, pp.401–402). Paginile acestea (extrase din volumul *Du Pouvoir* al lui Jouvenel) erau accesibile deci, la noi, chiar sub comunism. Jouvenel definește acolo extinderea puterii drept capacitatea de a dirija mai complet activitățile naționale. A "dirija", în terminologia adoptată, aici înseamnă mai multă legislație și reglementare, precum și extinderea puterii administrației publice.

3

Pentru o caracterizare generală a problemei v. Tyler Cowen, "Public Goods and Externalities: Old and New Perspectives", în Tyler Cowen (ed.), *The Theory of Market Failure*, Fairfax, George Mason University Press, 1988, pp.1–26.

nota 4

Murray Rothbard ar fi un exemplu în acest sens. V. prezentarea rezumativă a argumentelor sale în problema bunurilor publice în Alexander H.Shand, *The Capitalist Alternative*, New York University Press, 1984, pp.101–103. Doar aerul și apa oceanelor ar putea fi, după Rothbard, bunuri publice.

nota 5

Celebru este argumentul elaborat pe această linie de către Ronald Coase ("The Lighthouse in Economics", în Tyler Cowen (ed.), *The Market Failure*, pp.255–277).

nota 6

Aceasta este aproape invariabil structura argumentelor când se cere ca structurile politice publice să asigure o mulțime de lucruri: de la apărarea națională, educație și până la depoluarea râurilor și eradicarea corupției.

nota 7

Cf. David Friedman, *Hidden Order*, p.268. V., de asemenea, articolul consacrat lui Ronald Coase, cel care a consacrat rolul costurilor tranzacțiilor, de David Friedman, "How to Think about Pollution", *Liberty*, vol.5, nr.3, ianuarie 1992, pp.55–59 (în special pag.57, unde se și spune că "totul depinde (de costurile tranzacțiilor)").

nota 8

Karl Popper, *Societatea deschisă și dușmanii ei*, vol.I, p.147.

9

Samuel P.Huntington, *Viața politică americană*, București, Humanitas, 1994, pp.175–176.

PROPRIETATEA

Când am analizat tema libertății am ajuns la ideea de supremație a regulilor. Toată discuția de atunci era însă dusă la metanivel. Care ar fi forma regulilor la care ne referim? Am făcut doar o trimitere la regulile de proprietate. Ideea pe care o vom dezvolta în continuare este că regulile de proprietate nu sunt o categorie de reguli prin care se rezolvă problemele cooperării dintre indivizi, ci chiar conceptul, forma acestor reguli.

Repere ale dezbaterii pe tema proprietății

Contrastul cel mai semnificativ între teoriile despre recursul la politică este cel dintre teoriile centrate pe rolul statului (al guvernământului) și cele centrate pe rolul proprietății. Platon a fost citit cu predilecție ca un autor etatist.^{nota 1} John Locke este poate autorul tipic pentru cealaltă direcție: proprietatea precede statul; statul există pentru a apăra proprietatea.²

Nu de puține ori, presuposiția orientării centrate pe proprietate este că statul e un rău; pentru unii este un rău necesar, pentru alții este un rău pur și simplu. Toată problema este să fie limitată sau eliminată puterea întruchipată de stat.

De aceea, chiar și atunci când proprietatea este în centrul atenției, construcțiile teoretice pot fi foarte diferite. Pentru James Buchanan regulile proprietății sunt reguli constituționale.^{nota 3} Ele nu au însă un conținut absolut, ci depind de "punctul în care ne aflăm".^{nota 4} Singurul lucru general este doar faptul că trebuie distins între "al meu și al tău"^{nota 5}. Este exact partea preluată și de către noi în metaregula care cere să existe reguli de proprietate și să se decidă după ele conflictele. Atâta doar că aici, la metanivel, nu există deloc reguli de proprietate.

O altă direcție importantă este cea care vede bazele proprietății din perspectivă etică.^{nota 6}

Obiecția cea mai relevantă la adresa fundării etice a proprietății pare a fi lipsa testabilității empirice a teoriei despre proprietate.

Teoriile testabile empiric folosesc ideea că proprietatea înseamnă alocare de resurse. Trebuie examinat atunci care este forma cea mai eficientă de alocare a resurselor. Din punctul acesta de vedere, proprietatea privată are întâietate.^{nota 7}

Piatra de încercare pentru proprietate este în cazuri de genul celor generate de poluare: trebuie închisă fabrica poluantă? sau trebuie schimbată destinația terenurilor poluate? Decizia este departe de a fi una ușoară. Ne întâlnim din nou cu probleme care au structura deja familiară din discuția despre bunurile publice.^{nota 8}

David Friedman atrage atenția asupra faptului că miezul acestor probleme este dat de costurile tranzacțiilor. Negocierile au un cost și, de orice parte te-ai plasa, nu lipsesc situațiile insolubile.^{nota}

Pentru abordarea care fundează etic proprietatea simpla idee de a aloca drepturi de proprietate în funcție de eficiență este inacceptabilă.

În pofida divergențelor, ceva unește însă toate aceste orientări. Proprietatea nu este un lucru, un obiect. Proprietatea privește raporturile dintre indivizi. Din perspectiva aceasta, proprietatea nu este altceva decât forma regulilor care guvernează raporturile dintre indivizi.

În concluzie, trebuie gândit în termenii proprietății și în zone unde suntem mai puțin obișnuiți să o facem. Să spunem că un individ se plânge că a fost calomniat. Argumentul său este că i-a fost afectată imaginea. Este el oare proprietarul imaginii sale?¹⁰ Gramatica prunamelor posesive s-ar putea să fie aici un rău sfetnic. Nu cumva imaginea este proprietatea celor care-și formează o părere despre respectivul individ?

Regulile de proprietate

Ca formă-tip de reguli, regulile proprietății sunt încastrate în cazuri. De exemplu, ce înseamnă că individul A are "dreptul de proprietate" asupra restaurantului său? Poate să nu-l lase pe B să se așeze la masă (să zicem, pentru că B are pielea de culoare închisă). B va reclama și el un "drept de proprietate" – acela de a se așeza la o masă la care nu ședea nici un client și de a fi servit. Pentru un timp locul respectiv este în posesia sa.

Ca în cazul oricărei reguli, un drept de proprietate este o soluție a unui conflict. Pentru a-l putea operaționaliza este nevoie de:

- 1) o problemă (v. mai sus exemplul restaurantului);
- 2) o soluție (în problema dată);
- 3) o argumentare (care permite crearea de legături cu alte cazuri).

De pildă, în cazul de mai sus, ne putem imagina regula conform căreia A are drept de proprietate asupra restaurantului în sensul că el/ea decide câte mese să se pună în restaurant, ce mâncare se oferă clienților ș.a.m.d., dar nu are drept de proprietate asupra statului la masă. Acesta din urmă este un drept de proprietate al clientului și este exprimat printr-o soluție în favoarea lui B în conflictul de mai sus.

Din exemplul anterior decurge imediat o concluzie foarte folositoare: dreptul de proprietate asupra restaurantului este, de fapt, nu unul singur, ci este un buchet de drepturi. A vorbi despre "dreptul de proprietate asupra restaurantului" este foarte înșelător, pentru că astfel se ascunde marea problemă a oricărei proprietăți: chestiunea compoziției buchetului de drepturi (ce intră și ce nu intră în mănunchiul respectiv).

Proprietatea publică sau supremația deciziilor politice

Să refacem puțin cazul imaginar de mai sus și să ne închipuim că în locul patronului restaurantului se află membrul Z al societății, care administrează restaurantul în numele tuturor membrilor societății. În ultimă instanță, decizii de tipul celor privitoare la felurile de mâncare servite în restaurant sunt decizii politice. Dacă se ivește un conflict între A și Z pe tema felurilor de mâncare și soluția conflictului este în favoarea lui Z, atunci dreptul de a decide în privința felurilor de mâncare intră în compoziția proprietății publice (asupra restaurantului).

Se observă imediat că există o distincție între un bun public și o proprietate publică. Un bun public poate foarte bine să nu se afle în proprietate publică. A nu fi în proprietate publică ar însemna că individul A din cazul imaginar de mai sus ar avea câștig de cauză într-un conflict cu subgrupul celor care decid politic (și din care el/ea nu fac neapărat parte!).

Proprietatea privată sau suveranitatea deciziilor individuale

În cazul imaginar cu care am început acest capitol un client/o clientă se așeza la masă și aștepta să fie servit. El/ea au dreptul de a se așeza sau nu și de a sta (un timp limitat) la masă. Nu doar decizia patronului de a-i da afară, ci și hotărârea tuturor celorlalți membri ai societății de a-i scoate de acolo nu ar avea câștig de cauză. Decizia clientului/clientei este, în acest sens, suverană.

Decizia clientului/clientei este, de asemenea, una care nu presupune recursul la politică (pe scurt, este nepolitică). Ea este pur și simplu o decizie finală.

"Natura" proprietății private este, la urma urmelor, foarte simplă: ea rezidă tocmai în lipsa recursului la politică atunci când se stabilește cursul acțiunii.

Putere și proprietate privată: problema creșterii puterii

Proprietatea privată și proprietatea publică delimitează două "sfere": una privată și alta publică. Granița dintre ele este departe de a fi netă. Seamănă, în realitate, cu o zonă de fiorduri. Nenumărate peninsule ale proprietății private își fac loc printre golfurile proprietății publice.

Granița dintre sfera privată și sfera publică este instabilă. Și este firesc să fie așa. Labilitatea graniței nu ține de fragilitatea distincției dintre privat și public. Puterea are tendința de a se extinde.

Formele creșterii puterii nu sunt greu de identificat. Fie puterea impune reguli conform cărora tot mai multe bunuri sunt socotite publice și sunt trecute în proprietate publică. Fie numeroase reglementări ciobesc buchetul de drepturi de proprietate privată.

Începuturile extinderii puterii în dauna proprietății private au, de cele mai multe ori, temeuri foarte plauzibile. Patronului de restaurant, din cazul nostru imaginar, i se interzice să includă printre felurile de mâncare și otrăvurile. Chiar dacă ar găsi clienți! Nu are dreptul să-i ajute să se sinucidă. Apoi se găsesc alte și alte motive pentru a restrânge buchetul de drepturi ce constituie proprietatea privată asupra restaurantului.

Resorturile extinderii puterii sunt aceleași ca și în cazul celorlalte probleme ale puterii. În spatele "puterii" stau oameni. Cei care reformează regulile sau cei

care administrază producerea publică de bunuri sunt oameni și, pur și simplu, găsesc noi și noi avantaje (pentru ei) în extinderea puterii.

Problema creșterii puterii are, ca și până acum, în spatele ei o dilemă. Dacă soluția ei este nerecurgerea la politică (și deci suprimarea pe această cale a politicii), atunci nu mai există recursul la arbitri, posibilitatea de a renegocia regulile ș.a.m.d. Cum îmi apăr "proprietatea privată" asupra mașinii mele? Proprietatea privată asupra mașinii este o regulă, care nu înseamnă altceva decât că am câștig de cauză atunci când cineva vrea să-mi ia mașina. Dar dacă nu pot recurge la un arbitru ș.a.m.d., rezultă de aici că "a avea câștig de cauză" are un sens fizic. Pot păstra mașina dacă sunt în stare să lupt pentru ea.

Aranjamentul de mai sus se transformă rapid în haos. Toată ordinea se prăbușește. Dar, pe de altă parte, recursul la politică ne duce către problema creșterii puterii.

Un excurs în sfera cazurilor dificile.

Înmănunchierea drepturilor de proprietate este un teren foarte rodnic pentru cazurile dificile. Să reluăm, de pildă, discuția despre instalarea de către A a unui ecran mare, circular, vizibil de oriunde din vecini și pe care A proiectează filme pornografice.

De data aceasta discuția este dusă la nivelul regulilor de proprietate ca atare. Iar numărul vecinilor lui A este mare. Fiecare are motive să se teamă pentru copiii săi, care vor vedea ecranul montat de A.

Acestea ar fi datele problemei noastre. Înainte de a vedea de ce este dificilă, trebuie să fim atenți la două tipuri de probleme ale cooperării.

Primul tip ține de dificultatea pe care o au un număr mare de cumpărători care vor să se asocieze pentru a achiziționa un bun public. Să zicem că nouăzeci la sută dintre cumpărători au strâns deja banii necesari și se decid să achiziționeze ei bunul. Dar, bunul fiind public, ei nu sunt în stare să-i excludă de la consumarea sa pe cei care nu au plătit. Aceștia din urmă au un avantaj limpede în această situație. Iar raționalitatea individuală îi face, până la urmă, pe toți să se comporte precum cei zece la sută. Aceasta este o problemă de cooperare. Ea ar putea fi rezolvată prin adoptarea de reguli care includ sancțiuni pentru cei care se

sustrag de la plata contribuției.

Pentru a pune la punct reguli și a asigura respectarea lor, cumpărătorii trebuie însă să negocieze. Aceste negocieri au însă dezavantajele lor. Ele consumă timp și nu numai timp. Merită oare rezultatul care se obține sacrificiul făcut?

Al doilea tip de dificultate în cooperare are o structură simetrică în raport cu primul tip. De data aceasta este vorba despre un singur cumpărător care trebuie însă să achiziționeze părți ale unui bun de la un număr mare de deținători.

"Piese" de cumpărat au valoare pentru cumpărător numai dacă sunt în număr complet. Să zicem că una dintre "piese" lipsește. Întregul bun este de neutilizat. Cel/cea care deține ultima piesă poate să aștepte până când cumpărătorul oferă un preț cât mai mare.

Să zicem acum că dreptul de a proiecta filme pornografice este deținut de proprietarul ecranului. Dacă părinții din vecini vor să se asocieze pentru a cumpăra acest drept de proprietate, atunci ei se lovesc de problema achiziționării de bunuri publice de către un grup.

Să admitem însă că drepturile de proprietate le au părinții care pot cere daune dacă se proiectează filme pornografice. Ei au dreptul de a nu vedea aceste filme. Ca să le poată totuși vedea în condițiile dorite, proprietarul ecranului ar trebui să cumpere (toate!) aceste drepturi. Se lovește însă de dificultatea cumpărării tuturor "pieselor" bunului său. Orice părinte care nu și-a vândut încă drepturile poate să ceară oprirea proiecției și sancționarea proprietarului ecranului.

Problemele dificile ale proprietății și sursele creșterii puterii

Problema de mai sus este discutată îndeobște din perspectiva eficienței economice. Drepturile de proprietate sunt schimbate pe o piață. Dar mai sus, oricum s-ar fi procedat, schimbul se bloca. Dacă schimburile se blochează, atunci nu este posibilă nici alocarea cea mai eficientă a bunurilor.

S-ar putea însă ca perspectiva de mai sus să aibă limitele ei. Care ar fi rostul proprietății? Proprietatea a fost legată în cele de mai sus în mod strâns de reguli.

Cu alte cuvinte, rostul proprietății este să rezolve problemele ivite pe parcursul cooperării.

Sursa dificultății mai sus stă în efectul de bumerang al problemei cooperării. Ea revine în noi și noi cazuri. Dacă de fiecare dată se recurge la politică, atunci de aici va izvorî creșterea puterii. Acesta pare a fi miezul dificultății în problema de mai sus și nu eficiența.

Dacă proprietarul ecranului are și dreptul de a proiecta filme pornografice, iar piața nu rezolvă problema în conflictul cu vecinii, atunci recursul la politică va apărea ca o rezolvare. Cum negocierile sunt dificile, din pricina naturii însăși a problemei, este de așteptat ca rezultatul să fie rodul impunerii puterii uneia dintre părți.

Același raționament poate fi dezvoltat și în cazul în care vecinii dețin dreptul fiecare în parte de a-l împiedica pe proprietarul ecranului să proiecteze filmele.

Problema rămâne în picioare orice am pune în locul "filmelor pornografice". Dacă vrem să inversăm sensul dramatizării din experimentul imaginar, ne putem gândi că este vorba despre cercetări medicale potențial foarte folositoare pentru toată societatea.

Interogații pe tema proprietății

1. Cât timp nu se ivește vreun conflict, problema proprietății asupra unui bun nici nu se pune. Dacă utilizez un bun, este pur și simplu al meu. Să presupunem acum că am utilizat un bun care nu a fost niciodată al nimănui. În caz de conflict, în favoarea cui ar fi formulată regula proprietății (a mea sau a părții adverse)?

(Observație: Trebuie făcută o comparație a rezultatului în problema de mai sus cu teoria lui John Locke, conform căreia munca amestecată cu un bun care nu se afla în proprietatea cuiva aduce produsul muncii în proprietatea producătorului.)

2. Dacă proprietatea este o regulă stabilită politic, atunci nu rezultă oare că și

proprietatea privată este rodul unei decizii politice? S-ar putea, politic, să mi se dea ceva sau să nu mi se ia?

(Trimitere: vezi capitolul despre drepturile individuale. Dreptul de proprietate este un drept individual. El nu poate fi alienat. Proprietarul poate înstrăina prin schimb proprietatea, sau o poate dăruia, sau o poate lăsa moștenire. Dar nici el nu poate înstrăina dreptul de proprietate. De exemplu, în cazul unei moșteniri în care lipsește testamentul, arbitrul decide așa cum ar fi decis în mod normal proprietarul [lăsând celor mai apropiați moștenirea]. Metaregula supremației regulilor [de proprietate] este, de asemenea, de luat în considerare.)

3. De ce este relativ dificil de trecut proprietatea publică în proprietate privată?

4. (Sanționarea celor care încalcă drepturile de proprietate) Să zicem că sunteți la munte. Ați rămas fără mâncare. Sunteți epuizat. Ați dat peste o parcelă pe care cineva cultivă căpșuni. Nu este nimeni acolo însă ca să puteți cumpăra căpșuni. Așa că mâncați fără să plătiți (pentru moment). Cât de mare ar trebui să fie "plata" (sanțiunea) pe care o primiți?

---

nota 1

Baza de plecare cea mai naturală este partea din *Republica* în care elita platonicească este descrisă ca fiind lipsită de proprietate individuală (*Republica*, 464b – 466d). Idealul care este contemplat e cel al unei comunități nepositive.

2

Scopul guvernământului este apărarea proprietății (cf. John Locke, *Two Treatises of Government*, ed. Laslett, Cambridge University Press, 1963, al doilea tratat, par.127).

nota 3

Cf. James Buchanan, *The Limits of Liberty*, pp.28–31, 63.

nota 4

Analiza lui Buchanan este, din acest punct de vedere, relativistă (cf. James Buchanan, *The Limits of Liberty*, p.87). Pornim, cum s-ar spune, de unde ne aflăm. Nu există o structură ideală a drepturilor de proprietate.

nota 5

James Buchanan, *The Limits of Liberty*, p.180.

nota 6

Murray Rothbard, discutând despre drepturile de proprietate, examinează trei filosofii etice: emotivism, utilitarism și teoria drepturilor naturale. El se decide pentru ultima dintre ele, dar semnificativ este faptul că examinează aceste filosofii doar ca etici (cf. Murray Rothbard, *For a New Liberty*, New York, Libertarian Review Foundation, 1985 (ed.orig.1973), p.26 ș.u.

nota 7

Cf. Svetozar Pejovich, *The Economics of Property Rights: Towards a Theory of Comparative Systems*, Kluwer Academic Publishers, 1990 (am folosit trad.maghiară a cap.1,4-9, Budapesta, 1992).

nota 8

Un sinopsis al acestei problematice oferă David Friedman, "How to Think About Pollution", *Liberty*, ianuarie 1992, pp.55-59. V., de asemenea, David Friedman, "Law and Economics", articol în enciclopedia *The New Palgrave*.

nota 9

David Friedman, "How to Think About Pollution", p.59.

10

După Murray Rothbard, imaginea cuiva nu este proprietatea sa, ci a celor care o făuresc. A poseda imaginea ta (în ochii celorlalți) ar fi tot una cu a le impune opinii. (Cf. Murray Rothbard, *For a New Liberty*, p.95-96).

DREPTURILE INDIVIDUALE

Până acum nu am presupus în modelele noastre (situațiile imaginare investigate) decât cel mult existența unei comunități guvernate. Problema creșterii puterii ne atrage totuși atenția asupra faptului că trebuie să examinăm și ce se întâmplă în cazurile în care este presupusă existența unui stat.

Aceasta este o cotitură asemănătoare cu introducerea în discuție a puterii. Ca și atunci, modelele pe care ne sprijinim analiza se îmbogățesc cu noi asumptii.

Statul este produsul unei forme de creștere a puterii. Are probabil mai puțină importanță, din punct de vedere filosofic, dacă această creștere ia chipul producerii masive a unui anumit bun socotit public (marile lucrări hidraulice, de pildă) sau a dezvoltării puterii militare etc. Oricum ar fi, un lucru pare evident: statul este un monopol. De regulă, este vorba despre un triplu monopol: arbitrul C din modelele noastre anterioare nu are concurență; introducerea și revizuirea unei serii întregi de reguli se face numai de către un corpuri legiuitoare; iar producția anumitor bunuri, socotite publice, și, uneori, chiar și a altor bunuri aflate în proprietate publică este monopolizată.

Monopolul acesta nu are limite foarte clar definite, dar ideea de bază este limpede.

Repere ale dezbaterii pe tema drepturilor individuale

Tensiunile dezbaterii pe tema drepturilor individuale sunt cel mai bine sintetizate în documentul adoptat de O.N.U. în 1948: Declarația universală a drepturilor omului.^{nota 1}

Friedrich Hayek găsește printre rădăcinile ideatice ale *Declarației* cele patru libertăți despre care a vorbit Franklin D. Roosevelt: cele două libertăți tradiționale (libertatea cuvântului și libertatea credinței religioase) și cele două eliberări (eliberarea de lipsuri și eliberarea de frică).² Declarația din 1948 este eclectică pentru că încearcă să îmbine tradiția liberalismului clasic occidental cu viziunea provenită din Revoluția marxistă rusă.³

Contrastul creionat mai sus este cel mai tranșant descris folosind termenii de "drepturi negative" (de genul libertății cuvântului) și "drepturi pozitive" (de genul eliberării de lipsuri).^{nota 4}

Folosirea unei terminologii sugestive nu este însă sinonimă cu clarificarea conceptuală. Chiar în același mediu intelectual pot exista diferențe remarcabile. Așa de pildă, profesorul A.Gewirth, de la Universitatea din Chicago, a construit o teorie elaborată a drepturilor omului, care include și drepturile pozitive.^{nota 5} În schimb, în teza de doctorat, susținută sub conducerea lui Gewirth, Roger Pilon dezvoltă o teorie a drepturilor care face loc doar drepturilor negative.^{nota 6}

O poziție proeminentă o au drepturile individuale (negative) într-unele dintre construcțiile filosofice libertariene. Ele reprezintă acolo veritabile puncte de plecare, cărămizile întregului edificiu teoretic.

Dintr-o altă perspectivă libertariană, David Friedman și-a manifestat scepticismul față de conceptul de "drepturi individuale". Argumentul lui David Friedman este că drepturile individuale nu pot fi puncte de plecare absolute. Ele nu rezistă în confruntarea cu cazurile dificile.

Friedman construiește argumente de genul următor: plec cu avionul meu personal; călătoria mea este riscantă pentru cei aflați în casele ale căror acoperișuri le survolez; le impun astfel o (mică) probabilitate de a fi omorâți; trebuie să le cer (să cumpăr) permisiunea lor? Concluzia este că drepturile individuale (de genul, "dreptul la viață") nu sunt de mare folos în astfel de cazuri.⁷

Drepturile individuale ca drepturi de proprietate privată inalienabile

Creșterea puterii trebuie examinată acum ca o creștere a statului. Ne-am putea imagina următorul caz: statul începe să facă oferte (de nerefuzat!) indivizilor, iar aceștia vând treptat drepturile lor de proprietate privată. Totul devine proprietate publică.

Problema în cazul de mai sus este dacă toate aceste tranzacții pot fi recunoscute de un arbitru C independent. Presupoziția independenței lui C este importantă. Un arbitru dependent de stat ar da, evident, decizii de recunoaștere a tuturor tranzacțiilor.

Drepturile individuale sunt, de fapt, soluții la problema de mai sus. Nu toate tranzacțiile pot fi recunoscute. Cazul care slujește drept precedent este cel al autovânzării ca sclav.

Este dreptul de a deține arme un drept individual?

Lista drepturilor individului este variată și, la prima vedere, am putea crede că ea depinde de contextul cultural–istoric. Într–un fel, așa și este. În unele țări dreptul de a purta arme este efectiv un drept al indivizilor. Cheia înțelegerii drepturilor individuale rezidă însă nu în articolele trecute pe listă, ci în natura soluției la problema expansiunii puterii statului. Drepturile individuale blochează efectele monopolului asupra introducerii și aplicării regulilor.

Blocarea efectelor monopolului conduce la aproximarea situației dintr–o comunitate guvernată. Dreptul la emigrare/imigrare liberă, de pildă, îmi dă posibilitatea să aleg statul. Cu alte cuvinte, cetățenii pot vota "cu picioarele". Se creează astfel o concurență între state.

Dreptul de a purta arme le dă posibilitatea cetățenilor să se apere și singuri. Monopolul statului asupra producerii de securitate este îngrădit.

Este oare statul cel care acordă drepturi?

Statul a fost descris sumar mai sus drept un monopol. Dacă este să–l punem sub lupă, vom descoperi imediat că este un mănunchi de instituții. Nu este obligatoriu ca fiecare dintre aceste instituții să monopolizeze ceva (de pildă, împărțirea dreptății). Împreună, aceste instituții monopolizează însă aproape în totalitate o serie de domenii de acțiune (de pildă, recursul la violență este monopolizat în mare măsură de armată și de poliție).

Drepturile individului au fost descrise, la rândul lor, ca soluții la conflicte între individ și stat. Concret, acestea sunt conflicte dintre individ și instituții ale statului.

Cum ar putea statul să fie și parte în conflict și sursă (unică) a regulii care rezolvă conflictul? Concluzia este că drepturile individului nu sunt ceva "dat de către stat".

Asigurarea drepturilor individuale

Dacă statul nu dă drepturi, ne-am putea întreba probabil dacă nu cumva le asigură. Din nou va interveni obiecția de mai sus: nu se poate să fii și parte implicată în conflict și arbitru. Un asemenea arbitru nu ar avea cum să fie imparțial.

Se vede imediat însă că monopolul statului asupra arbitrării conflictelor (cu alte cuvinte, asupra împărțirii dreptății) ridică serioase probleme. Dacă statul este arbitru monopolist, atunci este și parte, și judecător.

Singura soluție care se întrevede la dificila problemă de mai sus este contrapunerea instituțiilor. Ea a fost discutată deja ca o soluție la problema fuzionării puterilor. Abia acum se vede de ce este important ca nici una dintre instituțiile statului să nu aibă monopol. Conflictul dintre individ și stat este redus, ca mai sus, la un conflict între individ și o instituție a statului. O altă instituție, contrapusă celei care este parte în conflict, va sluji drept arbitru.

Pornind de la asumția existenței statului, se înțelege lesne rostul nedetinerii integrale de către instituții a unei "puteri". Nu puterile trebuie separate în stat. Acest lucru ar agrava problemele, pe care și așa le generează oricum puterea.

De asemenea, este foarte importantă contrapunerea instituțiilor. Dacă ele cooperează, sursa de arbitri independenți dispare.

Drepturi negative și "drepturi pozitive"

Limbajul drepturilor individuale este adesea foarte înșelător. Este oare același lucru dreptul de exprimare a opiniilor și dreptul de a avea o locuință?

Felul în care sunt tratate răspunsurile la întrebările de mai sus este adesea foarte alunecos. Să încercăm însă să clarificăm puțin lucrurile.

Să luăm drept exemplu chiar cartea de față. Ce înseamnă că am dreptul la exprimarea opiniilor cuprinse în ea? Înseamnă că nimeni nu mă poate împiedica să o public. Dacă vreo instituție a statului încearcă să mă cenzureze, dreptul meu individual este întruchipat de faptul că am (sau ar trebui să am) întotdeauna câștig de cauză.

Conflictul cu statul este aici problema relevantă! Un conflict cu alți indivizi ar fi o problemă de drepturi de proprietate în sens uzual. Cine are drept de proprietate asupra opiniilor exprimate în carte? Dacă eu am drept de proprietate, atunci am și dreptul de a face să circule opiniile respective.

Desigur, miezul disputei este legat de punerea în circulație a opiniilor. Statul–cenzor pretinde că mă poate împiedica să aduc la cunoștința altora opiniile mele. De asemenea, pretinde că nu pot vinde altora drepturile de autor.

Ceea ce este inalienabil este tocmai dreptul meu de a pune în circulație ceea ce am scris. Statului sau vreunui individ particular nu i se cere să mă sprijine în punerea în circulație a acestor idei. Conținutul dreptului meu individual este, în acest sens, pur negativ.

Drepturile individuale sunt, în sensul acesta drepturi negative. Expresia nu este decât o formă, cam pleonastică, de a întări ceea ce oricum era presupus.

În schimb, dreptul de a avea o locuință este ambiguu. Ar putea fi înțeles în chip pozitiv: statul are obligația de a–mi furniza o locuință. Atunci întrebarea este de unde–și procură statul locuință? Cine contribuie la finanțarea construcției ei?

Problema puterii statului

Argumentarea de mai sus ne conduce direct la ceea ce vom denumi pe scurt problema statului. Ea apare în prelungirea problemei creșterii puterii.

Dreptul la exprimarea opiniilor este o soluție la problema creșterii puterii. Lucrul acesta este de–a dreptul evident și este subliniat în sintagma "drept negativ".

În cazul construcției locuinței, lucrurile stau exact pe dos. Pentru a asigura "dreptul" respectiv, statul trebuie să perceapă impozite suplimentare. Oricât de

mic ar fi procentul în cazul exemplului nostru, tot este vorba despre o creștere a puterii statului.

De aceea, "drepturile pozitive" nu sunt drepturi individuale. Dacă le-am trata ca drepturi, atunci implicit am admite exercitarea unei constrângeri suplimentare necesare pentru a strânge impozite în vederea asigurării "drepturilor" respective. Or, aceasta nu este o soluție, ci o contribuție la accentuarea problemei creșterii puterii.

Aceasta nu înseamnă că, în condiții determinate, statul nu poate să ofere cuiva o locuință. Tot ceea ce vrea să spună argumentul de mai sus este că nu e vorba despre un drept individual. Este vorba despre un aranjament de alt tip între membrii societății. Ceea ce nu există este ideea de inalienabilitate, de lucru care nu-ți poate fi refuzat.

Discuția despre strângerea de contribuții de la membrii societății ne-a condus însă spre o mare problemă pe care o ridică existența statului. Ce se întâmplă dacă un individ nu vrea să plătească partea sa de contribuție? Atunci este constrâns să plătească!

Dacă există vreun monopol limpede al statului, atunci acesta este cel de a-i constrânge pe indivizi să contribuie la sporirea fondurilor statului.

Pentru a vedea și mai clar problema puterii statului, este suficient să admitem că proprietatea este un drept individual și că, pe de altă parte, veniturile pe care le obține un individ sunt proprietatea sa. Atunci cum se face că statul îl constrânge pe individ să plătească impozit pe venit?

Problema de mai sus ar putea fi "rezolvată" verbal, spunând că doar venitul net (cel care-mi rămâne după plata impozitelor) este proprietatea mea. Venitul total trebuie împărțit cu statul.

Ce scapă în "rezolvarea" verbală este problema cum se determină mărimea părții care-mi revine mie și a celei care merge la stat? Nu este posibil ca acest lucru să-l facă însuși statul. El este parte în toată această dispută.

Problema este una de ordine (în sensul folosit în această carte). Dacă partea de contribuție a individului variază dezordonat, arbitrar, atunci rezultatul este o

stare de dezordine în cooperarea dintre indivizi.

Se spune că democrația este o soluție la problema puterii statului. Ea este subiectul capitolului următor.

Interogații pe tema drepturilor individuale

1. Cele mai multe dintre teoriile politice care apelează la ideea de drepturi individuale introduc aceste drepturi ca pe un fel de asumptii primare. Indivizii au drepturi într-o stare naturală. Ce s-ar putea construi mai departe din această perspectivă? Cum ar apărea statul în acest caz?

(Observație: ideea firească, din această perspectivă, este că indivizii cedează drepturi statului; în orice caz nu statul este cel care constituie sau definește drepturile.)

2. În cazul statelor zise totalitare, în ce ar consta monopolul deținut de către stat? Toate componentele acestui monopol sunt ele oare efective? Există și unele zone monopolizate doar cu numele?

(Trimitere: vezi și discuția despre limitele planificării în continuare.)

3. Cum ați structura o listă a drepturilor individuale? Lista aceasta ar fi finită sau infinită?

4. Ca orice drepturi de proprietate, drepturile individuale pun probleme dificile atunci când se încearcă identificarea conturilor care le definesc. Cum ați concilia dreptul la libera exprimare a oricărui individ cu dreptul oricărui alt individ de a nu se spune despre ea sau el lucruri neadevărate, în mod deliberat și cu intenția de a face rău?

5. (Continuare la întrebarea de mai sus) Este oare o abordare empirică a recursului la politică incompatibilă cu ideea de drepturi individuale?

6. (Interogație referitoare la exemplul cu punerea în circulație a acestei

cărți.) Ca și în cazul locuinței, nu ar fi posibilă oare o interpretare "pozitivă" a dreptului de a pune cartea în circulație?

(Precizare: în text, autorul presupune existența a două probleme diferite: problema cenzurii, pe de o parte, și problema cooperării indivizilor în contextul regulilor statului pentru a asigura producerea și consumul anumitor bunuri.)

7. I.Berlin a făcut o distincție între libertate negativă și libertate pozitivă (v. Isaiah Berlin, *Patru eseuri despre libertate*, București, Humanitas, 1996, pp.203–218). Ar fi fost oare mai potrivit să accentuăm această distincție și nu pe aceea dintre drepturi negative și drepturi pozitive. Care ar fi deosebirile dintre cele două distincții și motivele concentrării asupra uneia dintre ele?

8. Modelele cu un număr restrâns de indivizi nu sunt doar utile ca un cadru pentru experimente imaginare; ele sunt și demonstrații de existență ale recursului la politică la niveluri ale unor comunități mai mici. Să zicem că aceste comunități ar încălca drepturi care, din punctul de vedere al comunității mari, sunt drepturi individuale. Care sunt efectele intervenției comunității mari în apărarea drepturilor individuale? Ar putea fi vorba, oarecum paradoxal, de o creștere a puterii statului?

---

nota 1

Am folosit ediția (în șase limbi), publicată de Amnesty International Belgique francophone, 1989, 124 p.

2

Friedrich A. Hayek, *Law, Legislation and Liberty*, vol.II "The Mirage of Social Justice", Londra, Routledge, 1976, p.103.

3

Ibidem.

nota 4

Îi datorez lui Roger Pilon ideea de a da prioritate distincției dintre drepturi negative și pozitive, nu celei dintre libertate negativă și pozitivă.

nota 5

Alan Gewirth, *Reason and Morality*, The University of Chicago Press, 1978, 394 p. (Cartea expune filosofia morală a lui Alan Gewirth.) Gewirth ajunge la ideea atât a unor drepturi la libertate, cât și a unor drepturi la bunăstare. El respinge atât libertarianismul (care ar recunoaște numai un drept la libertate), cât și egalitarianismul (care recunoaște numai dreptul la bunăstare) – v., în aceste sens, în special *Op.cit.*, p.313. Eserile dedicate Gewirth temei drepturilor omului sunt reunite în Alan Gewirth, *Human Rights.Essays on Justification and Application*, University of Chicago Press, 1982 (am consultat trad.fr., Paris, Les Editions du Cerf, 1987, 360p.).

nota 6

Roger Pilon, *A Theory of Rights: Toward Limited Government*, teză de doctorat, Universitatea din Chicago, 1979, 196 p. În esență, teoria lui Roger Pilon este că există drepturi, dar acestea nu sunt atât de multe ca în Declarația O.N.U. din 1948; singurele drepturi justificate sunt cele care derivă din dreptul la libertate. Drepturile la asistență socială duc la încălcarea drepturilor ce decurg din dreptul la libertate. În inima teoriei lui Pilon se află o distincție între obligații negative și obligații pozitive (pp.40–64).

7

Cf. David Friedman, *The Machinery of Freedom*, La Salle, Open Court, 1989, p.169 (parte din postscriptumul adăugat la ediția a doua a cărții).

În revista *Liberty* s-a desfășurat, pe marginea acestor idei ale lui David Friedman, o polemică. Sheldon Richman a replicat, pornind de la teoriile lui Ayn Rand și Tibor Machan. Pentru Richman, drepturile definesc o graniță morală în jurul fiecărui individ, graniță menită să-l apere de alți indivizi. Richman este nevoit însă să admită că frontiera aceasta este neclară, cu zone de trecere graduală. Clarificarea ar veni însă de la contextul social. Rostul drepturilor este să dea un punct de pornire pentru dreptul de proprietate (care se constituie, pornind de la acest start, caz cu caz, după metoda dreptului jurisprudențial). Richman respinge tehnica producerii de cazuri dificile pentru a respinge ceea ce el socotește că sunt principii universale. (cf. *Liberty*, iulie 1990, pp.39–40.)

DEMOCRAȚIA

Problema democrației într-un stat nu este altceva decât o reluare a problemei puterii în contextul procesului de negociere/renegociere a regulilor. Ideea de bază a democrației este că majoritățile sau reprezentanții acestora decid care vor fi noile reguli. Cum majoritățile sunt compuse din oameni, ne așteptăm ca aceștia să decidă în așa fel încât să maximizeze avantajul lor. Nu afectează aceasta însă ordinea din societate, concepută ca un aranjament bazat pe avantajul reciproc?

Desigur că democrația afectează ordinea din societate și, în sensul acesta, este un rău. Dar intră în joc intuiția fundamentală privitoare la eficacitatea recursului la politică: producerea răului cel mai mic. Argumentul în favoarea democrației ar fi că ea este răul cel mai mic!

În comparație cu democrația, dictatura unui individ sau dominația unei minorități este un rău mai mare. Cei dezavantajați reprezintă în acest caz o majoritate.

Repere ale dezbaterii pe tema democrației

Mulți intelectuali nu au iubit democrația. Argumentele lor contra democrației sunt, în fond, foarte simple. De ce să prevaleze opinia celor mulți? E foarte probabil că mulțimea nu are cunoașterea necesară pentru a lua decizii politice bune. Cei puțini, dar competenți ar fi cei care trebuie să conducă.^{nota 1}

Deopotrivă, partizanii libertății individuale nu agreează democrația. Ce drept are o majoritate ca să constrângă fie și un singur individ să facă ceea ce nu dorește?²

Critica individualistă a democrației ne atrage indirect atenția asupra căilor pe care pot fi formulate apărări ale democrației. Cel mai bun argument în favoarea democrației pare a porni de la premisa (deja discutată aici) a imposibilității practice de a realiza unanimități³ atunci când o comunitate guvernată renegociază regulile. Mutatis mutandis lucrul acesta este desigur adevărat și atunci când presupunem că există un stat. Existența statului nu îmbunătățește cu nimic situația.

Umbra dictatorului binevoitor plutește însă de multă vreme asupra democrației. El ar putea fi justificat dintr-o anumită perspectivă utilitaristă: cea

care are drept presuposiție că indivizii sunt un fel de aparate de măsură. Ceea ce contează este utilitatea totală, la nivelul întregii societăți.^{nota 4}

Imposibilitatea teoretică a dictatorului binevoitor este argumentată în continuare folosind o tehnică inspirată în parte din discuția despre ignoranța rațională,^{nota 5} în parte din discuțiile în problema planificării.^{nota 6}

Ce mecanism al democrației îi determină însă pe cetățeni să participe la luarea deciziilor? Simțământul că demnitatea lor este luată în considerare? Poate.

Există însă și ipoteze foarte șocante la prima vedere. Democrația este un spectacol, aidoma unei întreceri sportive. Ca și acolo, cluburile (partidele politice deci) vând și partizanatul.^{nota 7} Alegătorii participă la alegeri aidoma suporterilor. Dacă adăugăm însă și faptul că acești suporterii sunt și arbitri rezultă imaginea mai realistă a problemelor pe care le pune democrația.

Democrația este o instituție plină de pericole. De multă vreme s-a atras atenția asupra pericolului tiraniei majorităților. Astăzi mai periculos pare însă egoismul grupurilor capabile să exercite presiuni și să obțină avantaje pe seama celorlalți.^{nota 8}

În concluzie, pe de o parte, bilanțul discuției pe tema democrației este făcut: ea este cea mai bună pavăză contra tiraniei.⁹ Pe de altă parte, chestiunea deschisă este cea a restructurării instituționale a democrației, pentru a o împiedica să genereze chiar ea pericolele de care se presupune că ne ferește.

Dezbaterea este totul, rezultatul final nu este nimic

Argumentul în favoarea democrației poate fi întărit. Într-o democrație există pentru minorități avantaje colaterale, importante chiar și atunci când – în problema aflată în dezbatere – decizia nu este în favoarea punctului lor de vedere.

Să zicem că fac parte dintr-o minoritate care susține un punct de vedere ce este înfrânt la votul ce urmează unei dezbateri. Am pierdut oare, în acest caz, totul (în problema dată)?

Cheia răspunsului la întrebarea de mai sus vine din direcția recursului la dezbatere. Fără dezbatere, într-adevăr, am pierdut pur și simplu. Desigur, de

dragul ducerii până la capăt a experimentului nostru imaginar, este relevant să admitem asumptia că partea învingătoare ne-a făcut concesii și, astfel, nu am pierdut toate avantajele pe care le-aș fi putut obține. Dar ceea ce am pierdut în totalitate dacă nu se recurge la dezbatere este posibilitatea de a sesiza care este argumentarea în favoarea soluției date.

Soluțiile fără argumentare nu sunt decât reguli trunchiate. Extinderea lor se plasează sub semnul arbitrarului. De ce s-ar potrivi o soluție analoagă într-un alt caz? Fără a ști care este argumentarea nu pot prevedea efectele extinderii soluției la noi cazuri. Sunt la cheremul părții învingătoare.

Dacă argumentarea există, atunci pot să-mi fac o idee mai exactă asupra a două lucruri. Primul este mulțimea strategiilor părților și avantajele care rezultă pentru diferitele părți în condițiile diferitelor combinații de strategii. Al doilea este sesizarea regulii, deoarece am înțeles nu doar care este soluția dată, ci și care este argumentarea.

A avea o idee exactă despre avantajele părților în condițiile diverselor combinații de strategii de acțiune este un bun punct de start pentru explorarea căilor către niveluri superioare ale avantajelor părților. Pot astfel sesiza cum aș putea să trezesc interesul celorlalți pentru o reformare a regulii.

Din cealaltă perspectivă, cea a anticipării cursului pe care-l va urma aplicarea regulii, ceea ce câștig este posibilitatea de a-mi face planuri. Când felul în care se va extinde regula nu poate fi anticipat, planurile acestea au un viitor extrem de nesigur. Astfel, chiar dacă spațiul meu de mișcare a fost restrâns prin înfrângerea suferită la vot, libertatea mea crește.

Miza dezbaterii nu sunt adevărurile, ci regulile

Dezbaterea democratică nu urmărește stabilirea de adevăruri. Dacă ar face așa ceva, democrația ar fi într-adevăr vulnerabilă la argumentul că mulțimile dispun de o cunoaștere precară.

Să admitem însă teoria de mai sus, conform căreia dezbaterea democratică are drept scop stabilirea adevărului, și să ne imaginăm acum un experiment

gândit menit să testeze această teorie.

Să zicem că se află în dezbatere problema producerii și răspândirii de materiale pornografice. Punem în paranteze chestiunea spinoasă a definirii pornografiei. Una dintre părți susține că materialele pornografice pot fi produse și răspândite fără opreliști. Alta cere suprimarea lor. Punem în paranteze și chestiunea unor posibile soluții nuanțate (sex shop–uri fără vitrine etc.).

Dezbaterea se încheie cu un vot care dă câștig de cauză uneia dintre părți. Rezultatul ca atare l–am putea pune în paranteze. Să zicem, pentru a nu da un aer prea abstract experimentului imaginar, că admitem, ca pe o asumție, victoria celor care se pronunță pentru suprimarea pornografiei.

Ceea ce rezultă este o regulă. Aici este vorba de un cuplu format din suprimarea pornografiei și argumentarea degajată prin dezbatere în acest sens. Un asemenea cuplu nu este nici adevărat, nici fals. Asta pentru simplul motiv că argumentarea nu este nici adevărată, nici falsă. Premisele de la care pleacă argumentarea pot fi adevărate sau false; concluziile la care se ajunge prin argumentare sunt adevărate sau false. Argumentarea poate fi greșită sau nu. Este greșită, de pildă, dacă premisele folosite sunt false sau dacă trecerile de la premise la concluzii nu sunt logic valide (nu ar conduce întotdeauna de la premise adevărate la concluzii adevărate).

Dacă ținem cont și de faptul că o regulă este un cuplu (soluție + argumentare), atunci este și mai limpede că starea obținută este aceea de avantaj pentru una dintre părți.

Nu ar crea totuși mai lesne ordine un dictator binevoitor?

S–ar putea imediat obiecta la susținerea de mai sus că a determina regula care se aplică în cazul dat nu înseamnă altceva decât a stabili dacă este adevărat că regula respectivă rezolvă cel mai bine problema dată. Altfel spus, un dictator binevoitor ar putea calcula felul în care s–ar atinge ordinea (în sensul de stare de avantaj reciproc maxim pentru părți).

Poate că unul dintre rezultatele cele mai neașteptate ale filosofiei politice

este că dictatorul binevoitor nu ar putea pur și simplu rezolva problema pusă.

Obiecția ne propune, în fond, un experiment imaginar în care raționalitatea individuală a dictatorului este pusă în paranteze. Dacă nu ar fi așa, am respinge rapid intervenția sa pe temeiul că dictatorul și-ar folosi puterea ca orice om, în avantajul său, și astfel nu s-ar obține ordine, ci totul ar fi decis în avantajul dictatorului. Dacă este binevoitor, lucrurile decurg altfel: dictatorul evaluează avantajele, admise sub diverse reguli, pentru fiecare parte și stabilește ce este mai bine pentru toți.

De asemenea, vom presupune că nu se admite prezumția de reglementare (conform căreia membrii societății au voie să întreprindă ceva numai dacă există o permisiune expresă a dictatorului). Este deci asumată prezumția de libertate. Astfel, superioritatea dictatorului față de democrație depinde doar de regulile pe care este capabil să le formuleze.

Să mai admitem, de asemenea, că dictatorul ar putea ghici soluția. Acest lucru nu ar fi suficient pentru ca să fie dată o regulă. Lipsește argumentarea.

Ca să formuleze argumentele sale, dictatorul are nevoie de date cu privire la avantajele membrilor societății într-o situație sau alta. Or, la multe dintre situațiile de luat în considerare indivizii nici nu s-au gândit. Chiar dacă ar fi să evalueze fie și superficial avantajele, tot ar rezulta un cost pentru individ (timp consumat, efort de imaginație, oportunități ratate). Dacă este rațional, individul va respinge ideea de a suporta acest cost.

Membrii societății nu ar acționa așadar rațional dacă ar furniza date dictatorului. Posibilitatea de a formula regula este blocată.

Indivizii dau la iveală datele necesare doar dacă sunt stimulați. Ar avea vreun rost ca indivizii să plătească impozite pentru ca apoi dictatorul să-i stimuleze să ofere datele relevante? Dacă tot se pune problema ca indivizii să fie antrenați în procesul de formulare a regulii, cel mai simplu este să facă acest lucru preluând ei rolul dictatorului.

Stimulentul este însăși participarea la procesul democratic

Există o problemă vestită formulată în legătură cu participarea la vot a alegătorilor într-o democrație. Gândiți-vă că duminică se țin alegeri și se desfășoară turul final al alegerilor prezidențiale. Au rămas în cursă doi candidați. De votat votează însă milioane de oameni. Votul dumneavoastră este doar unul singur. Cu sau fără el, rezultatul va fi probabil același. Șansa ca votul dumneavoastră să fie decisiv este extrem de mică. Costul deplasării până la secția de vot (timp consumat, riscul de a fi lovit de o mașină pe drum ș.a.m.d.) nu este compensat de avantajul improbabil de a fi cea/cel care decide soarta alegerilor.

Democrația se confruntă cu aceeași problemă pe care nu o putuse rezolva dictatorul binevoitor. Ce-i drept însă, în cazul democrației, oamenii cel puțin participă la vot. Faptul că o fac are un aer paradoxal.

Dezlegarea paradoxului pare să stea în însăși participarea la procesul democratic. Această participare în sine constituie un stimulent. În plus, cum arătam mai sus, chiar dacă pierzi, ai ceva de câștigat de pe urma dezbaterii democratice. Argumentul se poate extinde în cazul în care nu este vorba decât de costul participării ca atare. A înțelege regulile care sunt adoptate este un mare avantaj.

Adoptarea democratică a regulilor ca un proces de arbitraj

Democrația este un răspuns la o mare problemă: cine face regulile? La nivelul modelelor cu doi participanți această problemă este pusă în paranteză prin însuși modul în care sunt construite modelele.

Răspunsul este că regulile nu pot fi stabilite decât de membrii societății. Mai precis, cel mai bun lucru pe care-l pot face este să gândească folosind propriul lor cap.

Membrii societății sunt adoma membrilor juriului unui concurs. Ei au de ales între diversele propuneri (ale politicianilor). Desigur că, modelul ar putea fi îmbogățit, dar îl vom lăsa în acest stadiu. Astfel este pusă, de pildă, în paranteze chestiunea alegerii de către membrii juriului mare a unui juriu mai mic (legiutorii), care face de fapt regulile.

O posibilă obiecție la construcția de mai sus ar fi că nu este foarte limpede dacă în acest model membrii societății fac reguli sau legi. (Legea, mai sus, a fost definită printr-o egalitate:

Lege = regulă + extinderea regulii.)

Ceea ce vrea să spună ecuația este că legea este un cuplu. Extinderea legii, de pildă, poate fi operată în tribunal. Părțile angrenate într-un proces, indiferent care ar fi ele, nu au doar o dispută cu privire la fapte. Ele încearcă să determine prin argumentarea lor fie extinderea unor reguli diferite la cazul lor, fie aplicarea diferită a aceleiași reguli. În ambele situații, legea nu este dată dinainte. De aici și rostul pe care-l au eforturile părților de a convinge arbitrul disputei lor că modul în care văd ele extinderea regulii este cel potrivit.

Această idee a unei legi a cărei primă componentă este făcută în cadrul unei instituții, iar cealaltă în alta (sistemul judiciar) este, după părerea noastră, în consonanță cu rezolvarea dată fuzionării puterii (contrapunerea instituțiilor). De aceea, este și cea asumată la nivelul modelului teoretic.

Tirania majorității

Avantajul modelului de mai sus este că ne permite să identificăm rapid câteva probleme. Prima dintre ele este chiar problema puterii celor care fac regulile în contextul existenței unui stat. Acestei probleme îi vom da numele ei tradițional în filosofia politică: tirania majorității.

Două aspecte ale tiraniei majorității sunt interesant de investigat. Unul este impunerea ca atare a opiniilor majorității. Să ne imaginăm, de pildă, că majoritatea decide că toată lumea trebuie să umble îmbrăcată în aceeași culoare. Minoritatea ar putea să protesteze, să spună că drepturile individuale sunt încălcate. Dar ce mecanism al democrației ar împiedica această încălcare?

Pe de altă parte, măsuri de tipul celei de mai sus impun minorității costuri, dar nu se traduc în mod necesar printr-un transfer de resurse către un fond comun. În schimb, dacă majoritatea votează "gratuități", sub o formă sau alta,

acest fond trebuie creat. Iar dacă de gratuități beneficiază o parte a membrilor majorității, atunci acesta este pur și simplu un transfer din buzunarele unora în buzunarele altora.

Interesant este că, pe măsură ce majoritatea devine tot mai consistentă, "gratuitățile" nu pot trece dincolo de anumite limite. Majoritatea va resimți tot mai tare și ea povara contribuțiilor la fondul comun. Pe de altă parte, cu timpul nu vor mai fi nici resurse de transferat de la minoritate.

Într-un mod asemănător este blocată problema și sub primul ei aspect. O majoritate consistentă, dacă numărul de membri al societății este foarte mare, este foarte probabil și foarte diversificată în interiorul ei. Segmente ale majorității nu vor accepta măsuri de genul celei uniformizării hainelor. Pentru ca majoritatea să existe efectiv, ea trebuie să se concentreze asupra unui număr relativ redus de probleme în care poate acționa unită.

Pentru ca majoritatea să fie în situația de a impune decizii într-un număr mare de probleme, ea ar trebui să fie unită de o ideologie sau o religie care să o facă să acționeze unitar. Iar, prin natura lucrurilor, o astfel de ideologie sau religie ar fi ideologie sau religie de stat. De aceea, sub acest aspect, separarea dintre stat și religie sau ideologie apare și ca o cale de a rezolva cel puțin parțial problema tiraniei majorității.

Grupurile de presiune și democrația

O majoritate considerabilă se va opri, mai devreme sau mai târziu, din acordarea de "gratuități". Până la urmă, și majoritatea trebuie să plătească.

O majoritate considerabilă are o organizare difuză. În schimb, un grup restrâns poate fi mult mai bine structurat. El poate obține avantaje considerabile dacă îndeplinește două condiții: (1) membrii săi cooperează între ei; (2) conving majoritatea că este în avantajul ei să adopte regula în care este interesat grupul.

Argumentele grupului de presiune nu trebuie să fie neapărat valide. Important este ca majoritatea să aibă impresia că este vorba despre avantajele ei. În realitate, este vorba despre avantajele grupului de presiune.

Luat separat, nici un grup de presiune nu produce mari pierderi restului membrilor societății. Efectul cumulat este însă de cu totul alte dimensiuni, pentru că diversele grupuri nu au nevoie de o ideologie care să le unească. Este suficient să îndeplinească cele două condiții de mai sus.

Centralizare și descentralizare într-o democrație

Din cele spuse mai sus se desprinde ideea că democrația însăși este o problemă. Ar putea oare informarea cuprinzătoare a alegătorilor și seriozitatea lor să rezolve problema?

Răspunsul la întrebarea de mai sus este, cred că spre surprinderea multora, negativ. Nimeni nu-i poate înlocui pe alegători, dar aceasta nu înseamnă că ei se informează temeinic și decid cu maximă seriozitate.

Din nou intră în joc asumția raționalității. Alegătorii sunt oameni. Punerea problemelor aflate în dezbateră publică, avansarea de soluții, cântărirea argumentelor implică mari costuri pentru individ (timp consumat, bani pentru strângerea de date și prelucrarea lor etc.). Pentru fiecare regulă aflată în dezbateră costurile acestea depășesc beneficiile indivizilor (dacă nu se întâmplă să fie membri ai grupului de presiune care ar obține avantaje mari în cazul aplicării regulii). De aceea este rațional să fie ignorați.

Ignoranța rațională explică de ce alegătorii pun atâta preț pe latura spectaculară a dezbaterii democratice. Membrii juriului care arbitrează concursul pentru cea mai bună regulă în problema dată sunt mai degrabă interesați de ceea ce se bârfește pe seama politicianilor decât de fondul chestiunii.

Este oare decizia luată totuși cu seriozitate? Dacă îmi cumpăr un televizor sunt poate teribil de ignorant în materie de electronică, dar tratez totul cu mare seriozitate. Orice indiciu cât de mic, orice brumă de cunoaștere este exploataată. Am pentru aceasta un motiv temeinic: constrângerea pe care o exercită bugetul meu limitat.

Alegătorii nu se află însă sub o constrângere bugetară. Dacă sunt zece

probleme în discuție, atunci au un vot în fiecare caz. Dacă ar avea doar cinci voturi de dat în cele zece probleme, atunci ar alege desigur chestiunile în care sunt relativ mai informați (sau interesați).

Lipsa constrângerii bugetare se exercită și într-un sens foarte precis. Alegătorul va vota pentru cine "îi promite mai mult". Cu alte cuvinte va vota pentru "gratuități" (de care speră să beneficieze).

Chiar și acum, după ce am scris aceste rânduri, mi-ar fi destul de greu să nu votez pentru accesul gratuit la bibliotecile publice. Este și firesc să fie așa. Am un avantaj limpede de pe urma acestei politici. Nu ar fi prea înțelpt să procedez altfel dacă și ceilalți procedează la fel când este vorba de avantajele lor.

Este oare această problemă mai acută într-o democrație centralistă sau într-una descentralizată?

Dacă democrația este centralistă, atunci pierderile provocate de decizii proaste sunt suportate de către toți. Tot statul prosperă sau suferă din pricina rezolvărilor date în cazurile aflate în dispută. Iar, în lumina ignoranței raționale și lipsei de constrângeri bugetare pentru alegători, este mai probabil că suferă.

Descentralizarea nu este în sine un panaceu, dare este o șansă pentru comunitate în ansamblu. Alegătorii, având în față orizontul local, pot face mai ușor față capcanelor ignoranței raționale și lipsei constrângerii bugetare. La urma urmei, au mai mult de câștigat sau de pierdut de pe urma deciziilor luate. Iar dacă greșesc, comunitatea locală este cea care plătește.

În cazul descentralizării, comunitățile locale prost guvernate sunt părăsite de locuitori sau, în orice caz, trebuie să suporte consecințele erorilor comise. Un mecanism evoluiv îi elimină pe cei care au acționat prost și, în același timp, exercită o presiune în măsură să determine luarea mai atentă a deciziilor.

Interogații pe tema democrației

1. (Pentru cei care cred că politica ar putea fi transformată într-o știință)

Cum ar arăta competența care i-ar permite unui om politic să înlocuiască decizia politică democratică?

2. O comunitate științifică, desigur, nu ia decizii prin vot. Ea are însă mecanismele ei de dezbatere internă și decizie în favoarea unei teorii sau a alternativelor ei. Nu ar putea ceva asemănător să înlocuiască spectacolul democrației?

3. (Partea retorică a întrebării.) Introducerea democrației ar fi oare cea mai bună decizie pe care o poate lua dictatorul binevoitor? (Partea neretică.) Ce l-ar putea face să dea înapoi?

4. Care este efectul regulilor de vot pe baza unor majorități întărite (majoritatea celor cu drept de vot, nu doar a celor care participă la vot; majorități de 60% sau mai ridicate)?

(Indicație) Nu uitați să examinați și aspectele bune ale majorităților întărite! Evident, coaliția majoritară fiind mai amplă este mai greu de format, dar și minoritățile care nu pot să obțină avantaje scad.

5. Să spunem că democrația este descentralizată. Pentru a simplifica lucrurile, să zicem că există doar două regiuni, prima mai slab populată și a doua mai populată. În prima regiune se descoperă petrol. Regiunea prosperă. Trebuie oare democrația să devină centralistă, pentru ca și cei din a doua regiune să-și poată vota "gratuități" (finanțate din bogăția generată de petrol).

(Indicație) Problema de mai sus este problema norocului asociat oricărei forme de proprietate. Nu doar munca perseverentă sau ascetismul generează bogăție, ci și norocul.

---

nota 1

Problema ca atare este pusă de Platon în *Protagora*, 319b – 319d. Platon descrie felul în care atenienii nu acceptă decât sfatul specialiștilor când este vorba despre construcții de clădiri, de nave etc.; când este vorba însă de treburile publice, toți se prind să intervină. În *Protagora* ideea pare a fi că politica nu este

o "specialitate" (pe care o înveți). Dacă ar sta însă în picioare ideea unui rege-filosof care știe cum să conducă, atunci ar rezulta totuși ideea incompetenței mulțimii (de examinat este, în acest sens, *Republica*, 471d – 502c).

Nu aș sări la concluzia că argumentul este prezent la Platon. Mai degrabă trimiterea potrivită pare a fi la ideile despre tehnocrați capabili să pună ordine în treburile publice.

2

Răspunsul negativ la această întrebare este argumentat foarte strâns de Robert Paul Wolff, *In Defense of Anarchism*, New York, Harper, 1976, 118 p. Obligația primordială a fiecărui om este să refuze să fie condus, fie și de către o majoritate.

Critica argumentelor lui Wolff este făcută de către Robert Dahl, în *Democracy and its Critics*, New Haven, Yale University Press, 1989, pp.47–49. În teoria lui Dahl superioritatea democrației este dată de dispersarea centrelor de putere. Dahl este preocupat, de asemenea, de binele comun al comunității democratice (pp.280–308), ceea ce accentuează evident contrastul cu poziția individualistă.

3

Pentru o discuție pe această temă vezi James M. Buchanan și Gordon Tullock, *The Calculus of Consent*, cap.7, pp.85–96.

nota 4

În prima sistematizare dată utilitarismului, de către Jeremy Bentham, se găsește principiul faimos al celei mai mari fericiri pentru cel mai mare număr de indivizi. Pentru o succintă prezentare critică a utilitarismului v. Norman Barry, *Modern Political Thought*, pp.118–127.

nota 5

Cf. David Friedman, *Hidden Order*, p.289.

nota 6

V. reperele dezbaterii despre planificare în capitolul despre piață.

nota 7

Cf. David Friedman, *Hidden Order*, pp.290–291.

nota 8

Accentul pe egoismul grupurilor de interese este pus de către Hayek, în *Law, Legislation and Liberty*, vol.3 "The Political Order of a Free People" (1979), p.89. Pentru o prezentare succintă a felului în care se exercită presiunile grupurilor de interese v.Karen Vaughn, "Constituția libertății din perspectivă evoluționistă", pp.300–302.

9

Hayek scrie că democrația este singura protecție contra tiraniei (Hayek, *Law, Legislation and Liberty*, vol.3, p.5).

PIAȚA CA INSTITUȚIE

Poate oare statul să se extindă oricât? Ar putea, de pildă, o democrație să adopte legi care să reglementeze tot? Intuiția noastră pare să ne spună că aceste lucruri sunt imposibile. Ceva rămâne totdeauna și acel ceva ar fi piața. Dezbaterile acestor chestiuni ne arată însă că răspunsul este mult mai sofisticat decât pare la prima vedere.

Repere ale dezbaterii pe tema pieței

Contrastul dintre piață ca ordine realizată spontan și sistemele bazate pe comenzi a fost creionat de nenumărate ori. Iar acest contrast iluminează scena pe care se duce marea discuție în problema planificării.

Pentru mulți planificarea pe scară mare este doar practic imposibilă. Acest lucru pare, de altfel, acum mai mult sau mai puțin evident. Susținerea imposibilității teoretice a planificării este însă chestiunea cea mai provocatoare.

Ludwig von Mises a argumentat că planificarea este imposibilă pentru că, în lipsa unei piețe și a proprietății private, nu există nici un mijloc pentru a determina prețurile.^{nota 1} Singurul rezultat este haosul planificat.²

După Hayek, cheia problemei o reprezintă cunoașterea dispersată, inaccesibilă centrului care planifică.³

Dezbaterile despre planificare a luat amploare în anii '30.⁴ Ea a declanșat în orice caz o mutație teoretică în rândul socialiștilor, care s-au văzut nevoiți să introducă ideea economiei socialiste de piață.⁵

Autorul acestei cărți a încercat să utilizeze o tehnică de tipul celei folosite pentru a demonstra teoreme de indecidabilitate sau necalculabilitate în logică pentru a argumenta imposibilitatea existenței unei singure doctrine politice (după care s-ar planifica tot).^{nota} Pluralismul politic este deci o consecință inevitabilă.

Din punct de vedere conceptual, cred că lucrul cel mai greu de gândit este următorul: indivizii pot pune ordine în relațiile lor punctuale, în sensul că găsesc

sistemul de avantaje reciproce care le convine; de ce nu ar putea fi însumate toate aceste rezultate parțiale la nivel global? Cei care iubesc soluțiile sofisticate adoptă din instinct răspunsul negativ. Cei care ar vrea un adevăr nealambicat refuză să creadă că răspunsul pozitiv chiar este imposibil.

Corolarul acestor dezbateri despre planificare este chiar mai ciudat decât s-ar putea crede la prima vedere. Imposibilitatea teoretică a planificării antrenează și reconsiderarea felului în care este concepută legislația.^{nota} Problema care scapă de multe ori atenției este că și legiferarea cade sub incidența argumentelor privitoare la planificare.

După 1990, analizele s-au îndreptat, de asemenea, și către ceea ce se întâmplă practic într-un sistem planificat. Concluzia este foarte simplă: piața continuă să funcționeze.⁸ Diferența este dată de statutul instituțional al pieței.⁹

Imposibilitatea teoretică a planificării

Firul conducător al argumentării de până acum este că recursul la politică înseamnă identificarea și aplicarea unei reguli. Iar o regulă este introdusă pentru a rezolva o problemă, un conflict ivit în procesul cooperării dintre indivizi. Atâta vreme cât nu se ivesc aceste conflicte, firul cooperării are un curs în care politica nu este implicată.

Se poate observa lesne că acest mod de a vedea politica este foarte departe de cel cristalizat în enunțuri de genul "totul este politică", "orice acțiune umană are o semnificație politică". Presupoziția acestor enunțuri este fie că orice acțiune mă antrenează într-un conflict cu cineva, fie că orice acțiune este reglementată (în alt sens însă decât cel pe care îl are aici "aplicarea regulii").

Presupunerea că orice acțiune mă antrenează într-un conflict este înrudită cu ideea că, pe o piață, competiția, concurența înseamnă luptă, conflict. De altfel, asta și sugerează cuvântul "competiție". Dacă examinăm însă problema pe care o rezolvă competiția ne dăm seama că lucrurile stau altfel; problema (economică) este dată de către decalajul dintre resursele restrânse și dorințele abundente. Competiția determină o alocare a acestor resurse limitate. Este vorba de o determinare a celui mai bun mod în care pot coopera oamenii.

O paranteză ar fi aici utilă, atât pentru a explica ideea de mai sus, cât și

pentru a face trecerea la partea a doua a argumentului. Paranteza aceasta se referă la exemplul alocării resurselor în condiții de planificare (deci nu prin competiție). Să zicem că uzina X are nevoie de oțel. Ea l-ar putea primi de la T sau de la U. Oțelul de la T este de bună calitate, dar planificatorul a constatat că și cei de la U "au nevoie" de clienți și a stabilit că uzina X va coopera cu oțelăria U. Ceea ce face competiția nu este altceva decât să optimizeze cooperarea.

Presupunerea că acțiunea umană se desfășoară în mod reglementat nu este altceva decât ideea planificării, menționată mai sus. Ea a obsedat secolul al XX-lea.

Reglementarea ca planificare înseamnă că fiecare acțiune este fie expres specificată, fie permisă în mod explicit. Cum este oare reglementată însă reglementarea? Dacă o reglementare conține indicații cu privire la propria sa aplicare și schimbare, atunci apare o situație de genul celor surprinse în logică sub forma teoremelor lui Church sau Gödel.

Să zicem că reglementarea ca atare poate fi schimbată, iar procedura de schimbare este conținută chiar în reglementarea dată. Cu alte cuvinte, reglementarea este universală. Dacă presupunem acum că reglementarea se poate aplica în propriul ei caz, atunci rezultă că ea se modifică, deoarece în aceasta constă aplicarea la propriul ei caz. Situația aceasta ne aduce în fața unei bifurcări de drumuri care pun în mare încurcătură ideea de planificare universală.

Primul drum pe care am putea să o apucăm ar fi să continuăm să pretindem că reglementarea este universală. Am ajunge astfel la o contradicție, deoarece deja, prin aplicare în propriul ei caz, s-a generat o nouă reglementare.

Al doilea drum ar consta în admiterea faptului că se generează noi și noi reglementări. Deci pretenția că una dintre ele ar fi universală cade.

Reglementările ar putea fi absolut nemodificabile, dar atunci ar face imposibilă lumea umană. Iar dacă sunt modificabile, dar cu pretenții de universalitate, nu pot face acest lucru decât sub semnul contradicției logice. Or, contradicția logică permite să deduci orice. Nu este de mirare că o politică a planificării universale antrenează instalarea arbitrarului.

Logic vorbind, trebuie să admitem că reglementare universală nu există. În

sensul acesta politica (la singular!) nu are cum fi în toate. Ceea ce există sunt "reglementări" variate pe care și le face fiecare pentru propria acțiune; "politici" ale fiecărui individ. Dar aici sensul vizat inițial se pierde cu totul.

Piața ca proces social

Discuțiile despre piață întind adesea o capcană în care se cade prea lesne. Ea este pusă în lumină de o întrebare firească în contextul ideii că planificarea (reglementarea universală a acțiunilor umane) este teoretic imposibilă. Ce se întâmplă atunci când se încearcă totuși aplicarea planificării în practică ?

După cum se vede din argumentul de mai sus privitor la imposibilitatea planificării, modificarea reglementărilor rămâne, de fapt, la latitudinea planificatorului. Ceea ce apare aici este problema (enorme) puteri pe care o dobândește astfel planificatorul. Toți ceilalți se vor strădui să-i anticipeze dorințele și, în fond, să-i cumpere bunăvoința. Este un fel de triumf pervers al pieței.

Relațiile umane de bază rămân cele de piață, chiar și în condiții de planificare. Dacă este așa, atunci ce rost mai au discuțiile despre "introducerea" relațiilor de piață? "Planul" este tot un fel de piață, iar piața rezolvă întotdeauna singură în modul cel mai bun posibil problemele.

Dificultatea rezultă din confundarea pieței ca proces social cu piața ca instituție. Sub un regim de planificare piața ca instituție este cea care suferă. Altfel, piața ca proces social există pretutindeni.

Mai precis spus, piața este un mod de a înțelege procesele sociale. Când vedem un proces social ca pe o piață, atunci ne centram pe interacțiunile dintre un individ care întreprinde acțiuni care sunt în avantajul celuilalt, pentru ca și celălalt să întreprindă ceva în avantajul său.

Procesele sociale care nu pot fi văzute ca o piață sunt interacțiuni dintre indivizi care întreprind acțiuni în dezavantajul celuilalt (recurg, de pildă, la forță, în sensul uzual al termenului), dar tot pentru ca să-l determine pe celălalt să

întreprindă ceva în avantajul lor. Piața rămâne însă fenomenul central: nu poți fi în război cu toată lumea. Grupul care este în război cu alții cooperează în interiorul său. Ceea ce fac, de fapt, este să proiecteze costuri în exterior (să-i facă pe alții să plătească pentru ceea ce consumă ei).

Alegerile dintr-o democrație sunt un bun exemplu de proces social care poate fi văzut ca o piață. Votanții întreprind o acțiune în avantajul politicianului (îi dau votul lor), iar de la acesta așteaptă acțiuni în avantajul lor.

În condițiile planificării, o piață precum aceea de mai sus lipsește de cele mai multe ori cu totul. Aceasta nu înseamnă însă că diversele grupuri de presiune nu încearcă (și reușesc) să influențeze deciziile planificatorilor. Diverse forme de a cumpăra deciziile planificatorilor pot fi folosite. Variate schimburi de servicii pe care și le fac unii altora cei interesați intră în acțiune.

De ce sunt toate acestea procese și nu echilibre statice? Răspunsul cel mai bun este că trebuie să ne plasăm nu la nivelul unui singur model, ca până acum, ci al unei colecții (mulțimi, în sens matematic) de modele. În fiecare model avantajele indivizilor sunt fixate. Când indivizii cooperează, ei descoperă noi modele. Noi avantaje sunt date astfel la iveală, în care avantajele sunt altfel fixate. Trecherile acestea de la un model la altul dau peste cap echilibrele statice.

Piața ca instituție ce separă economia de politică

Expresia "piață liberă ca instituție" pare să frizeze incoerența. "Liberă" trimite desigur la ideea că piața nu stă sub semnul intervenției politice. Iar "instituție", la ideea că există totuși niște reguli. Or, tocmai politica pare a fi cea care produce aceste reguli.

Soluția la problema de mai sus este dată de o anumită înțelegere a regulilor pieței ca instituție. Aceste reguli nu sunt reguli ale pieței. În nici un caz, nu sunt reguli în sensul tentativelor planificatorului de a reglementa piața. Ele sunt reguli care privesc zona de interferență dintre piață și politică.

Cu alte cuvinte, problema este cea a raporturilor dintre două procese sociale.

Ceea ce se instituie prin piața ca instituție este o separare între două procese sociale.

Este vorba deci despre o regulă de separare. De ce este ea instituită? Pentru că între piață ca instituție și politică apar frecvente fricțiuni. Separarea aceasta este strâns legată de problema deja discutată aici a creșterii puterii.

Limitarea politicii ca sursă de ordine

Creșterea puterii înseamnă că tot mai multe decizii care ar fi putut fi decizii în care indivizii hotărăsc în mod privat devin opțiuni publice. Acesta nu este decât un alt mod de a exprima ideea că proprietatea privată este limitată.

Care ar fi sensul regulii de separare între piața liberă și politică? Separarea intervine în acest caz ca o soluție într-o problemă privitoare la priorități: care opțiune are prioritate; cea privată sau cea publică? Dacă piața este separată de politică, evident, are prioritate decizia privată. Piața ca instituție este indisolubil legată de proprietatea privată.

Argumentul dezvoltat aici în favoarea pieței ca instituție nu pune accentul pe belșugul pe care l-ar genera "piața liberă". Fațeta către care este mutată atenția noastră este cea a politicii. Recursul la politică are de câștigat de pe urma existenței pieței ca instituție.

Prima obiecție care ne vine în minte este că punctul de vedere după care politica are de câștigat dacă nu este în toate pare inconsistent. Nu este la mijloc o limitare limpede a puterii? Nu se pun stavile politicii? Nu sunt multe "lucruri bune", care ar putea fi realizate numai în urma unei opțiuni publice, împiedicate de existența însăși a pieței ca instituție?

Și totuși recursul la politică are de câștigat din chiar ceea ce pare a fi un mod de a-l anula. Dacă proprietatea privată este nesigură, atunci singura posibilitate de a avea control asupra deciziilor de folosire a unor bunuri, a destinației serviciilor prestate în societate și chiar asupra propriei vieți este ocuparea unei funcții publice. A pierde funcția politică înseamnă a pierde totul sau aproape totul. Dacă până și viața nu-ți este în siguranță când pierzi funcția politică, atunci

este foarte rațional să nu o cedezi decât foarte greu. Schimbarea politică, în aceste condiții, nu este una lină, ordonată.

Întreaga colectivitate este bulversată când se produc schimbări politice majore în sistemul descris mai sus. Lipsa separării între opțiunile colective și cele private face ca părăsirea funcțiilor de decizie politică să nu poată fi obținută decât pe calea unor presiuni majore. La rândul lor, cei vizați de schimbări rezistă cu toate mijloacele (deoarece pierd totul). Rezultatul este dezordine la nivel social, mai degrabă decât ordine. Recursul la politică are un efect distructiv.

Piața ca instituție este indisolubil corelată cu un recurs la politică generator de ordine.

Piața ca instituție presupune existența drepturilor de proprietate privată

Drepturile de proprietate nu doar separă piața de lumea politicii. Ele sunt presupuse atunci când schimburile de pe piață decurg fără conflicte.

Dacă eu merg la librărie, nu iau o carte și plec pur și simplu cu ea, pentru că-mi place și lecturarea ei este evident un avantaj pentru mine. Cedez ceva în schimb celui/celei care are drept de proprietate asupra cărții.

Mai departe, nu preiau un text din carte fără să-l pun în ghilimele. Și, se potrivește perfect aici, nu preiau o idee fără să-i indic sursa. De aceea trebuie să menționez că un caz imaginar analog l-am văzut pentru prima dată la James M. Buchanan (vezi mai sus, în acest sens, reperatele dezbaterei despre piață).

Existența drepturilor de proprietate privată este presupusă de către piața ca instituție. Fără ele comportamentul pe o piață ca instituție nu are sens.

Ce probleme se pun însă dacă drepturile de proprietate nu sunt respectate sau, mai complicat, nu sunt clare? Întră politica în joc? Într-un fel da, deoarece separarea dintre piață ca instituție și politică are sens cât timp drepturile de proprietate sunt clare și respectate. Într-un fel nu, deoarece separarea de politică mai are de jucat un rol chiar și pe fondul conflictelor generate de piață.

De asemenea, recursul la politică nu înseamnă nicidecum automat recursul la serviciile statului. Părțile private se pot folosi de serviciile arbitrajului privat. În genere, există multiple posibilități de a rezolva conflicte prin mijloace ce nu țin de stat.

Un rol cheie îl joacă raporturile dintre sfera instituțiilor judiciare și cea a instituțiilor politice. Nu este desigur scopul acestei cărți să discute felul în care indivizii recurg la drept pentru a rezolva conflictele lor. Din perspectiva adoptată aici însă, interesantă este separarea dintre instituțiile judiciare și instituții politice de genul adunărilor legiuitoare. Separarea aceasta conferă un sens separării dintre piața ca instituție și politică.

Conflictele generate de piață sunt numeroase. Ele fac ca interfața dintre piață și politică să fie poroasă. Dacă nu există contrapunere și echilibrare între instituțiile din afara pieței ca instituție, atunci nici separarea dintre piață și politică nu este efectivă.

Conflictele vite pe piață sunt un prilej pentru a declanșa reformări de reguli. Ar fi și ciudat dacă politicienii nu ar vedea în ele un prilej de a-și extinde rolul în societate. Această extindere este evident în avantajul lor.

Contraponderea exercitată de instituțiile judiciare are rolul de a menține însă separarea pieței de politică. Nimic nu protejează (sau garantează) drepturile de proprietate. Atâta doar că efectele contrapunerii instituțiilor fac imposibilă o atitudine excesiv de activă a politicienilor.

Înțelepciune politică versus intervenționism politic

Orice fel de centru care ar garanta drepturile de proprietate privată ar genera automat o problemă, care este chiar problema puterii asociate acestui centru. Ca orice problemă de putere ea decurge din raționalitatea celor care exercită puterea. Ei ar folosi "garanțiile" pentru a redefini și manipula drepturile de proprietate în avantajul lor.

Contrapunerea instituțiilor, se vede de mai sus, este gândită ca o soluție la problema distrugerii drepturilor de proprietate chiar în procesul "garantării" lor.

Limitele ei sunt detectabile însă de îndată ce problemele țin mai degrabă de lipsa de claritate a drepturilor de proprietate.

Dacă lipsa de claritate este problema, atunci ideea de a rezolva conflictele în cel mai rău caz în instanțele judiciare și de a lăsa în seama legiuitorului sarcina instituirii regulilor valabile în instituțiile judiciare este inaplicabilă.

Lipsa de claritate apare atunci când sunt sesizate, cu sau fără temei, cazuri în care acțiunea unui individ sau cooperarea mai multora creează un dezavantaj pentru alții, dar nu este limpede ce drepturi de proprietate au fost încălcate. Dilema politicii este atunci exprimată de alternativa dintre o intervenție directă, care ar urma să pună lucrurile în ordine pe baza unei decizii politice, și o acțiune indirectă, care ar însemna o clarificare a drepturilor de proprietate.

Un caz nu chiar imaginar ne arată repede de ce situațiile de acest tip conduc la dilema politicii. Să zicem că în josul străzii pe care locuiesc este un teren viran, proprietate publică, pe care multă lume aruncă fel de fel de gunoaie. Autoritatea politică se căznește, acționând în numele publicului, să mențină curățenia. Poate face două lucruri: fie plătește pentru serviciile de curățare a terenului și nu schimbă caracterul proprietății asupra terenului; fie redefinește cumva drepturile de proprietate (dă pur și simplu terenul în proprietate privată).

Cum situația de mai sus nu este chiar imaginară, mă uimește obstinția cu care este încercată prima soluție. Explicația mea ar fi desigur că la mijloc este o problemă de putere: birocrați care nu ar vrea să li se diminueze puterea. Dacă mergem cu gândul ceva mai departe, vedem însă că lucrurile nu sunt totuși atât de simple pe cât par.

Dacă terenul este privat, proprietarul ar putea preveni depozitarea gunoaielor. Dar ar putea accepta (contra unei sume de bani sau chiar din neglijență) ca depozitarea de gunoaie să continue. Poate are o cultură a dragostei pentru murdărie, un gust pentru colțuri de stradă sordide. Au vecinii vreun drept de proprietate de genul: aer fără miasme sau peisaj curat?

Am ajuns mai sus la dificultăți deja prezentate în capitolul despre drepturile de proprietate. Soluțiile bune par a fi asemenea unor năluci. Este explicabilă fascinația pe care o exercită intervenția politică directă, în numele publicului. Problema este însă că intervenția directă contribuie la creșterea puterii.

Este nevoie de o mare doză de înțelepciune pentru a nu face apel la intervenția directă. Contrastul nu este între o piață care funcționează fără probleme și politicieni care intervin distructiv.

Adevărata natură a problemei pare a sta în raporturile cu democrația. Este nevoie de o doză considerabilă de imaginație, combinată cu mult spirit critic, pentru a rezolva probleme precum cea de mai sus prin definirea de drepturi de proprietate privată. Or, după cum am văzut, pe de o parte, singurul care ar putea face acest lucru este publicul, iar, pe de altă parte, nu există nici un motiv rațional pentru ca publicul să facă operațiunea respectivă în mod serios.

Înțelepciunea vine, în mod paradoxal, din reflecția asupra limitelor recursului la politică. Ea ne poate face mai precauți, mai sceptici. Îndoielile asupra seriozității noastre ne vor face mai circumspecți față de intervenția directă și, în genere, orice reglementare insensibilă la individualitatea fiecărui caz. Proprietatea privată este singura care se poate mula mai lesne după această individualitate.

Interogații pe tema pieței

1. Să zicem că atât B, cât și D vor să coopereze cu A. A nu vrea să coopereze decât cu unul dintre ei (cu cel mai bun). Nu se dă totuși o luptă între B și D? Nu va fi eliminat cel mai slab?

(Observație) Să admitem că A se decide să coopereze cu B. În acest caz, D primește un semnal că ar trebui să-și caute parteneră/partener de cooperare în altă parte.

2. În afară de politică, multe alte procese sociale ar putea fi văzute ca piețe. Încheierea de contracte de căsătorie sau cumpărarea de servicii sexuale reprezintă o piață. Ca și în cazul politicii, judecata morală nu are sens. Pe o piață, o bancă sau un bordel sunt instituții la fel de onorabile. Aceasta este o viziune fructuoasă din punctul de vedere al analizei comportamentului individual. Dar este ea oare plauzibilă și ca o componentă a unei filosofii politice?

(Indicație) Întrebarea de mai sus poate fi înțeleasă prin prisma problemei entuziasmului pe care îl poate stârni un mod de a vedea recursul la politică. Piața ca instituție are reputația de a fi eficientă (economic), dar dezagreabilă (din alte puncte de vedere).

3. De ce renunțarea la un sistem bazat pe un plan unic generează, în multe cazuri, o stare de criză economică prelungită?

(Observație) Presupoziția care trebuie examinată atent în cazul întrebării de mai sus este aceea că renunțarea la planul unic înseamnă și eliminarea planificării. Dacă se recurge în continuare la legislație și reglementare concretă, amănunțită, atunci fiecare dintre reglementările introduse este aidoma unui plan. Iar fiecare dintre aceste planuri este, prin chiar jocul democratic, influențat puternic de grupuri restrânse numeric, dar care au mult de câștigat de pe urma reglementărilor introduse. Împreună, aceste planuri au toate șansele să creeze o junglă legislativă mai rea decât chiar vechiul plan unic.

nota

Ludwig von Mises, *Socialism*, Indianapolis, LibertyClassics, 1981 (trad.ed.a II-a germane, din 1932, a lucrării *Die Gemeinwirtschaft*), pp.112–130. Unde nu există piață, nu există un sistem de prețuri – argumentează Mises (p.113). Iar, fără prețuri, nu este posibil să evaluezi strategiile de acțiune, să vezi – de pildă – dacă este mai avantajos să produci electricitate utilizând o cădere de apă sau cărbune (pp.98–105).

2

Ludwig von Mises, "Planned Chaos", epilog la *Socialism*, pp.479–540.

3

Pentru argumentarea de tip hayekian v. Don Lavoie, *National Economic Planning: What is Left*, Cambridge (Massachussets), Ballinger, 1985, 292p.

4

Analiza dezbaterii acestei perioade este făcută în Trygve J.B. Hoff, *Economic Calculation in the Socialist Society*, Indianapolis, LibertyPress, 1981 (trad.orig.apărut în norvegiană în 1938).

5

V. prefața scrisă de Karen Vaughn la Trygve J.B. Hoff, *Economic Calculation in the Socialist Society*.

nota 6

Mihail-Radu Solcan, "On the Logical Structure of Political Doctrines", *Revue Roumaine de Sciences Sociales*, seria filosofie și logică, vol.27, nr.4, octombrie–decembrie 1983, pp.291–293 (pentru demonstrația propriu-zisă).

nota

Un moment important al discuțiilor despre legislație îl constituie dezvoltările recente din cadrul analizei economice a dreptului (law and economics). Autori precum Richard Posner (R.Posner, *The Economic Analysis of Law*, Boston, Little, 1986) și W.Landes (Landes și Posner, *The Economic Structure of Tort Law*, Harvard University Press) au susținut că dreptul jurisprudențial (constituit prin acumularea de hotărâri ale instanțelor) este mai eficient decât legislația.

Evident, argumentele lui Posner, Landes sunt și la originea construcției teoretice din această carte, care privilegiază rezolvările de cazuri.

8

Vitaly Naishul, "Liberalism, Customary Rights and Economic Reform", *Communist Economies and Economic Transformation*, vol.5, nr.1/1993, pp.29–44. Naishul folosește termenul de "piață birocratică" (p.30), lipsa banilor instituționalizați reali (p.32), piața de troc regională (p.33), legături personale, privatizare de facto (p.35), toate fenomene prin care mecanismele de piață se dezvoltă, am putea spune pervers, în mediul creat de planificarea practică.

9

Pentru o formulare a problemei separării vieții economice de viața politică și o schiță a soluției vezi comunicarea lui James Dorn la Conferința organizată la Moscova, în septembrie 1990, de către Institutul Cato din Washington (James Dorn, "Insulating Economics from Politics: Toward a Constitution of Liberty", *Cato Journal*, vol.11, nr.2 (toamna 1991), pp.277–283.

Reflecții finale

Convinși poate că tot ce se spune despre recursul la politică poate fi cel mult o lectură de destindere și amuzament, cititoarea sau cititorul au deschis probabil cartea din primul moment chiar la capitolul final. Îndeobște ei vor să se lămurească în privința a trei chestiuni: Ce teorie nouă (și atotcuprinzătoare) crede că a descoperit autorul? Ce remedii (gata să vindece toate maladiile politicii) are de propus? Și, la urmă, dar nu în ultimul rând, ce fel de poziție politică are autorul (e liberal, conservator, socialist, creștin–democrat etc.)?

Am să risc să răspund într–un fel la toate aceste întrebări. Nu fără a le pune la îndoială discret presupuzițiile.

Prima fațetă a cărții: efortul cognitiv

Paginile anterioare sunt animate de optimism atunci când este vorba despre cunoașterea resorturilor recursului la politică. Acest lucru este perfect posibil. Atâta doar că trebuie să fim atenți despre ce tip de cunoaștere este vorba. Unele dintre rezultatele cele mai interesante și mai importante sunt de factură negativă. Exemplul central în acest sens îl constituie imposibilitatea planificării.

Rezultatele negative ne explică însă o sumedenie de fenomene. Imposibilitatea planificării este un rezultat teoretic. Evident, în practică, oamenii pot încerca și imposibilul. Numai că, în acest caz, efectul este instalarea completă a arbitrarului. Dacă nu încearcă imposibilul, atunci efectul este delimitarea sferei politicului de cea a pieței botezate în mod curent "liberă" (de amestecul politic).

Pe lângă rezultatele negative sunt și cele pozitive. Este adevărat, ele sunt obținute în condițiile anumitor asumții, cum ar fi cea privitoare la scopul–limită al recursului la politică (ordinea). În aceste condiții, libertatea, dreptatea și deschiderea la schimbare devin inteligibile ca soluții la probleme ale cooperării dintre indivizi. Există, cu alte cuvinte, și un set de asemenea soluții, inclusiv la problemele pe care le pune exercitarea puterii.

Cum se face însă că toate aceste rezultate parțiale nu pot fi reunite într–o unică mare viziune utopică? Aici este vorba din nou despre una dintre acele prețioase demonstrații de imposibilitate.

În cadrul teoretic construit aici ideea imposibilității utopiei este destul de simplă. Ea se bazează pe observarea unor tensiuni inerente între soluțiile la problemele politice. Libertatea, de pildă, așa cum este ea concepută aici, depinde esențialmente de existența, dar și de stabilitatea regulilor. Dacă regulile se schimbă, atunci supremația regulilor devine incertă. Cum aș putea anticipa în ce fel va fi arbitrat un posibil conflict generat peste ani de zile de strategia pe care o adopt acum? În schimb, deschiderea cere schimbarea regulilor. Cât de des? Câte "tranziții" poate suporta omul? Tensiunea între deschidere și libertate este limpede.

Tensiunile între soluțiile la problemele politice fac imposibilă existența unei utopii în care să fie prezente la un loc cele mai bune soluții la toate problemele. Starea de nedeterminare este

Arta raului cel mai mic

normală: o soluție mai bună într-o problemă atrage după sine rezolvarea mai proastă a altei probleme.

Teoria nu are cum să ofere un compromis în chestiunea de mai sus. Și nici nu ar avea nici un rost. Totul depinde aici de opțiunile indivizilor. Iar această temă ne conduce către subiectul următor.

A doua fațetă a cărții: dimensiunea normativă

Recursul la politică are o proastă reputație, sintetizată popular în compararea lui cu recursul la serviciile celei mai vechi profesii din lume.

Diagnosticul de mai sus nu este chiar nedrept dacă opțiunile anumitor grupuri se îndreaptă către cultivarea exclusivă a propriilor avantaje și, în genere, dacă rezultatele efortului cognitiv, amintite mai sus, sunt ignorate.

Se pot, cred, degaja totuși două direcții ale recomandărilor normative. Ele au fost mai puțin explorate în carte și reprezintă deci, din acest punct de vedere, chestiuni lăsate deschise aici.

O primă direcție privește discursul politic al indivizilor. Ceea ce se degajă și din paginile anterioare este ideea că benefic este un cadru pentru discursuri politice diverse. Până aici concluzia este relativ banală. Dincolo de ea se conturează însă ideea centrării argumentării politice pe articularea de avantaje.

O dată cu această ultimă concluzie, intrăm pe terenul normelor benefice, dar pe care eu le cred aproape imposibil de înfăptuit.

A doua direcție a dimensiunii normative privește explicit tocmai reforma (aproape imposibilă) a instituțiilor politice.

Parlamentele în special oferă spectacolul unui permanent dialog despre entități platonice. Se discută, de pildă, despre "corupție fără corupți" (expresia îi aparține lui Nicolae Manolescu). Reforma ar trebui să-i facă pe parlamentari mai nominaliști.

Desigur, orice discuție de genul celei de mai sus pornește de la cazuri. Instituția dezbaterilor parlamentare nu are însă reguli care să oblige tocmai la discutarea unor asemenea cazuri. Pe scurt, ideea ar fi ca parlamentele să nu producă legislație, ci o parte a legii: regula.

Cealaltă parte a legii, extinderea regulilor, revine justiției. Iar, în bună tradiție a contrapunerii instituțiilor, acolo unde acest lucru nu este deja instituționalizat, printre izvoarele de drept ar trebui să fie și hotărâri ale instanțelor judiciare.

Partea cea mai dificilă a reformei ar fi probabil înfrânarea poftelor financiare ale statului. Menținerea nivelului de impozitare la zece la sută din veniturile indivizilor ar fi, de pildă, o soluție din acest punct de vedere. "Zeciuală" sună lugubru în paginile manualelor de istorie, dar

ar fi o adevărată binefacere azi, când fondurile publice macină procente uriașe din veniturile oamenilor și constituie componenta principală a problemelor generate de putere într-o democrație.

Au toate acestea vreun scop? Sigur că da: buna funcționare a proprietății private. Toată discuția despre recursul la politică se învâрте în jurul acestui punct-cheie.

Ultima idee normativă, care pare plauzibilă în contextul creionat aici, este ca lucruri precum metareguli, reflecții despre legi etc. să fie lăsate pe seama unor meditații din cărți precum cea de față. Nu totul trebuie să fie oficial, pus în coduri și parafat. Simpla selecție a ideilor prin intermediul opiniei publice își are rolul său bine determinat.

A treia fațetă: câte ceva despre nu prea adecvatele "ism"-e

Dacă tot am pătruns din plin pe terenul normativ, trebuie probabil să dau și un nume în "ism" tuturor acestor idei.

Cartea este scrisă în ideea că adeptul oricărui "ism" o poate folosi: fie pentru a examina presupuziții, fie pentru a construi cazuri, soluții și argumente. Chiar și pe dimensiunea normativă lucrurile sunt orientate în același sens: recursul la politică bine făcut deschide un loc pentru fiecare individ. Avantajele nimănui nu sunt niciodată un obiect de sine stătător pe care să-l examineze ochiul plictisit al experților. Fiecare își poate articula, pas cu pas, avantajele: în relațiile în grupuri mici, în momentul introducerii de reguli, dar și al extinderii lor dinamice în instanțe, precum și în fața celor care produc bunurile publice.

Aceasta nu înseamnă că autorul nu are și el, ca orice individ, viziunea sa, pe care ar putea-o plasa în acest cadru. Dacă ar fi să-i dau un nume i-aș zice libertarianism sceptic.

Scepticismul vine din direcția observației că recursul la politică frizează de multe ori absurdul. Culmea, este perfect posibil să identifiți rădăcinile absurdității. Aceasta nu înseamnă că ele și pot fi, cumva, lesne retezate.

Libertarianismul înseamnă, în sens slab, că libertatea are prioritate (ca în ordinea adoptată în această carte). În sens tare, el înseamnă că orice bun public trebuie produs de organizații private.

Pe cititorii care au parcurs doar acest capitol final va trebui să-i dezamăgesc și să le spun că nu se poate înțelege nimic din aceste ultime notații.

Unul dintre autorii de la care am învățat enorm despre recursul la politică este George Orwell. Orwell a fost toată viața lui un socialist (o vreme chiar un fel de comunist) și, din această pricină, referenți ai editurii la care lucram în '90 ne-au sfătuit să nu-l publicăm. Paradoxal poate, pornind și de la Orwell, eu am abandonat propriile mele idei comuniste și socialiste.

Poți specula multe pornind de la gândurile de mai sus. Un lucru mi se mare totuși crucial: efortul de a gândi critic soluțiile la probleme este principalul element.

Arta raului cel mai mic

De asemenea, în ton cu cele spuse în carte, este aproape sigur că Orwell citit în România anului 1984 de către cineva aflat într-o poziție similară cu aceea a eroului din romanul "1984" producea un efect aparte. Acest efect se datora tocmai ocaziei ivite astfel de articula diferit avantajele (și dezavantajele) relevante în cadrul propriei argumentări politice.

Cu alte cuvinte, dezamăgirea produsă lectorului ultimului capitol ține de faptul că poziția politică nu este nimic, ceea ce contează este argumentarea.

Sper, pe de altă parte, să nu fi produs aceeași dezamăgire celei/celui care a parcurs cartea din direcția opusă.

Scurtă listă bibliografică, pornind de la care se poate depăna firul unor lungi discuții despre recursul la politică

Titlurile de mai jos sunt listate într-o ordine dictată de legătura lor cu capitolele cărții.

1) David Friedman, *Hidden Order: the economics of everyday life*, New York, HarperCollins, 1996, 340 p. (o carte a unui autor care scrie lizibil, antrenant, dar și profund pe teme cum ar fi preferințe, utilități, eficiență, piețe – inclusiv cea politică –, bunuri publice, proprietate, democrație, justiție, stat și, nu în ultimul rând, despre răul cel mai mic în economie; alte cărți de ale sale extrem de utile: *Price Theory*, ed.a II-a, Cincinnati, South-Western, 1990, 628 p. și *The Machinery of Freedom*, ed.a II-a, La Salle, Open Court, 1989, 268 p.). Cartea sa publicată de Princeton University Press în anul 2000 *Law's Order* conține versiunea pentru Internet, legextrem de prepe web.

2) James Buchanan, *The Limits of Liberty*, The University of Chicago Press, 1975, 210 p. (foarte importantă pentru temele din capitolele inițiale, în special pentru ceea ce am denumit aici "problema cooperării"; este tradusă și în limba română la editura "Institutul european").

3) Isaiah Berlin, *Patru eseuri despre libertate*, București, Humanitas, 1996, 302 p. (mai puțin exploatată direct în carte; indirect este însă folosită din plin ideea valorii pluralismului).

4) Robert Nozick, *Anarhie, stat și utopie*, București, Humanitas, 1997, 448 p. (pentru capitolul despre dreptate, dar – evident – și pentru discuțiile despre stat, utopie și libertarianism).

5) Karl R. Popper, *Societatea deschisă și dușmanii ei*, vol.1, București, Humanitas, 1993, 368 p.; vol.2, Humanitas, 1993, 442 p. (o lectură-cheie pentru ideea de deschidere la schimbare; Popper este, în cartea de față, sursa accentului pus importanța rezolvării de probleme; v., de asemenea, p.142 din vol.1 pentru formularea unei întrebări-cheie în politică: "Cum am putea să organizăm în așa fel instituțiile politice încât guvernării răi sau incompetenți să fie împiedicați să cauzeze prea multe prejudicii?").

6) Friedrich Hayek, *Drumul către servitute*, București, Humanitas, 1993, 316 p. (lectura cea mai accesibilă în românește în problema planificării).

7) Milton Friedman, *Capitalism and Freedom*, ed.a II-a, The University of Chicago Press, 1982, 202p. (pentru tema raporturilor stat-piață; cartea este tradusă în românește la editura Băncii Naționale).

Cititoarea/cititorul își poate alcătui, pornind de la titlurile de mai sus, un arbore bibliografic, folosind trimiterile din aceste cărți, trimiterile din cărțile la care se face trimitere ș.a.m.d.

Scurtă listă bibliografică, pornind de la care se poate depăna firul unor lungi discuții despre recursul la politică

Arta raului cel mai mic

Scurtă listă bibliografică, pornind de la care se poate depăna firul unor lungi discuții despre recursul la politică